

Родне слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

3/2023

(423)

сакавік

ISSN 0234-1360

**Жанчыны-творцы
ў матэрыялах вясновага
нумара:**

- **Эліза Ажэшка**
- **Зоська Верас**
- **Ядвіга Бяганская**
- **Галіна Дакальская**
- **Галіна Малажай**

et cetera

ФАРБЫ.
ПОСТАЦІ.
НАТХНЕННЕ

ДА 85-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА САЮЗА МАСТАКОЎ

*Павел Гаўрыленка.
У свеце вобразаў Скарыны.
1990 г. Палатно, алей.*

Роднае слова

2023/3
(423)
сакавік

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, А. Бадак, І. Булаўкіна,
В. Душэўская, Р. Ільіна, Г. Запартыка,
В. Кажура, А. Карлюкевіч, Л. Лазарчык,

А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
А. Панфіленка, Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская, В. Шніп

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мусіенка Святлана, Лотыш Ларыса. Раман “Мэір Езафовіч” Элізы Ажэшкі і ілюстрацыі Міхала Эльвіра Андрыёлі	3
Воцінава Святлана. Вобраз пісьменніцы, вобраз жанчыны. . . : Удакладненні да біяграфіі Элізы Ажэшкі	7
Жыбуль Віктар. “...Ёсць у душы патаемныя куточки...”: Два нататнікі Ядвігі Бяганскай.	12
Трус Мікола. “Такім я Яго помню...”: лісты з “зялёнай хаткі” [Зоська Верас]	16
Базар Наталля. Пейзажны малюнак Палесся ў паэзіі Ірыны Ляшкевіч	19
Спіцын Аляксандр. “Люблю, спадзяюся, живу”: Паэт, энцыклапедыст Генадзь Пашкоў	22
Забродская Вольга. Экспрэсіўнасць эпіталамных твораў другой паловы XVI – першай паловы XVII ст.	25
Мельнікава Анжэла. Пытанні нацыянальнай ідэнтычнасці ў работах Антона Луцкевіча	28
Горны Аляксандр. Пестракі Таўлай: загадка “грыпсаў” з Гродзенскай турмы.	31
Карлюкевіч Вераніка. “Залаты век” беларуска-кітайскіх літаратурных стасункаў. <i>Заканчэнне</i>	34

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Пісарэнка Алена. Філалагічны аповед пра п’есу-казку “Янук, рыцар Мятлушкі” Людмілы Рублеўскай.	37
Самуйлік Яраслаў, Брышцен Дзмітрый. Гаворка вёскі Павіцце Кобрынскага раёна: гісторыка-лінгвістычны аспект	42
Варанец Віктар, Валько Мікіта. Моўныя асацыяцыі ў лексікаграфіі і “Асацыятыўны слоўнік медыцынскай лексікі”	45
Дзятко Дзмітрый. Славацкая лінгвістычная трансформіграфія ва ўсходнеславянскім тэрмінаграфічным кантынууме	48
Яўдошына Ларыса. “...А след ад вялікай душы застаецца на свеце доўга”: Галіна Малажай.	52
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Грамадзянскі і навуковы подзвіг Івана Бялькевіча.	54
Макарэвіч Аляксандр. Лексіка ўстарэлая, застарэлая ці састарэлая?	57

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Доўгаль Дзмітрый, Караткевіч Вячаслаў. Алімпіядны практыкум (X клас)	58
Караткевіч Ірына, Шаршнёва Вольга. Комплекс заданняў па беларускай мове: На матэрыяле мастацкіх тэкстаў Якуба Коласа. <i>Заканчэнне</i>	62
Лойша Таццяна. Жыццё і творчасць Генадзя Пашкова: Віктарына	65
Зубко Аліна. “І з гэтай зямлёю навекі заручаны я...”: Вечар паэтычнага настрою (IX–XI класы) [Генадзь Пашкоў]	67
Бязручка Леанід. Жаночае аблічча Беларусі: Інтэлектуальная гульня (X–XI класы).	70
Кажанеўская Алена. “Маці – наша свята на зямлі...”: Літаратурная гасцёўня (V–VI класы).	73
Шырвель Алена. Табе адной маё прызнанне, куточак родны – Беларусь...: Паэтычная гасцёўня (VI–VII класы) [Лёля Багдановіч].	74

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Карбоўскі Сяргей. Першыя жаночыя вобразы ў ігравым кіно Беларусі 1920–1930-х гг.	75
Шапран Сяргей. Она Дакальскайтэ, яна ж Галіна Дакальская: Першая беларуская мастачка, якая малявала шаржы на Купалу і Коласа	79
Урублеўскі Вадзім. Каталіцкія касцёлы, уніяцкія і праваслаўныя цэрквы як інстытуты фіксацыі генеалагічнай інфармацыі	85
Трафімчык Анатоль. Зараджэнне грамадскай бібліятэкі ў беларускай глыбінцы: На прыкладзе Круговіцкай воласці	88
Дудзінская Вікторыя. Паняцці <i>кадыфікацыя і культурны код</i> у міждысцыплінарным дыскурсе	90
Лу Ся. Саньсіндуі – унікальная старонка кітайскай культуры	93

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2023 год.
Красавік (11, 64).
Крыжаванка. Целеш Л. Сакавіці вернісаж (96).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by. Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыіны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

Паводле падатковага заканадаўства выдавецтва пры налічэнні ганарару падае звесткі пра даходы аўтараў незалежна ад факта атрымання грашовых сродкаў на рукі. Для таго каб ганарар не налічаўся, аўтар можа адмовіцца ад яго, прыклаўшы да матэрыялу, які дасылаецца ў рэдакцыю, заяву. Спампаваць заяву можна на сайце часопіса.

Святлана МУСИЕНКА,

доктар філалагічных навук,

Ларыса ЛОТЫШ,

загадчык аддзела выданняў на замежных мовах Гродзенскай абласной навуковай бібліятэкі імя Яўхіма Карскага

РАМАН “МЭІР ЕЗАФОВІЧ” ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ І ІЛЮСТРАЦЫІ МІХАЛА ЭЛЬВІРА АНДРЫЁЛІ

Усё жыццё Элізы Ажэшкі прайшло на Гродзенскай зямлі. Яна любіла гэты край, яму прысвяціла творчасць. Зямля ў яе творах – як жывая кветка. Веды і пачуццё яднання з прыродай дапамаглі Э. Ажэшцы пераказаць яе прыгажосць не толькі ў мастацкіх творах, але і ў сабраных гербарыях, якія выдатна захаваліся і не страцілі свежасці фарбаў і сёння (такі від творчасці Э. Ажэшкі яшчэ цалкам не даследаваны).

Эліза Ажэшка ўвайшла ў літаратуру ў перыяд пераходны: у рамантызме ўзвышаліся каласальныя фігуры Адама Міцкевіча і Аляксандра Пушкіна, а на пачатковым этапе рэалізму – выбітны польскі пісьменнік Юзаф Крашэўскі (1812–1887), вучаніцай якога і лічыла сябе Э. Ажэшка. Пісьменніцу называюць сярод заснавальнікаў пазітывізму і рэалізму, але яна захоўвала рамантыч-

на ўзнёслае стаўленне да свайго героя – народа. Яе творы вылучаюцца асаблівым спачуваннем да чалавека, які жыве ў цяжкіх умовах або змагаецца з недасканалай рэальнасцю, спалучаючы бязлітасна праўдзівую аналітычнасць пры апісанні асяроддзя з надзеяй на выпраўленне сітуацыі з дапамогай асветы народа, арганічнай працы і аб’яднання здаровых сіл грамадства, незалежна ад сацыяльнай і нацыянальнай прыналежнасці.

Ужо ў першым яе апублікаваным творы – навеле “Малюнак з галодных гадоў” (1866) – злучаюцца дзве несумяшчальныя рэчы: нарысавая дакладнасць і эмацыйная напружанасць. Паспех дэбюту акрыліў Э. Ажэшку, і ў 1870 г. яна напісала публіцыстычны твор “Некалькі слоў пра жанчын”, пасля якога з’явіўся раман “Марта” (1873), дзе праз трагічны лёс галоўнай гераіні падмаецца праблема эмансipaцыі. Э. Ажэшка была ў ліку першых, хто паказаў трагедыю сацыяльнага, палітычнага і этычнага бяспраўя жанчыны.

У 1877–1878 г. выйшаў раман “Мэір Езафовіч”, перакладзены на многія мовы, потым трылогія “Нізіны” (1884), раманы “Дзюрдзі” (1885), “Мірталя” (1886), “Зыгмунт Лавіч і яго калегі” (1886), “Хам” (1888), “Над Нёманам” (1887), “Два полюсы” (1893) і “Ad astra” (1904), зборнікі навел “І песня хай заплача...” (1905) і “Gloria Victis” (“Слава пераможаным”, 1910). Творы апавядаюць пра жыццё розных народаў, якія насяляюць наднёманскія землі: беларускага – “Нізіны”, “Дзюрдзі” і “Хам”; польскага – “Над Нёманам”; яўрэйскага – “Мэір Езафовіч”. Апошні зборнік “Gloria Victis” прысвечаны памяці ўдзельнікаў паўстання 1863 г., аўтарка выкарыстоўвае ў ім мастацкія прыёмы, уласцівыя ўжо літаратуры сімвалізму, прапануе новую канцэпцыю героя, адначасова ўводзіць рэальныя факты і паказвае рэальных гістарычных асобаў.

Двойчы, у 1905 і 1909 гг., пісьменніцу вылучалі на Нобелеўскую прэмію. У 1907 г. у Варшаве ад-

быўся першы кангрэс жанчын, які праходзіў пад знакам прызнання заслуг Э. Ажэшкі ў творчасці і грамадска-палітычнай дзейнасці. Яна атрымала тытул ганаровай грамадзянкі Гродна.

Мы засяродзімся на аналізе рамана “Мэіра Езафовіч” з ілюстрацыямі выбітнага мастака Міхала Эльвіра Андрыёлі.

Раман быў шматкроць перавыдадзены і перакладзены, у тым ліку і на ідыш (1924). Па-руску “Мэіра Езафовіч” з’явіўся ўжо праз два гады пасля першай публікацыі на польскай мове. Існуе некалькі сцэнічных пастацовак твора, музычная апрацоўка А. Марэка (М. Арнстэйн) у пяці дзеях, у 1911 г. зняты адзін з першых мастацкіх фільмаў (рэж. Ю. Астод-Сульніцкі; на жаль, захаваліся толькі невялікія фрагменты).

Папулярнасць рамана пачалася з моманту публікацыі яго першых частак у польскім штотыднёвіку “Kłosy” (№ 653, 22 снежня 1877 г. – № 689, 3 студзеня 1878 г.). Цікава, да жыцця яўрэйскага народа праяўлялі многія дзеячы культуры, але найчасцей у іх творах паказвалася трагедыя пераследу яўрэяў. Э. Ажэшка сумясціла найбольш важныя фактары жыцця народа і яго канкрэтнага прадстаўніка, асобы, у святле нацыянальных адметнасцяў, сацыяльна-палітычных умоў, гістарычных змен. Письменніца падкрэслівала, што агульная трагедыя збліжае польскі і яўрэйскі народы. У 1877 г. выйшлі два яе апавяданні на гэтую тэму “Дай кветачку” і “Самсон моцны”; у 1882 г. грамадскі рэзананс выклікаў артыкул “Аб яўрэях і яўрэйскім пытанні”; а ў 1886 г. з’явілася яе даследаванне “Эрнэст Рэнан” пра вучонага, які ў працах “Жыццё Ісуса” і “Гісторыя паходжання хрысціянства” пераасэнсоўвае біблейскія ісціны і закранае пытанні побыту і гісторыі яўрэяў.

Да даследавання яўрэйскай праблемы письменніца падышла з навукова-гістарычных, біблейска-рэлігійных і мастацка-рэалістычных пазіцый.

Яўрэйскі гарадок Шыбаў (у рэчаіснасці горад Шклоў, адзін з цэнтраў яўрэйскага жыцця Расійскай імперыі) у рамана “Мэіра Езафовіч” нагадвае гэта – закрытую прастору, выхад з якой пагражае самавольніку выгнаннем або смерцю. У Шыбаве, здаецца, усё як усюды: гандаль, сацыяльная няроўнасць, багацеі і беднякі, жабракі і караімы, якія пераследаваліся яўрэямі. Над складаным светам пануе патомны рабін Нахім Тодрас, які захапіў духоўную ўладу – ад сінагогі да хедара (школы). Гродзеншчына ад старажытнасці была шматнацыянальнай, але Э. Ажэшка быццам нябачнай сцяной акружае артадаксальнае яўрэйства Шыбава і паказвае, як стагоддзямі складвалася рэлігійная замкнёнасць. Аўтарка выкарыстоўвае для асвятлення падзей два ракурсы, дзве часавыя катэгорыі: далёкае мінулае і 1870-я гг. Яна пераламляе складаныя

нацыянальныя, сацыяльныя і рэлігійныя перыпетыі ў лёсах трох сем’яў: артадаксальных Тодрасаў, прагрэсіўных Езафовічаў, а таксама шляхцічаў з роду Бутрымовічаў. Э. Ажэшка паказвае канцэпттуальную супярэчнасць паміж імі ў спрэчцы іх нашчадкаў, якія пранеслі канфлікт скрозь пакаленні. Гэта дае магчымасць зразумець не толькі сур’ёзнасць і гістарычную працягласць канфлікту, але і яго ўзмацненне і спецыфіку ў новым часе.

У гістарычным мінулым (XVI ст.) прагрэсіўных яўрэяў падтрымліваў вялікі князь літоўскі і кароль польскі Жыгімонт I. Письменніца ўводзіць у раман указ караля, у якім ён надзяляе ўладай продка Езафовічаў, сеньёра Міхаіла: “*Ён будзе судзіць вас і кіраваць вамі па вашых законах і звычаях, а вінаватых будзе караць з нашай згоды, кожнага па віне яго*” [1, с. 248].

Пагромы яўрэяў і нацыянальны ўціск палякаў, узмоцнены пасля паўстання, пагоршылі становішча нацыянальных меншасцяў не толькі ў Расійскай імперыі, але і ў краінах Заходняй Еўропы. І ўсё ж унутраны канфлікт яўрэяў, заснаваны на рэлігійнай глебе, значна глыбейшы і трагічнейшы, чым знешнія канфлікты, ганенні і пагромы.

Езафовічы, прадстаўнікі не толькі багатых вярхоў, але і сацыяльна і маральна прагрэсіўнай часткі грамадства, што імкнецца да ведаў і гарманічнага суіснавання з іншымі народамі, супрацьпастаўляюцца артадоксам Тодрасам, аўтарытэтным рабінам, яны захавалі родавую легенду пра свайго продка, які ўсё багацце раздаваў бедным, а сам жыў у галечы. Такі “альтруізм” дазволіў ім захапіць духоўную ўладу ў Шыбаве. Матэрыяльная беднасць, бескарыслінасць і гатоўнасць Тодрасаў дапамагаць людзям узводзіліся шыбаўцамі ў культ, але іх улада над людзьмі была бязлітаснай, жорсткай, апраўдвала нават фізічнае знішчэнне тых, хто ёй не ўпакорваўся.

Эліза Ажэшка апісала ўрок у хедары, які веў рэбэ Мошэ, выразнік поглядаў рабіна Тодраса. У яго партрэце выяўлены рысы артадаксальнага садыста, які не прасвятляе дзяцей, а, наадварот, забівае ў іх здольнасць думаць. Фрагмент мае ідэйна важнае значэнне, паколькі ў ім паказаны ўнутрынацыянальныя супярэчнасці на рэлігійнай глебе, што распаўсюдзіліся на ўсе важныя праявы жыцця. З аднаго боку цемрашал-настаўнік, які ненавідзіць людзей, і з другога – малады чалавек, таксама яўрэй, але з сям’і шукальнікаў ісціны, навукоўцаў, прыхільных да свабоды і сяброўства з людзьмі іншых нацыянальнасцяў і веравызнання. Яны не толькі прадстаўнікі розных светаў, але і выразнікі шматвяковай барацьбы цемрашальства з прагрэсам.

Ёсць у рамана і выдатны фрагмент, які сведчыць пра сяброўства і ўзаемасувязі яўрэяў Еза-

фовічаў і палякаў Бутрымовічаў. Уплывовы шляхціч, дэпутат Сейма выступаў за раўнапраўе і асвету польскіх яўрэйў. *“Гэты радавіты шляхціч, – піша Ажэшка, – валодаў празорлівацю вялікага мысляра, ён бачыў утоеную ад іншых сувязь падзей і разумеў, што такое гістарычная неабходнасць”* [1, с. 255]. Невыпадкова менавіта да яго прыехаў *“высокі яўрэй з ганарлівай выправай і разумнымі вачыма”*. Гэта быў Герш Езафовіч. Ён прывёз тастамент продка, як жыць у міры з іншымі людзьмі, як спазнаваць свет, а дзеі свае асвятляць любоўю. *“Цэлую ноч, – піша Ажэшка, – праседзелі ўдвох яўрэй і шляхціч, чытаючы рукапіс пры святле васковых свечак. А скончыўшы чытаць, сталі гутарыць... Ужо віднела, калі абодва адначасова ўсталі і моцна паціснулі адзін аднаму рукі”* [1, с. 256].

Але найчасцей перамагаюць прыхільнікі рэлігійнага фанатызму – Тодрасы. Таму падзеі рамана маюць трагічны зыход: рабін Тодрас нацкоўвае яўрэйскую супольнасць на сям’ю Езафовічаў, накладвае рэлігійны праклён на Мэіра і выракае яго на ізаляцыю і выгнанне.

У трактоўцы вобраза Мэіра Езафовіча злучаны традыцыі трагічнага рамантызму і рэалізму. Як рамантычны герой, Мэір самотны, не падобны да навакольных. Свет успрымае яго як чужародную з’яву, хоць і прымае яго дапамогу, шчодрасць, дабрыню. Як персанаж рэалістычнага твора, Мэір уяўляе з сябе тып новага чалавека, у якім мае патрэбу яўрэйскі народ, што імкнецца да ведаў, любові і ўзаема разумення з іншымі народамі. Гэта вызначыла яшчэ адну функцыю Мэіра Езафовіча ў сюжэце – функцыю біблейскага героя з чароўным прызначэннем. Ён ратуе ад пагрому сям’ю караімаў, абараняе слабое спалоханае дзіця, дае ежу беднякам, спрабуе прадухіліць злачынства, звязанае з алкагольным бізнесам, улюбляецца ў дзяўчыну іншай веры – караімку Голду. Па сутнасці, рабін Тодрас праклінае Мэіра за добрае сэрца, добрыя ўчынкі, сумленнасць і імкненне да ведаў. А фанатызм Ісаака Тодраса прыводзіць яго не толькі да папушчальніцтва ў злачынствах, але і да іх арганізацыі.

Як і многія біблейскія героі, Мэір застаецца адзін у момант праклёну і выгнання, аднак яго адзінота адрозніваецца ад пераследу і адзіноты падобных герояў. Народ у Ажэшкі – ужо не адурманены натоўп, што толькі прычынае боль свайму ж заступніку, гэта людзі, якія перамаглі страх, выступілі ў абарону выгнанца. Рытуал праклёну Мэіра Ісаакам Тодрасам перапыняецца спачувальнымі галасамі з натоўпу. Рэлігійнаму фанатызму супрацьпастаўлены голас народа, які пераадольвае пакорлівасць злу і страх перад ім. Пісьменніца размясціла рэплікі

людзей так, каб паказаць паступовую змену настрою і вызваленне людзей ад векавога страху.

Падобныя пазітывісцкія палажэнні наўрад ці маглі б абвясчаць непісьменныя шыбаўцы. Хутчэй, гэта была праграма асветы народа, сфармуляваная самой пісьменніцай. Больш за тое, яна выкарыстала прыёмы эзопавай мовы і геаграфічнай алегорыі, кажучы пра тое, што *“Ізраіль страсяне сваімі ланцугамі і ўпадуць... сляпыя і пагардлівыя, а вязні выйдуць на свабоду”* [1, с. 539]. Тут Э. Ажэшка мела на ўвазе, вядома, Польшчу.

Мы мяркуем, што ў перыяд працы над раманам Э. Ажэшка адчувала ўплыў навукова-філасофскіх поглядаў Э. Рэнана і ўласных трактовак Бібліі і Талмуда. Разуменячы, што час *“новых людзей”* яшчэ не прыйшоў, яна паказвае, як дорага дасталася Мэіру маральная перамога: ён сыходзіць у невядомасць адзінокім, пакідае блізкіх людзей і сям’ю, праз яго гіне каханая дзяўчына. Аднак Э. Ажэшка не пазбаўляе чытача надзеі. Цаною жыцця Голда ратуе пакінутае ёй на захоўванне завяшчанне сеньёра Міхаіла. Яго перадае герою дзіця – хлопчык Лейбэле, які адзін праводзіць Мэіра ў выгнанне. Значнасць гэтай сюжэтнай дэталі падкрэсліў і першы ілюстратар рамана М. Э. Андрыёлі. На завяршальнай ілюстрацыі намалявана, як сыходзіць з Шыбава Мэір у суправаджэнні хлопчыка.

Тэма кахання ў рамане *“Мэір Езафовіч”* адрозніваецца шматзначнасцю трактовак. Пісьменніца лічыць, што дзеянні чалавека, як і наказы і дактрыны любой веры, павінны быць асветлены любоўю. На працягу стагоддзяў прынцыпамі любові і пры выбары спадарожніц жыцця, і пры служэнні радзіме кіраваліся Езафовічы. У атмасферы любові ў іх нараджаліся і раслі дзеці, станавіліся высакароднымі актыўнымі грамадзянамі. Любоўю да людзей і да роднай зямлі кіраваўся і дэпутат Сейма шляхціч Бутрымовіч. Невыпадкова Э. Ажэшка робіць яго аднадумцам Езафовіча, які ўвасабляе прагрэсіўнае яўрэйства. Менавіта так яна рэалізуе ў рамане галоўны пастулат пазітывізму: аб’яднанне здаровых сіл грамадства ў імя барацьбы за свабоду краіны.

Трагічна-лірычнае рашэнне праблемы кахання пісьменніца паказвае на прыкладзе кахання яўрэя Мэіра і караімкі Голды. Няма сумнення ў тым, што Э. Ажэшка злучыла сацыяльна-эмацыйную канцэпцыю Ж. Ж. Русо (*“Чалавек вялікі сваім пачуццём”*), біблейскія легенды (*“Песня песняў”*: Саламон і Суламіф), вобразы антычнай міфалогіі (Арфей і Эўрыдыка) і прывяла ўсе версіі да сучасна-драматычнага зыходу. Пісьменніца праявіла незвычайны талент пры стылізацыі ўласных аўтарскіх легенд пад біблейскія

і фальклорна-літаратурныя міфы розных эпох і культур. Прыкладам – міфалагізаваная гісторыя рабіна Язэпа Акіба (50–135 гг. н. э.) і яго жонкі Рахілі. На жаль, лёс закаханай пары Мэіра і Голды, у адрозненне ад Язэпа і Рахілі, сканчаецца трагічна.

Лёсы яўрэяў – рэлігійных фанатыкаў XIX ст., якія сыходзілі са сваіх мястэчкаў у свет, складваліся па-рознаму. Жывучы ў Гродне, дзе значную частку насельніцтва складалі яўрэі, Э. Ажэшка назірала за іх побытам, вывучала рэлігійную літаратуру і была не з чутак знаёмая з дзейнасцю сваіх паспяховых сяброў яўрэйскай нацыянальнасці. Усё гэта давала ёй падставу для аптымізму пры абмалёўцы лёсу Мэіра.

Такім чынам, у творы, на прыкладзе яўрэйскай праблематыкі, Э. Ажэшка адначасова разглядала і рэлігійна-нацыянальныя праблемы, і праблемы агульначалавечай значнасці.

На пачатку XXI ст. па-ранейшаму здзіўляе феномен Э. Ажэшкі, якая глыбока разумела праблемы сусветнай значнасці, увасабляла і паспяхова вырашала іх у творчасці. Якой сілай духу валодала гэтая жанчына! Сучаснікі Э. Ажэшкі справядліва лічылі яе дом цэнтрам культуры і тым месцам, дзе людзі, што пакутуюць ад рознага кшталту несправядлівасці, маглі знайсці разуменне і дапамогу.

“Мэір Езафовіч” з першай жа старонкі атрымаў ухвальныя водгукі. Але трэба прызнаць унёсак у славу рамана і ілюстрацый Міхала Эльвіра Андрыёлі. Супрацоўніцтва выбітнай пісьменніцы і мастака пачалося з штотыднёвіка “Kłosy” (“Каласы”), які выходзіў у 1870-я гг. у Вроцлаве. Мастаку адразу спадабаўся “Мэір Езафовіч”, і гэта адбілася на яго цудоўных гравюрах. Яны дапаўняюць тэкст знешнімі рысамі герояў, іх мастацкімі вобразамі, душэўнымі перыпетыямі персанажаў, дакладна схопленымі творцам.

Міхал Эльвіра Андрыёлі (1836, Вільня – 1893, Наленчуў) узбагаціў сваімі ілюстрацыямі тры раманы Элізы Ажэшкі – “Мэір Езафовіч”, “Дзюрдзі” і “Нізіны”. Ён праславіўся як ілюстратар твораў Фенімора Купера, Юзафа Крашэўскага, Адама Міцкевіча (“Пан Тадэвуш”, “Гражына”, “Конрад Валенрод” і інш.), а таксама як графік, пейзажыст і партрэтчыст. М. Э. Андрыёлі нарадзіўся ў сям’і італьянца, капітана напалеонаўскага войска, і полькі шляхецкага паходжання. Бацька мастака Францыск Андрыёлі трапіў у рускі палон і пасля вызвалення асеў у Расійскай імперыі. У 1827 г. ён прыняў расійскае падданства, ажаніўся і пасяліўся ў Вільні, дзе выкладаў маляванне ў школах, працаваў дэкаратарам, скульптарам і рэстаўратарам. Нядзіўна, што яго сын з дзяцінства выяўляў цікавасць да жывапісу. Аднак у 1855 г. бацька выправіў яго ў Маскву вучыцца медыцыне, ён жа супраць волі бацькі паступіў

у Вучылішча жывапісу і скульптуры Маскоўскага мастацкага таварыства. Потым з 1857 да 1859 г. вучыўся ў Імператарскай Акадэміі мастацтваў у Санкт-Пецярбургу, пазней удасканалваўся ў Акадэміі Святога Лукі ў Рыме (1860–1861). Пасля вяртання з Італіі ўзяў удзел у паўстанні 1863 г. у атрадзе Людвіга Нарбута. Пасля паразы хаваўся і жыў пад выдуманымі прозвішчамі, у 1864 г. быў схоплены, аднак праз некалькі месяцаў уцёк і з’ехаў за мяжу. М. Э. Андрыёлі жыў у Лондане, Парыжы, але імкнуўся на радзіму.

У 1866 г. ён вярнуўся ў Расію як эмісар Камітэта польскай эміграцыі, аднак быў арыштаваны і высланы ў Вятку, дзе і разгарнулася яго творчая дзейнасць. Андрыёлі пісаў карціны рэлігійнага зместу для праваслаўнай царквы, выконваў на замову партрэты алеем, маляваў мясцовыя краявіды. Яго працы і сёння захоўваюцца ў музеях Вяткі, Масквы і іншых гарадоў Расіі.

Мастака амніставалі ў 1871 г., і ён пасяліўся ў Варшаве. Будучы не толькі незвычайна таленавітым, але і вельмі працавітым, М. Э. Андрыёлі набыў там папулярнасць і разбагацеў.

Мастак любіў маляваць алоўкам, тушшу, гуашшу. Ён ахвотна супрацоўнічаў з польскімі і замежнымі газетамі і часопісамі: маляваў помнікі архітэктуры Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі, Украіны. Многія з іх сёння можна знайсці толькі ў старой перыёдыцы ў архівах.

Асабліва любіў мастак кніжную графіку. Польскі мастацтвазнаўца Ежы Сянкевіч высока цаніў талент Андрыёлі-ілюстратара: “Ён услухоўваўся ў словы... пісьменнікаў, дапаўняў і тлумачыў іх малюнкам, які потым перакладаў у гравюру па дрэве... з вялікай свабодай апавядаючы пра польскае жыццё, тыпажы, норавы, інтэр’еры двароў, дамоў і замкаў, характэрныя прыроды лясоў, вёсак, садоў... Сёння мы чытаем яго эмацыйна-рамантычныя паэтычныя і апавядальныя кампазіцыі з такім самым пачуццём, як у дзяцінстве і маладосці мы чыталі любімыя кніжкі” [2, s. 31].

У 1878 г. М. Э. Андрыёлі цяжка перажыў смерць малой дачкі і маці. Выратавала мастака творчасць. Ён працаваў на замову некалькіх перыядычных часопісаў Еўропы, ілюстраваў дзясяткі твораў, пісаў карціны, займаўся дызайнерскай дзейнасцю.

З 1883 да 1886 г. М. Э. Андрыёлі некаторы час жыў у Парыжы ў доме старэйшага сына Адама Міцкевіча – Уладзіслава, першага біёграфу свайго славутага бацькі. У гэты перыяд М. Э. Андрыёлі стварыў ілюстрацыі да твораў А. Міцкевіча. На замову французскага выдавецтва “Firmin-Didot” ён праілюстраваў У. Шэкспіра, Т. Гацье, А. Дзюма і Дж. Купера. Яго ілюстрацыі не страцілі актуальнасці і сёння, разам з кнігамі, для якіх яны ствараліся.

Гравюры да прозы Э. Ажэшкі ў творчасці М. Э. Андрыёлі займаюць даволі сціплае месца, ды і знаёмства творцаў не было цесным, хоць у лёсах абаіх ёсць перасячэнні. Бацька Андрыёлі і дзед Ажэшкі ўдзельнічалі ў напалеонаўскіх войнах, праўда, па розныя бакі. Э. Ажэшка і М. Э. Андрыёлі ўдзельнічалі у паўстанні 1863–1864 гг. (Э. Ажэшка ўскосна, праз дапамогу паўстанцам), што паспрыяла іх збліжэнню. Знаёмства пісьменніцы і мастака адбылося ў працэсе падрыхтоўкі да публікацыі рамана “Мэір Езафовіч” і доўжылася да канца жыцця мастака.

На працягу васьмі гадоў (1877–1885) Міхал Эльвіра Андрыёлі працаваў з творамі Элізы Ажэшкі. Яго графіка жыве разам з яе тэкстамі і дагэтуль. І пісьменніца, і мастак зрабілі вялікі ўнёсак у сусветную культуру, за што атрымалі ўдзячнае шанаванне ад нашчадкаў.

Спіс літаратуры

1. **Ожешко, Э.** Собрание сочинений : в 5 т. / Э. Ожешко. – М. : Худож. лит., 1953–1954. – Т. 1 : Марта; Меир Езофович.
2. **Sienkiewicz, J.** Rysunek polski od Oświecenia do Młodej Polski / J. Sienkiewicz. – Warszawa : Arkady, 1970.

Старонкі жыццяпісу

Святлана ВОЦІНАВА

ВОБРАЗ ПІСЬМЕННІЦЫ, ВОБРАЗ ЖАНЧЫНЫ...

УДАКЛАДНЕННІ ДА БІАГРАФІІ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ

Нарадзіўшыся ў 1841 г., Эліза Ажэшка называла годам нараджэння 1842-і. Даследчыкі ажэшказнаўцы гэта не каментуюць, а бесстаронна канстатуюць як факт побач з неаспрэчным доказам правільнай даты, увасобленым у касцельным запісе: “Года Господняга тысяча восемсот сорок першага месяца чэрвеня дваццатага дня ў Каменскім рыма-каталіцкім парафіяльным касцёле ахрышчана вадой немаўля імем Альжбета... дачка мужа і жонкі Бенедыкта і Францішкі з Каменскіх Паўлоўскіх, года тысяча восемсот сорок першага месяца мая дваццатага дня ўвечары ў той жа парафіі ў доме ў Мількаўшчыне народжаная...” [1, s. 19]. Такое дзівацтва пісьменніцы нехта спрабуе тлумачыць жаночым капрызам – хацела, маўляў, быць маладзейшай. Але ў гэтым не пераконваюць ні мізэрны тэрмін “амаладжэння”, ні сур’ёзны характар Элізы Ажэшкі, а яе паважлівае стаўленне да прыкмет узросту жанчын – герайн і сучасніц – нават і аспрэчвае. У той самы час ёсць у яе біяграфіі акалічнасць, якая з такім дзівацтвам запаралельваецца.

У адным з лістоў да галоўнага рэдактара варшаўскага выдання “Gazeta Polska” Юзафа Сікорскага, з якім маладая экзальтаваная аўтарка акурат тады пісанага “Апошняга каханьня” наіўна дзялілася акалічнасцямі асабістых шчасця і драмы (пакахала, маўляў, і ўзаемна, доктара Зыгмунда Свянціцкага, але каб стаць яго жонкай, трэба дабіцца разводу з Пятром Ажэшкам, а гэта ніяк не ўдаецца), яна піша: “*Мае справы прасоўваюцца найгоршым чынам. Нягледзячы на ўсе старанні, патрэбныя метрыкі не знаходзяцца і наўрад ці знойдуцца*” [2, s. 21]. Далей ідзе амаль старонка

падрабязных апісанняў цяжкасцей і перашкод, якія даводзіцца перажываць і пераадольваць дзеля таго, каб стаць вольнай ад шлюбу ў “варварскім” (яе азначэнне) XIX ст. з яго “*дапатоннымі інстытуцыямі*”. “*Мясовы біскуп добра ведае і вельмі паважае маю маці, і сам дапамагаў шукаць мае метрыкі, а калі яны не знайшліся, параіў выбраць іншы пункт, а ён ужо настараецца, каб усё было хутка і добра зроблена*”. Іншым пунктам Э. Ажэшка называе не іначай як адну з кананічных падстаў для скасавання шлюбу. У рамана “Пан Граба” яна пералічвае іх вуснамі адваката, які прамаўляе іх герайні па-лацінску: “*Прычын, па якіх шлюб прызнаецца несапраўдным, трынаццаць, яны пералічаны ў наступных пазіцыях: Error, Conditio, Vis... Crimen, Impotentia, Affinitas...*” [3, s. 503]. У Камілы не знайшлося ніводнай з гэтых пазіцый.

Тое самае Э. Ажэшка магла сказаць пра сябе. “*Кананічнае касцельнае права – гэта гара, пакрытая шчацінай вострых шыпоў: дзе ні натыкнешся – уколе і адштурхне*”, – пісала яна з адчаем у тым самым лісце да Сікорскага 27 лістапада 1867 г. [2, s. 21].

Але якія метрыкі яна двойчы згадвала?

Справа з разводам, ход якой можна прасачыць толькі па лістах да Сікорскага, а больш абсалютна нідзе, цягнулася не менш як два гады. 1 верасня 1869 г. варшаўскі рэдактар атрымаў чарговы ліст з Мількаўшчыны, у якім, нарэшце, ставіцца ў гэтай тэме кропка. Пасля маляўнічага апаведу пра тое, як ледзь не сапсавалася ўсё ўжо ў самым канцы, калі заставаліся толькі фармальнасці, як давялося адных упрошваць, другім плаціць, а трэцім нават і пагра-

жаць і колькі гэта ўсё каштавала, маладая пісьменніца паведамляе сівому рэдактару, што яна цалкам вольная ад шлюбу з Ажэшкам, што ён “прызнаны неіснуючым аж настолькі, што ўсе яго сляды, і касцельныя запісы, і грамадзянскія акты, павінны быць знішчаны і з кніг пасціраны, для чаго кансісторыя разаслала патрэбныя распараджэнні ўладам грамадзянскім і духоўным” [2, с. 56]. Калі супаставіць гэтыя словы са згадкамі пра згубленыя метрыкі, можна дапусціць, што маладая пісьменніца хітравала вакол ідэі прызнання шлюбу заключаным незаконна па прычыне недасягнення ёю дазволенага ўзросту. Згодна з пунктам 63 часткі 2 “О браках лиц христианских неправославного исповедания между собою и с лицами православного исповедания”, змешчанай у Зводзе законаў Расійскай імперыі (1857), “запрещение вступать в брак мужескому полу ранее восемнадцати, а женскому прежде шестнадцати лет от роду, распространяется и на лица, принадлежащая к Римско-Католическому, Евангелическому, Армяно-Григорианскому исповеданиям...” [4, с. 13]. Католікі Эліза Паўлоўская і Пётр Ажэшка вянчаліся 21 студзеня 1858 г. Эліза, народжаная ў 1841-м, мела поўныя 16 гадоў. Але чаму б ёй не нарадзіцца ў 1842-м, каб на дзень вянчання да 16-годдзя чатырох месяцаў не хапала? Калі чыноўнікам можна плаціць і пагражаць, а біскуп добры знаёмы і сам дапамагае шукаць метрыкі, то цалкам верагодна, што могуць яны не знайсціся.

Ускосным, але істотным аргументам на карысць версіі, што Э. Ажэшка наўмысна і не дзеля пустой забавы назвала годам нараджэння 1842-і, служыць яшчэ адна неадпаведнасць у датах, да гэтай пары нікім не заўважаная, – яшчэ адна яе рукой праробленая змена. Згодна з ўспамінамі, у кожнай яе біяграфіі пішацца, што ў Варшаўскім пансіёне яна вучылася з 1852 да 1857 г. На самай справе з 1851 да 1856 г. Пісьменніца проста вымушана была, памяняўшы год нараджэння, пасунуць і гэтыя даты на год наперад, хоць бы таму, што сёстры сакраменткі прымалі ў пансіён дзяўчынак з 10 гадоў. Чаму трэба лічыць правільнымі 1851–1856 гады навучання? Маркерамі тут выступаюць даты на магіле брата пісьменніцы ад другога матчынага шлюбу. Ясік Відацкі, як выбіта на помнічку на старых каталіцкіх могілках у Гродне, нарадзіўся 9 мая 1850 г., памёр 20 верасня 1856 г. Ва ўспамінах для Леапольда Меета, апублікаваных ім у 1911 г., Э. Ажэшка расказвае пра сваю сустрэчу з мамай і брацікам пасля пяцігадовай вучобы такімі словамі: “Выбегла я і на той бок рашоткі бачу пані з маленькім хлопчыкам, апранутым па-кракаўску. Маму я пазнала адразу, а хлопчыкам быў родны мой брацік Ясь Відацкі,

народжаны за год да майго ад’езду ў пансіён” [5, с. 135]. Калі Ясік нарадзіўся за год да яе ад’езду, то ад’ехаць яна павінна была ў 1851-м. На некалькі абзацаў ніжэй зноў словамі самой Элізы Ажэшкі даецца нам яшчэ адна падказка праўды: “Вяртанне маё дадому вясной 1857 года адзначылася сумнай падзеяй – смерцю майго маленькага браціка, Яся Відацкага”. Калі ён памёр у год яе вяртання, то вярнулася яна ў 1856-м, а не ў 1857-м, бо 1856 год выбіты на магіле хлопчыка. І каб зусім ужо пераканацца ў тым, што пісьменніца з датамі хітравала: яна піша, што яе сястра памерла ў 1852-м [5, с. 114], але на магіле Клемянціны ў сямейным некропалі Паўлоўскіх паблізу Каменкі пазначана іншае: “Году 1851. Лютага. 12 дня”.

Варта, увогуле, аддаць належнае старым могілкам з іх парэпанымі нагробкамі: яны захоўваюць часам не менш каштоўную інфармацыю, чым архівы, на іх можна спасылацца не горш, чым на фонды і вопісы. Некалі Бернард Шоу сказаў: “Ніякі чалавек не валодае дакладнымі ведамі пра сваё жыццё, і пры разыходжанні аўтабіяграфіі з біяграфіяй, хутчэй за ўсё, правільная не першая, а другая”. Амаль так, бо Э. Ажэшка зрабіла некалькі памылак у аўтабіяграфіі свядома і наўмысна, а не ад таго, што нечага ў ёй не ведала. Па вялікім рахунку, не ведала яна ў дачыненні да ўласнай асобы толькі таго, што яе імя і творчасць не сыдуць у нябыт, а застануцца ў гісторыі. Моцна камплексуючы перад літаратурнай славай, прынамсі Талстога з Сянкевічам (з якімі апынулася потым у адным шэрагу прэтэндэнтаў на Нобелеўскую прэмію), не мела такой упэўненасці і з гэтай прычыны не магла і падумаць, што будучыя даследчыкі пільна зацікавяцца кожнай драбязой у яе біяграфіі, нават магіламі родных, і з дапамогай апошніх няпраўда раней ці пазней будзе выкрыта.

Закрануўшы вучобу ў варшаўскім пансіёне, нельга не згадаць тэму, якая доўгія гады ператварала вобраз маці Э. Ажэшкі ў мішэнь для несправядлівых папрокаў. Чаму на самай справе Францішка Відацкая, у першым шлюбе Паўлоўская, у дзявоцтве Каменская, адправіла дзесяцігадовую дачку так далёка – ажно ў Варшаву? Версія “Эфектнай прыгажуні... падрослая дачка замінала падавацца маладой. Таму Элізу і выправілі навучацца не ў горад Гродна, блізка ад дому, а ў далёкую Варшаву” [6, с. 19] – крытыкі не вытрымлівае і рассыпаецца на вачах пад удзеяннем наступных фактаў.

У дзедэ Элізы Вінцэнта Каменскага, які памёр да яе нараджэння, быў брат Ян, адвакат. На час прыезду Элізы ў Варшаву ён быў сямідзесяцігадовым бадзёрым дзядком і жыў там з жонкай Зоф’яй, дзецьмі і ўнукамі. Бабка Зоф’я вель-

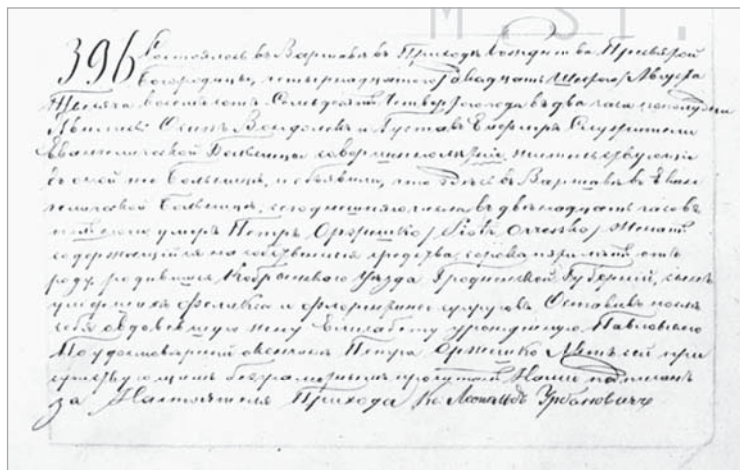
мі нагадвала Элізе яе бабку Альжбету, у гонар якой будучую пісьменніцу і назвалі, а ў цётчакі Валерыі, мамінай стрыечніцы, гадаваліся тры сыны і дзве дачкі, Элізіны траюрадныя браты і сёстры. Адна з іх, Яана, была яе аднагодкай і таксама вучылася ў пансіёне ў сакраментак. Бабка Зоф'я забірала абедзвюх дзяўчынак на святы, смачна карміла (Эліза асабліва любіла яе “зацірачку з малаком”), яны разам гулялі, разам засыналі і прачыналіся, а ў панядзелак Эліза атрымлівала з рук бабкі Зоф'і мяшэчак з прысмакамі (“з пячэнькамі, з шынкай”) [1, s. 48]. У Варшаве жыў і дзядзька Міхал, брат цёткі Валерыі, і яго маладая жонка цётчак Тэаніла, у якіх акурат у год прыезду Элізы нарадзіўся першынец. Элізе, якая малага браціка пакінула дома, цікава было назіраць, як расце гэты хлопчык. Між іншым, вырас ён у доктара біялогіі, вядомага на свой час батаніка, прафесара Львоўскага ўніверсітэта.

Такім чынам, побыт Элізы ў Варшаве быў не самотны, чаго нельга было забяспечыць у больш блізкай Вільні, куды ў пансіён сясцёр візітак прапаноўваў аддаць яе на вучобу Канстанцін Незабытоўскі, сусед па маёнтку, далёкі сваяк бабкі Альжбеты, прызначаны апекуном Элізы і яе сястры Клемянціны пасля смерці іх бацькі. Да Варшавы коньмі трое сутак, да Вільні двое, але ў Вільні ані ў Каменскіх, ані ў Відацкіх ніхто з радні не жыў. Што да Гродна, дык не было там установы, якая магла даць паненцы Паўлоўскай годную адукацыю. Гэта па-першае, а па-другое, неабходна было памяняць для малой Элізы атачэнне: яно нагадвала пра памерлую сястру, што моцна вярэдзіла псіхіку будучай мастачкі слова.

Францішку Каменскую даследчыкі вінавацяць і ў тым, што Элізу ў Варшаву павезла не яна, а бабка Альжбета, і ў тым, што за пяць гадоў ніводнага разу маці дачку не наведвала, і шмат яшчэ ў чым: што надта хутка пайшла замуж другі раз, што пасля вяселля кінула дзяцей у Мількаўшчыне на бабку, а сама жыла ў Гродне як свецкая львіца, што не хацела нават і слухаць пра пісьменніцкі талент дачкі, што спяшалася выдаць яе за Пятра Ажэшку, каб не перашкаджала ёй “маладзіцца” (зноў пра “амаладжэнне”), што ўвогуле была гэткім дэспатам.

А была яна звычайнай маці і жанчынай высокай годнасці.

Уявім сабе, што адчувае маці праз чатыры месяцы пасля пахавання першынкі, якая цяжка, пакутліва хварэла ад самага нараджэння, калі гэтай маці становіцца зразумела, што і маленькі яе сыноч цяжка хворы ды, верагодна, такса-

Запіс аб смерці Пятра Ажэшкі са згадкай пра тое, што ён пакінуў па сабе ўдаву.

ма не выжыве (Ясік пражыў шэсць гадоў, удвая менш, чым Клемянцінка). Адзін толькі шлях у Варшаву і назад забраў бы ў жанчыны цэлы тыдзень, а трэба было з аб'ектыўных прычынаў затрымацца значна даўжэй. Таму Элізу павезла ў пансіён крэпенькая яшчэ бабка Альжбета. Маці дачку сапраўды не наведвала, а прыехала толькі забраць, але, як успамінае сама дачка, з дому ўвесь час пісалі лісты і прысылалі столькі грошай, што хапала і на свае патрэбы ды забаўкі, і на падарункі сяброўкам. Наведвалі яе бабка і айчым, які быў, зноў па ўспамінах Элізы, вельмі светлым, разумным і паважаным ёю чалавекам. Што да вячанна Францішкі, дык адбылося яно не так хутка – у лістападзе 1849 г., праз шэсць гадоў пасля смерці Бенедыкта Паўлоўскага, а гэта столькі ж, колькі доўжыўся яе з ім шлюб. Да слова сказаць, сам Бенедыкт Паўлоўскі ажаніўся з Францішкай Каменскай усяго праз год пасля смерці першай жонкі. Гэта таксама зафіксавана на помніках: магіла першай жонкі, Тарэсы з Бажэнцкіх, з пазначаным годам смерці – 1836-ы – і магіла дачкі ад другога шлюбу, Клемянціны Паўлоўскай, з годам нараджэння – 1838-ы – знаходзяцца побач, разам з магіламі самога Бенедыкта Паўлоўскага і яго малодшага брата Яна. Апошняга варта згадаць як аўтара партрэтаў маці і бацькі пісьменніцы. Калі б не напісаў ён партрэт жонкі свайго брата, то не мелі б мы ніякай выявы маці Элізы Ажэшкі, бо фотаздымкаў яна па сабе не пакінула. Ці не сведчыць гэта пра тое, што ніякай свецкай львіцай яна не была? Пацвярджэннем служаць успаміны Элізы пра вяселле Францішкі з Відацкім. Гасцей было каля 20 чалавек, толькі самыя блізкія, і музыкі з танцамі не было, толькі вяліся ціхія свецкія гутаркі, ды процьма была цукерак, якімі сястрычкі Паўлоўскія аб'ядаліся. А яшчэ мамін муж падарыў ім па залатой брошцы. “*Ні мяне, ні сястру гэтае паўторнае замуства маці*

не засмуціла”, – пішацца ва ўспамінах [5, s. 114]. Францішка пасля вяселля не кінула дзяцей на бабуку Альжбету, а “як і перад тым, зімовыя месяцы жыла ў Гродне, а вясну і лета праводзіла ў Мількаўшчыне. Бабуля і мы з нашым дваром, складзеным з настаўніцы, боны і некалькіх служак, туды і сюды пераязджалі разам з мамай і яе мужам” [5, s. 114]. Восенню і зімою ў Гродне дакладна лепш, але на вясну і лета пані Францішка, дарма што ёй у XX ст. прыпішуць багемнасць, пераязджала ў Мількаўшчыну.

Сцвярджаць, што Францішка выштурхнула дачку замуж за Пятра, бо імкнулася хутчэй ад яе, падраслай, пазбавіцца, – таксама няправільна. Матывы ў маці былі зусім іншыя – тыя самыя, якія першы час не дазвалялі ёй прыняць пісьменніцкі талент Элізы. “Шмат часу прамінула, пакуль зразумела я глыбокую мацярынскую рацыю гэтага непрымання. Хацела яна для сваіх дачок у першую чаргу простага ішчасця, якое ахвотней пасяляецца ў натурах звычайных”, – напісала Э. Ажэшка ў 1897 г. ва ўспамінах для “Nouvelle Revue”.

У шлюбе з Пятром Ажэшкам Францішка не бачыла нічога кепскага. Ён быў радней яе мужу і таму выглядаў добрай партыяй. Так, меў даўгі, любіў шыкаваць, быў карцэжнікам, але маці з айчымам разважылі: Пётр, стаўшы мужам Элізы, па-першае, пазбавіцца ад фінансавых праблем, па-другое, нарэшце пасталее, а Элізе за сямейнымі клопатамі будзе не да пісання, якое з жаночым шчасцем мала спалучаецца. Хіба маглі яны ведаць, што апынецца іначай?

І вось скасаванне шлюбу, прызнанне яго несапраўдным.

Вяртанне да гэтай тэмы суправаджаецца натуральным пытаннем: як пры выдаленні “ўсіх слядоў”, калі “і касцельныя запісы, і грамадзянскія акты павінны быць знішчаны і з кніг пасціраны”, – як пры такім прадпісанні кансісторыі за Элізай засталася прозвішча Ажэшка? Версія, якую выказаў самы аўтарытэтны даследчык жыцця Э. Ажэшкі польскі прафесар Эдмунд Янкоўскі, гучыць дзіўнавата: “У выніку рашэння касцельнага суда – як вынікае з яе ліста да Сікорскага – пані Эліза магла б вярнуць сабе дзявочае прозвішча, але ёй, відавочна, стала шкада яе дасягненняў у літаратуры, здзейсненых пад прозвішчам Ажэшка” [1, s. 117]. Па-першае, якія там дасягненні за ўсяго толькі тры гады, прамінулыя ад дэбюту, калі наперадзе яшчэ больш чым сорок гадоў вельмі актыўнай творчасці. Па-другое, не “магла б вярнуць сабе дзявочае прозвішча”, а павінна была яго вярнуць, калі гаворка вядзецца пра выдаленне “ўсіх слядоў”. Але не вярнула. І гэта дае падставу падазраваць... што ніякага скасавання шлюбу не адбылося. Эліза Ажэшка не развялася з Пятром, а толь-

кі напісала пра гэта Сікорскаму. Ніякія іншыя крыніцы пра факт скасавання шлюбу не сведчаць. Затое ёсць крыніца, якая пацвярджае адваротнае. У тэксце паведамлення пра смерць Пятра ёсць радок: “Оставив после себя овдовевшую жену Елисавету урожденную Павловской”.

Калі мы прымем як факт, што Э. Ажэшка афіцыйна заставалася жонкай Пятра да самай яго смерці ў ноч з 25 на 26 жніўня 1874 г. – яшчэ пяць гадоў пасля няўдалай спробы развесціся (Пётр гэтыя пяць гадоў жыў у Варшаве), мы, прынамсі, будзем нарэшце мець тлумачэнне, чаму ўсё ж не адбыўся яе такі жаданы, такі доўгачаканы шлюб з доктарам Зыгмундам Свянціцкім, які быў для яе ўвасабленнем шчасця, для якога яна марыла стварыць рай на зямлі і які пісаў ёй, што чаканне паралізавала ў ім усе жыццёвыя сілы, што не адчуе сябе зноў чалавекам да той пары, пакуль не атрымае права назваць яе сваёй жонкай. Надыходзіць чарга апошняй на гэты час папраўкі ў біяграфію Э. Ажэшкі.

Лета 1874 г. пісьменніца правяла ў Варшаве. З дзяцінства вельмі хваравітая, яна паехала шукаць рады ў тамтэйшых медыцынскіх свяцілаў. У прыватнасці, як з перапіскі вядома, звярталася па дапамогу да знакамітага прафесара Адама Глішчынскага, каго абагаўляла ўся Варшава. На Э. Ажэшку яго лячэнне не дзейнічала. У лістах у Гродна да кампаньёнкі Монікі Гашкоўскай яна скардзілася: маўляў, невядома, каму лепш – ёй ці кішэні ўрача. І па вяртанні ў Гродна ў пачатку верасня ў лісце да кузіны Яаны (той самай, з кім дзяўчынкамі вучыліся разам у пансіёне і елі “зацірачку” бабкі Зофі) яна піша: “Станоўчых вынікаў такога працяглага лячэння пакуль што не назіраю” [7, s. 19]. Выходзіць, што лячэнне вынікаў не дае, але пісьменніца не спяшаецца пакінуць Варшаву, нягледзячы нават на тое, што дома, у Гродне, акурат у той самы час вельмі моцна хварэе (праз некалькі месяцаў і памрэ) Канстанцін Відацкі, айчыым. “Бедная мама зусім знясіленая”, – піша яна кузіне Яане. Што прымушала яе знаходзіцца ў Варшаве, калі яна так патрэбная айчыму і маці? Напэўна ж не лячэнне, ад якога няма карысці.

На знаходжанне Э. Ажэшкі ў Варшаве ў час смерці Пятра звярнуў увагу Эдмунд Янкоўскі. “Ці ўдзельнічала Ажэшка ў пахаванні, невядома, – піша ён. І дадае нібыта ў якасці адмаўлення гэтага факта: – Характэрна, што ліст да радні ніякіх намёкаў на гэта не ўтрымлівае” [7, s. 432]. Але ў тым і рэч, што Э. Ажэшка пасля цытаванай тут перапіскі з Сікорскім пры ўсёй яе эпістальнай шматслоўнасці ніколі больш ні з кім не дзялілася нічым па-сапраўднаму патаемным. Найяскравейшы прыклад: у кастрычніку 1899 г. яе нечакана наведвае Зыгмунд Свянціцкі – яе няспраўджаная мара, яе страчаны лёс, з якім

яна бачыцца пасля расстання ў 1869-м першы і апошні раз. Якой была сустрэча праз трыццаць гадоў? Шмат можна аддаць, каб даведацца, але немагчыма: ніводнага слова пра гэта яна нікому не напісала. Толькі кідаецца ў вочы, што пасля візіту Эліза Ажэшка-Нагорская, як яна падпісвалася ў лістах з 1894 г., ад вянчання са Станіславам Нагорскім, і не пераставала падпісвацца пасля яго смерці ў 1896-м, ніколі больш не ўжывае падвойнае прозвішча, а падпісваецца, як і раней: *Эл. Ажэшка*.

Калі дапусціць, што лянне ў Варшаве Эліза сумяшчала з наведваннем Евангелічнага шпітала, у сценах якога ў тое лета дажываў свой век Пётр Ажэшка, тады пры названых гродзенскіх акалічнасцях яе побыт у Варшаве набывае і апраўданне, і сэнс. І вобраз яе ў вачах тых, хто і сёння кідае касыя пагляды ў бок яе стасункаў з Пятром, павінен ужо выглядаць іначай.

Спіс літаратуры

1. Jankowski, E. Eliza Orzeszkowa / E. Jankowski. – Wyd. V. – Warszawa, 1988. – 642 s.
2. Orzeszkowa, E. Listy zebrane : do redaktorów i wydawców: Józefa Sikorskiego, Gebethnera i Wolffa, Franciszka

Salezego Lewentala, Waclawa Makowskiego, Erazma Piltza, Stanisława Posnera / E. Orzeszkowa ; pod red. J. Baculewskiego z kom. E. Jankowskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej akademii nauk, 1954. – T. I. – 419 s.

3. Orzeszkowa, E. Pan Graba / E. Orzeszkowa. – Lwów : Spółka Wyd-wa Biblioteki najciekawszych Powieści i Romanów, 1872. – 739 s.

4. Свод законов Российской Империи, повелением государя императора Николая Перваго составленный [Текст] : изд. 1857 г. – СПб. : Тип. Второго отд-ния Собств. Его импер. велич. канцелярии, 1857–1876. – 26 с.

5. Pamiętnik Elizy Orzeszkowej z autografu autorki (ogłosił Leopold Meyet) // Literatura i sztuka. Dodatek do Dziennika Poznańskiego. – 1911. – NN 6–9.

6. Творчество Элизы Ожешко в эстетическом пространстве современности : сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы ; под науч. ред. С. Ф. Мусиенко. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 383 с.

7. Orzeszkowa, E. Listy zebrane : do rodziny, przyjaciół i korespondentów różnych: Lucyny Kotarbińskiej, Edwarda Pawłowicza, Hipolita Wawelberga, Jerzego Aleksandrowicza, Witolda Czeczotta, Franciszka Godlewskiego i innych / E. Orzeszkowa ; do druku przygot. i kom. opatrzył E. Jankowski. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej akademii nauk, 1971. – T. VII. – 682 s.

8. Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Narodzenia NMP w Warszawie (Leszno), 1874. Akta urodzeń, małżeństw i zgonów // Archiwum Państwowe w Warszawie.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2023 год

КРАСАВІК

1 красавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Віктара Папова (1923–1981), скульптара

90 гадоў з дня нараджэння Віктара Сташчанюка (1933–2007), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Лук'янцава, мастака

2 красавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Віктара (Вікенція) Шымука (1933–1998), паэта-песенніка, празаіка, перакладчыка

3 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Рагаўцова, акцёра

4 красавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шчаглова-Куліковіча (1893–1969), кампазітара, музычнага і тэатральнага дзеяча

115 гадоў з дня нараджэння Ганны Базыленкі (1908–1980), мовазнаўцы

5 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Мар'яна Дуксы (1943–2019), паэта

6 красавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Зданевіча, опернага спевака, педагога

7 красавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Максіміліяна Гугеля (1913–1985), мастака

8 красавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Скібнеўскага (1903–1978), рэжысёра, педагога

10 красавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Боруха Ямпольскага (1898–1975), акцёра

75 гадоў з дня нараджэння Алега Соніна, кампазітара

12 красавіка – 170 гадоў з дня нараджэння Станіслава Пташыцкага (1853–1933), гісторыка, архівіста

90 гадоў з дня нараджэння Валянціны Міхеевай (1933–2016), скульптара

85 гадоў з дня нараджэння Алеся Масарэнкі (1938–

2019), празаіка, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Грука, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Калодзіча, мастака

13 красавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Барыса Скабло (1923–1999), віяланчэліста, педагога

14 красавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Валянціна Губарава, мастака

15 красавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Маркова (1948–2016), пісьменніка, журналіста, гісторыка

18 красавіка – 185 гадоў з дня нараджэння Уладзіслава Дыбоўскага (1838–1910), фалькларыста, батаніка, заолага, палеантолага, мінеролага

125 гадоў з дня нараджэння Антона Ждановіча (псеўд. Антук Крыніца; 1898–1937), акцёра

120 гадоў з дня нараджэння Платона Галавача (1903–1937), празаіка, грамадскага і дзяржаўнага дзеяча

80 гадоў з дня нараджэння Любові Румянцавай (1943–2020), актрысы

19 красавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Васіля Гарбацэвіча (1893–1985), драматурга

75 гадоў з дня нараджэння Вольгі Лапо, артысткі балета, педагога

21 красавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Міколы Аляхновіча (1903–1959), крытыка

22 красавіка – 60 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шаркова, мастака

23 красавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Рыгора Рэлеса (1913–2004), паэта, празаіка

25 красавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Святланы Курылёвай (1928–2011), пісьменніцы

Заканчэнне на с. 64.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“...ЁСЦЬ У ДУШЫ ПАТАЕМНЫЯ КУТОЧКІ...”

ДВА НАТАТНІКІ ЯДВІГІ БЯГАНСКОЙ

Літаратурны шлях Ядвіга Іосіфаўна Бяганская (29 лютага 1908 г., Верхняудзінск, цяпер Улан-Удэ – 3 красавіка 1992 г., Мінск) пачынала ў сярэдзіне 1920-х гг. з паэзіі. А яе нататнік, некалькі гадоў таму адшуканы тагачаснай дырэктаркай Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва Ганнай Запартыкай сярод дакументаў пісьменніцы Валянціны Коўтун (ф. 510, воп. 1, адз. зах. 310), засведчыў, што вершы ў маладзья гады Я. Бяганская пісала досыць актыўна, але надрукавала ў перыёдыцы толькі некалькі з іх (“Кавалю”, “Аб сабе”, “Бягуць гады, бягуць...”, усе – 1926 г.), хоць многія з астатніх па мастацкіх якасцях не саступалі апублікаваным. Сама ж аўтарка ацэньвала ўласную раннюю творчасць даволі скептычна: *“Больш сваіх вершаў я нікуды не пасылала і наогул не надавала ім вялікага значэння. Захапленне вершамі лічыла справай часовай і несур’ёзнай. Мне здавалася, што вучыць непісьменных людзей (яшчэ студэнткай я працавала па ліквідацыі непісьменнасці) куды больш важная справа, чым пісанне вершаў”* [1, с. 61]. І тым не менш праз шмат гадоў мэтанакіравана сабрала сваю паэзію 1925–1940-х гг. у адзін нататнік, якому дала лаканічную назву “Архіў” [2, с. 50]. Гэта глыбока асабістая лірыка – і, магчыма, занадта інтымны яе характар таксама быў адной з прычын, чаму паэтка не імкнулася публікаваць творы, асабліва ў час, які вымагаў звароту да сацыяльна значных, злабадзённых тэм. Некаторыя тэксты маюць характар вершаў-прысвячэнняў: асобныя (з пазначэннямі “*На магілу К.*” і “*На магілу А.*”) адрасаваны заўчасна памерлым блізкім сябрам, іншыя – мужу, бацьку, дачцэ, Янку Купалу, Кузьму Чорнаму. Многія адлюстроўваюць не рэаліі знешняга свету, а ўнутраны стан лірычнай гераіні; яе асабістыя перажыванні перадаюцца часам праз вобразы, уласцівыя не надта шанаванай у той час эстэтыцы мадэрнізму і дэкадансу (“*Маўчаць палі ў хітоне змроку*”, “*Хвіля – і ноч ўсё навокал / Чорным цалункам накрые*”, “*Сэрца Requiem спявае*”, “*Ўстану я з магілы / Белая, бы фея*”, “*Нехта чорны глядзіць і з сабою заве, / На чало маё з міртаў ўскладае вянок*” і інш.) [2, с. 52].

Творчы і настаўніцкі шлях Ядвігі Бяганскай быў перарваны сталінскімі рэпрэсіямі, у час якіх яе першы муж Алесь Сак і бацька Іосіф Бяганскі былі расстраляныя, а сама пісьменніца правяла

каля 10 гадоў у лагерах на Калыме. Вярнулася ў літаратуру яна ў 1953 г., але ўжо ў якасці празаіка. Лёс адвёў ёй яшчэ амаль 40 гадоў жыцця і творчай дзейнасці, за якія яна напісала нямала апавяданняў, аповесцяў, нарысаў, выдала кнігі “Далёка на Поўначы” (1954), “Жэнеў галубок” (1958), “Сустрэча з морам” (1962), “Зосіна зорачка” (1965; 2-е выд. 1980), “Кожны марыць стаць Калумбам” (1968), “Над ракой Шушай” (1977), “Нечаканая сустрэча” (1978), “Сланечнікі” (1980), “ЛЯ самага сіняга мора” (1982), “Сонцу і ветру насустрач” (1988), пераклала на беларускую мову шэраг кніг польскіх, рускіх, славацкіх аўтараў. Яна набыла вядомасць як дзіцячая пісьменніца. Вершаў за гэты час, зноў-такі, амаль не публікавала, за выняткам падборкі напісаных яшчэ ў лагеры паэтычных твораў “3 Калымскага сшытка (1938–1948 гг.)” (ЛіМ, 1990, 15 чэрв.).

Але знаёмства з іншым нататнікам Я. Бяганскай (БДАМЛМ, ф. 436, воп. 1, адз. зах. 20; далей спасылкі на гэтую архіўную крыніцу) пераконвае, што пісьменніца працягвала пісаць вершы і ў канцы 1970-х – пачатку 1980-х. А таксама наводзіць на роздум, чым сапраўды была паэзія для Я. Бяганскай, якое месца яна займала ў жыцці і творчасці пісьменніцы.

Нататнік мае аўтарскі загаловак “Думкі ўросып” і ўключае ў сябе як праязныя дзённікавыя запісы, так і вершы. Большасць тэкстаў датуецца 1978-м г., але месцы напісання розныя: Каралішчавічы (Дом творчасці пісьменнікаў пад Мінскам), Кіславодск (горад-курорт у Стаўрапольскім краі Расіі), Дубулты (частка горада Юрмалы ў Латвіі, дзе таксама размяшчаўся Дом творчасці пісьменнікаў), Асвенцім (музей на тэрыторыі былога нацысцкага лагера ў Польшчы); запісы, пад якімі месца не пазначана, трэба меркаваць, рабіліся ў Мінску.

Літаратуразнаўца Таццяна Тарасава, характарызуючы дзённік як “бадай што самы інтымны жанр з усёй аўтабіяграфічнай прозы”, са спасылкай на працы Умберта Эка зазначае, што ён, тым не менш, «*предполагает фактор адресата*», хай сабе і ўмоўнага, што абавязвае мастака прытрымлівацца адпаведнага стылю і манеры апаведу» [4, с. 34]. “Думкі ўросып” Я. Бяганскай пісаліся ўжо сталай, 70-гадовай жанчынай з багатым жыццёвым вопытам і часам выглядаюць як парады ці нават заветы былой настаўніцы,

адрасаваныя маладзейшым пакаленням: “І чым больш... добрых звычак мы прышчэпім дзіцяці, чым больш высакародных добрых прыкладаў яно будзе назіраць вокал сябе, тым лепшым, патрэбным грамадству, людзям чалавекам ён вырасце” (арк. 10); “Кожны чалавек павінен аддаваць дзецям усё самае дарагое, самае лепшае. Кожная крыўда, зробленая дзіцяці, – злачынства. Вайна, фашызм – аб гэтым мы ніколі не павінны забываць. Усюды і заўсёды дзеці павінны быць шчаслівымі” (арк. 14). Такія развагі ў той час маглі без праблем стаць не толькі запісамі ў асабістым дзённіку, але і набыткамі масавай аўдыторыі: яны натуральна глядзеліся б у складзе публіцыстычнага нарыса або радыёвыступлення. Фактычна пісьменніцу хвалявала тое самае, што і большасць яе суграмадзянаў. Акрамя агульначалавечых праблем вайны і міру, выхавання дзяцей, Я. Бяганская звярталася і да характэрных больш для журналісцка-літаратурнай галіны – такіх, як праблемы мастацкага перакладу і чысціні мовы ў СМІ (арк. 17).

Разважаючы пра сэнс чалавечага жыцця, пісьменніца спрабавала выкрышталізаваць сваю жыццёвую філасофію і сфармуляваць *stredo*: «Няўжо толькі для таго і нарадзіўся на свет чалавек, каб адбыць свой тэрмін на свеце, пакінуць дзяцей, каб і яны адбылі вызначаны ім тэрмін? Чым жа адрозніваецца тады чалавек ад лапуха, што расце пад плотам, ад любой рэчы, тэрмін жыцця якой таксама адмераны часам? Хіба гэта жыццё? Не, так нельга! Трэба жыць для людзей, для таго, каб жыццё людзей з кожным днём рабілася больш дасканалым, больш цікавым і радасным. Addaць сябе людзям, dbaць аб іх шчасці, аб іх душэўнай чысціні, толькі тады можна быць і самому шчаслівым і чыстым. Божа, дапамажы мне зведаць усю глыбіню і веліч гэтага шчасця!» (арк. 4). Зварот да Бога тут не проста рытарычны выраз, а сапраўды выяўленне рэлігійных пачуццяў, пра якія ў канцы 1970-х гг. публічна казаць было не прынята. Я. Бяганская шанавала рэлігійныя традыцыі (верш “Dzień Zaduszny”, 1945), а перад Вялікаднем 1978 г. наведла храм, пра што таксама напісала ў дзённіку: “Учора забрыла ў царкву. Вялікодная ноч. Яна напоўніла маю душу нейкім глыбокім неакрэсленым смуткам. Сам сымбаль уаскрасення з мёртвых захоўвае ў сабе супроцьстаўленне живога – мёртваму, зімовага – вясноваму, змрочнага – светламу. Выйшла з царквы, і мне захацелася раптам усіх абняць, расцалаваць, сказаць кожнаму што-небудзь прыёмнае. Усе мне раптам здаліся харошымі, ветлівымі. Як усё ж жывучыя ў сэрцы кожнага чалавека ўспаміны маленства і колькі сапраўднай духоўнай чысціні яны дораць нам. І раптам выціце транзіста-

ра і брыдкаая лаянка, нібы балючы ўдар у самае сэрца. А абліччы ў хлапцоў нейкія агідныя і вочы пустыя, пустыя. Няшчасныя!..” (арк. 6).

Глыбока асабістым выглядае і роздум Я. Бяганскай над толькі што закончанай аўтабіяграфічнай аповесцю “Мая Галгофа”: “Няўжо ўсё апісанае ў ёй я магла перажыць, вытрымаць? Нават не верыцца, калі ўсё гэта зноў і зноў паўстае ў памяці. Лепшыя гады жыцця, маладыя вясмянаццаць год так жорстка, так бесчалавечна загублены. Аповесць атрымалася. 1937 год, які ён жахлівы, колькі пакут давялося вытрымаць сэрцу. І як яно толькі не раскалолася. Чытаю сваю аповесць, і сэрца абліваецца крывёй” (арк. 25).

Ужо ў наш час даследчыкі назвалі аповесць “Мая Галгофа” “моцным, глыбока кранальным творам” і нават “галоўнай кнігай жыцця” Я. Бяганскай [3, с. 32]. А тым не менш, гэтага твора мы маглі б ніколі і не ўбачыць – аўтарка доўга вагалася, ці вынесці яго калі-небудзь на суд чытача, ці ўвогуле знішчыць рукапіс: «Будзе вельмі крыўдна, калі гэта мая аўтабіяграфічная аповесць трапіць у рукі абыякавых людзей, чэрствых сэрцам, глухіх да чужога болю і пакут. Што рабіць? Бадай самым лепшым выйцем будзе знішчыць аповесць, спаліць яе і такім чынам пазбавіць дзяцей сваіх ад непатрэбных цяжкіх перажыванняў і пакут, якія выпалі на маю горкую долю. Я дасюль аплакваю заўчасную, нічым не заслужаную смерць Алеся, бацькі, сяброў, якія былі закатаваны ў тым праклятым 1937 годзе. Я не хачу, каб дзеці мае ведалі аб маёй трагедыі і дзялілі са мной маё вялікае гора. Праўда, шкада патрачаных год працы, адданай маёй аповесці, але я не хачу азмрочваць жыцця маіх дзяцей. “Галгофа” будзе спалена, так я вырашыла і так будзе лепш» (арк. 27).

Як бачым, для самой аўтаркі твор быў не менш інтымным за яе дзённікавая запісы – яна пісала яго таемна нават ад дзяцей. Урэшце перамагло жаданне данесці грамадству праўду пра тыя цяжкія і жорсткія часы – як і імкненне ўвогуле адстойваць ідэалы міру, гуманнасці, справядлівасці, і пры канцы жыцця Я. Бяганская ўсё ж апублікавала аповесць (Полымя, 1990, № 3).

Мемуарны характар яднае з аповесцю і некаторыя дзённікавыя запісы – згадкі пра сяброў маладосці С. Дарожнага, З. Астапенку, А. Куляшова, Ю. Таўбіна (арк. 16, 19), пра ролю Я. Коласа і Я. Купалы ў асабістым лёсе, выбары на жыццёвым шляху (арк. 24–25). Адна з занатовак мае загаловак “З Калымскага дзённіка” і апавядае пра сустрэчы са шчырым і непасрэдным чукоцкім юнаком Кмодем у час паўночнай ссылкі (арк. 22–23). Уражвае здольнасць пісьменніцы заўважаць у звычайным прыгожае, а нават з са-

мых цяжкіх сітуацый выносіць нешта пазітыўнае: “Чым часцей я глядзела ў твар смерці, і чым цяжэйшым было жыццё, чым больш ранілі душу яго ўдары, тым больш я любіла яго. І чым больш я назірала ў людзях, у паштодзённым жыцці зла, тым мацней мне хацелася бачыць жыццё чыстым, шчаслівым, мірным для людзей. І чым больш у душы было харошага, тым хутчэй мне хацелася падзяліцца гэтым харошым з людзьмі.

Гарачая дзейсная любоў да жыцця, да людзей, да Радзімы прыносіць чалавеку самае сапраўднае шчасце, самую светлую радасць” (арк. 9).

Вершы, змешчаныя сярод “Думак уроссып”, маюць таксама характар прыватных, “дзённікавых”, у нечым “альбомных”, часта без прэтэнзіі на высокае мастацтва. Некаторыя з іх засталіся ў выглядзе чарнавых накідаў, напісаных на ўкладзеных у нататнік аркушах: “Дзе мне шукаць тваёй магілы? / Куды ў жалобе ўскласці кветкі? // Вы ўсе такія маладыя / Ў маіх успамінах засталіся, / Не даспявалі сваіх песень, / А назаўжды любіць кляліся. // Дзе мне шукаць магілы вашай? / Куды ў жалобе ўскласці кветкі? / Дзе выплакаць свой боль вялікі?..” (арк. 29); “Цябе няма сярод жывых. / Бягуць гады, ляцяць гады расстання. / Мінаюць доўгія гады – / Са мной жыве тваё каханне. // Я чую, дружа, голас твой, / Вачэй блакітных бачу ззянне. / Мне не забыць цябе, о не – / Са мной жыве тваё каханне. // Бягуць гады, ляцяць гады, / А я ўсё веру ў час спаткання. / Ты побач, дружа мой, заўжды, / Са мной жыве тваё каханне” (арк. 29 адв.). Гэта выглядае як перагуканне са зместам першага нататніка “Архіў”, як своеасаблівы працяг вершаў-прысвячэнняў загінуламу першаму мужу Алесю Саку [2, с. 52]. Пры такім супастаўленні і “Архіў” яскравей паўстае перад намі як свайго кшталту лірычны дзённік, хоць і, магчыма, часткова адноўлены па памяці. Можна сказаць, што да інтымнай лірыкі (параўнальна з дзённікам у прозе) пісьменніца ставілася таксама як да жанру, аптымальнага для выказвання глыбока асабістых думак, пачуццяў, перажыванняў.

Характэрна, што ў нататніку “Думкі ўроссып” праяўляюцца і паэтычныя запісы ўзаемадапаўняюцца – у прозе можа працягвацца думка, распачатая ў вершы, і задавацца тэма, развітая ў наступным вершы:

*Маё сэрца, бы благі танцор,
Рытму аніяк трымаць не хоча.
То яно прытыніцца зусім,
То як ліст асенні залапоча.*

Ой, гэта арытмія, арытмія! Няўжо яна зусім даканае маё сэрца? А так хочацца яшчэ жыць, працаваць. Сёння амаль усю ноч не заплюшчыла вачэй, а калі нарэшце на досвітку заснула, раз-

будзілі мяне галубы. Яны жывуць над маім акном і пачынаюць ад світанку буркаваць. Я нават вершы ім прысвяціла.

*Над гняздзечкам буркуе галубка,
Яна дзеткам пяе калыханку.
Будуць спаць пад крыламі у маці
Аж да самага яснага ранку.*

*А калі пасля змрочнае ночы
Зноў пагодлівы ранак настане,
Яны есці ў маці папросяць,
І яна паляціць па сняданак (арк. 13).*

Гэтаксама і праяўляюцца занатоўка пра наведванне мемарыяла ў Асвенціме, падчас якога аўтарку да распачы ўразілі “горы цацак, дзіцячага абутку, начных гаршчочкаў, адзення”, заканчваецца вершаванымі радкамі: “Мне сняцца дзеці Асвенціма, / Іх плач мне працінае сэрца. / Іх вочы, поўныя пакуты, / Мне не забыць да самай смерці...” (арк. 21).

Такое спалучэнне вершаў і прозы ў адным блакноце-дзённіку яшчэ больш наводзіць на думку, што прыватныя занатоўкі, зробленыя ў праяўляюцца форме, і лірычная паэзія ва ўспрыманні пісьменніцы – роўныя па ступені камернасці, інтымнасці выказвання. У аўтабіяграфічнай аповесці “Мая Галгофа” гэтая якасць арганічна спалучаецца з пэўнымі рысамі публіцыстычнасці, што тлумачыцца больш канкрэтнай скіраванасцю да патэнцыйнага чытача, жаданнем данесці праўду.

На заканчэнне хацелася б працягваць яшчэ адну вытрымку з дзённіка Ядвігі Бяганскай, якая дапамагае лепей уявіць тое, як разумела сама пісьменніца катэгорыю асабістага: “У кожнага чалавека ёсць у душы патаемныя куточкі, дзе ён хавае ад людзей толькі аднаму яму зразумелыя пачуцці, думкі, сны і грахі свае. Чалавек сам сабе самы жорсткі і справядлівы суддзя і кат. Гэта праўда, ад якой нікому з нас не ўцячы” (арк. 5).

Спіс літаратуры

1. **Бяганская, Я.** Памяць сэрца / Я. Бяганская // Пра час і пра сябе : аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск : Беларусь, 1966. – С. 58–62.
2. **Жыбуль, В.** “Сэрца Requiem спявае...” : невядомыя вершы Ядвігі Бяганскай / В. Жыбуль // Наша вера. – 2018. – № 1. – С. 50–53.
3. **Карпава, Л.** “Я да канца свайго буду верыць...” : Жыццё і творчасць Ядвігі Бяганскай / Л. Карпава // Роднае слова. – 2007. – № 6. – С. 30–32.
4. **Тарасава, Т.** Экзістэнцыяльны кампанент аўтабіяграфічнай прозы (на матэрыяле твораў Алеся Адамовіча (“Vixi”), Максіма Танка (“Дзённікі”), Сакрата Яновіча (“Не жаль пражытага”) / Т. Тарасава // Studia wschodniosłowiańskie / Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej ; red. H. Twaranowicz. – Białystok, 2007. – Т. 7. – С. 33–50.

Ядвіга БЯГАНСКАЯ

“ТАЛАСУЮЦЬ ПЕСНІ ЗА ЛЮБОЎ...”

З НЕАПУБЛІКАВАНЫХ ВЕРШАЎ

* * *

Шла адна я ўчора вузкаю мяжою,
Што між жыта стужкай роўнай бегла ўдаль,
Ветрык цалаваўся з небам і зямлёю,
Шапацеў ў прасторах срэбна-шэрых хваль.
Ў вышыні блакітнай, насустрэч праменням
Узляцеў пад неба жаваронка спеў.
І спявала сэрца ў нейкім захапленні,
І ў улонне даляў гэты спеў ляцеў.

15/VII – 26

* * *

У ясную прозалаць ліся
Сіняе неба глядзіца.
Сняцца мне вочы чыісьці,
Сэрца каханнем бруіцца.
Ў тонкім жывым павуцінні
Лета паволі канае.
Жыцце мне казкай здаецца,
Сэрца аб шчасці спявае.

17/X – 26 г.

* * *

Заспявала восень песняў жураўлінай,
Звесіла каралі вогненных рабін,
Туманом-слязамі пала над далінай,
Туманом-слязамі, пунсам журавін.
Заспявала ў далях ветрам срэбнакрылым,
Зашумела шэптам залатых лістоў,
Глянула праз хмары променем астылым,
Ў сэрцы затаілася цішыню сноў.
Затаілася ў сэрцы сумам, [як правінай,]
Казкай яснакрылай выплыла з глыбінь.
Заспявала восень песняў жураўлінай,
Звесіла каралі вогненных рабін.

15/X – 27 г.

* * *

Сыпле неба белымі пялёсткамі,
Снежны вэлюм атуліў палі.
Завілісь карункі над бярозкамі,
На рацэ лілеі зацвілі.

Над крынічкай задрамаці лебедзі,
Дыяментамі заззяла даль,
Тужыць месяц ў сіня-зорным невадзе,
Млечны Шлях – бы ажуровы шаль.

20/XI – 27 г.

* * *

Чорны камень на грудзі лёг,
Чорны камень мне сэрца раніць.
Засціў вочы мне чорны змрок
І хаўтурнаю вее адхланню.

Ой, не бачу я светлых дарог,
Маю душу туга тыраніць.
Чорны камень на грудзі лёг,
Чорны камень мне сэрца раніць.

19/VIII 28

* * *

Сонца рассыпалась ў далях,
Хвалі плюскочуць, пяюць,
Бераг ўсё далей і далей,
Сінню абшары цвітуць.
Лодка нясецца, люляе,
Вецер на хмарках прылёг,
Прыпяць руменцам палае,
Коцяцца хвалі здалёк.
Сэрца ахмелена маем,
Сэрца аб променях сніць.
Кветкі наш шлях асыпаюць,
Казкі пясочак шуршыць.

1/VI – 28 г.

* * *

Давай пасядзім, памаўчым,
Паслухаем музыку мора.
Даволі і слёз, і дакораў,
Давай пасядзім, памаўчым.

Давай пасядзім, памаўчым –
Расстанне ўжо недалёка.
Даволі балючых папрокаў.
Давай пасядзім, памаўчым.

1978 г.

Вершы публікуюцца ўпершыню паводле аўтарскіх аў-
тографаў (БДАМЛМ, ф. 510, воп. 1, адз. зах. 310; ф. 436, воп. 1,
адз. зах. 20). Падрыхтаваў да друку **Віктар Жыбуль**.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук

“ТАКІМ Я ЯГО ПОМНЮ...”: ЛІСТЫ З “ЗЯЛЁНАЙ ХАТКІ”

Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 5 / склад.: М. А. Бараноўскі, І. В. Мышкавец. – Мінск : СтройМедиаПроект, 2022. – 175 с.

Чарговае выданне Літаратурнага музея Максіма Багдановіча ў параўнанні з папярэднімі істотна змяняе ракурс асэнсавання жыццяпісу класіка. У фокусе ўвагі знаходзяцца эпістальярная спадчына, мемуарныя запісы сучасніцы паэта і шляхі збору матэрыялу, асноўная мэта якога стварэнне дзвюх пастаянных экспазіцый у Мінску.

Зборнік прымеркаваны да 130-годзя з дня нараджэння Зоські Верас (1892–1991), папличніцы песняра чыстай красы, актыўнай удзельніцы беларускага грамадска-культурнага руху пачатку ХХ ст. Вядома, гэтым гістарычным праемежкам не абмяжоўваецца нацыянальная чыннасць працяглага жыцця шаноўнай адрасанткі. Гаворка ідзе пра “Пяць месяцаў у Мінску: З жыцця Максіма Багдановіча”, менавіта пад такой назвай быў апублікаваны артыкул у газеце “Літаратура і мастацтва” ад 29 верасня 1967 г. (Пад гэтымі і іншымі мемуарнымі зацемкамі канца 1960 – пачатку 1980-х гг. прозвішча аўтара пазначана як Л. Войцікава.)

Каляжанку М. Багдановіч ведаў выключна пад імемем Людвіка Сівіцкая. Ад 1926 г. яна займела прозвішча Войцік (па другім мужу), якім і падпісаны лісты з “зялёнай хаткі”, што знаходзілася на ўскраіне Вільні і стала своеасаблівай Меккай для многіх даследчыкаў мінуўшчыны. Адрасантка тлумачыла (тут і далей захоўваецца правапіс арыгіналаў): «Псэуданім “Зоська Верас” прыняла толькі у 1918 г., калі у “Вольнай Беларусі” быў надрукаваны мой маленькі “образок” – калі так можна назваць – “Нёману”. І абразок гэты напісаны экспромтам і псэуданім паўстаў у даволі арыгінальных абставінах проста у рэдакцыі “Вольнай Беларусі”». Скардзілася пры гэтым на змушаны клопат: “А цяпер анік ня магу дабіцца, каб псэуданіму ня ужывалі там дзе яго і быць не магло” (с. 97).

Гэтая акалічнасць карэктна ўлічана ў новым эпістальярным выданні (акрамя складальнікаў, над ім працавалі Ж. Антусевіч, В. Кароткіна, А. Кніга), засведчана ў анатацыі, прадмове; таксама “было прынята рашэнне захаваць правапіс лістоў Л. А. Сівіцкай-Войцік, што вызначаецца стылістычнымі і моўнымі асаблівасцямі,

адлюстроўвае моўную атмасферу, у якой жыў і тварыў М. Багдановіч у мінскі перыяд. Пунктуацыя падаецца паводле сучаснай нормы, але таксама з захаваннем асаблівасцяў аўтарскай манеры Людвікі Антонаўны (актыўнае выкарыстанне працяжнікаў, шматкроп’яў, пыгальнікаў)” (с. 4–5). (Ад сябе адзначым захаванасць аўтэнтчнага напісання з вялікай літары асабовых займеннікаў і некаторых назоўнікаў паўсюдна, а не толькі ў дачыненні да асобы паэта.)

Лісты (усяго 85 адзінак музейнага значэння), датаваныя 1969–1988 гг., адрасаваны Юліі Бібіле, Міхасю Пазнякову, Валянціне Бяляўскай, Алесю Бачылу, Ніне Вагаты, Генадзю Каханоўскаму, Анатолю Наліваеву, Вячаславу Шыдлоўскаму, Уладзіміру Содалю і інш. У іх згадваецца сталае супрацоўніцтва з шэрагам рупліўцаў беларускай культуры: Генадзем Кісялёвым, Арсенам Лісам, Алегам Лойкам, Янкам Саламевічам, Алесем Белакозам, Сяргеем Панізнікам і інш.

З 1981 г., калі было прынята рашэнне аб стварэнні Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, ліставанне асабліва пільна факусавала ўвагу на жыцці і творчасці паэта ў мінскі перыяд. Сабраны ў зборніку эпістальярый, нягледзячы на рознасць адрасатаў, стварае ўражанне тэксталагічнай цэльнасці. Узноўленая Л. Сівіцкай факталогія становіцца свайго роду вандроўнымі сюжэтамі: паўтараецца, пастаянна ўдакладняецца, варыятыўна акцэнтуюецца, парознаму суправаджаецца эмацыйна. Таму пры цытаванні мы дазволілі сабе не называць адрасатаў і не ўказваць час напісання карэспандэнцыі, а толькі фіксаваць старонку ў агульным тэкставым масіве.

У ЗАСЕНІ ДАГЛЕДЖАНАГА САДУ

Гаспадыня “лясной хаткі”, як яна сама называла сваё віленскае жытло, стала ўнікальнай крыніцай інфармацыі для даследчыкаў. На дзіва ўчэпістая памяць і надзвычайная скрупулёзнасць у дачыненні да дэталей былі асабліва каштоўнымі на падрыхтоўчых этапах стварэння экспазіцый двух музеяў паэта ў Мінску. Асабліва “Беларускай хаткі”, адзінай мемарыяльнай пабудовы, дзе сапраўды жыў паэт, названай

у знак сімвалічнай пераемнасці з аднайменным клубам беларускай інтэлігенцыі, што знаходзіўся на былой вуліцы Захар’еўскай, 18.

Некаторыя пытанні пашыраліся і на яраслаўскі побыт паэта. Адказ не толькі быў адмоўны, ён сведчыў пры жыццёвых кантрасты і душэўную неўладкаванасць: «Што да мэбляў і выгляду пакою Максіма, я абсалютна нічога ня ведаю. Ён ніколі ні адным словам не ўспамінаў аб сваім жыцці ў дома, апрача таго, што жыў “у чужым” асяроддзі. Бо і сапраўды для Яго там ўсё было чужое, ня спрыяючае ані Яго душы, ані Яго таленту» (с. 21). Пра стан паэта ў Мінску напісана надзвычай натхнёна: «І цяпер успамінаю Яго часта, як Чалавека надзвычай сціплага, для ўсіх дабразычлівага, прызнага, выключна справядлівага. Але і вельмі нэрвовага, гарачага... Мы ўсе так стараліся нічым не нэрваваць... Нічым ня ўспамінаць, што Ён хворы, бо вельмі гэтага ня любіў... Стараўся быць – “як усе”» (с. 143). Паэт чыстай красы прыгаданы ў розных месцах і пры адметных нагодах: у “Беларускай хатцы” (клубе нацыянальных інтэлектуалаў часоў Першай сусветнай вайны), на “суботніках” – сустрэчах пісьменнікаў і грамадска-культурных дзеячаў,

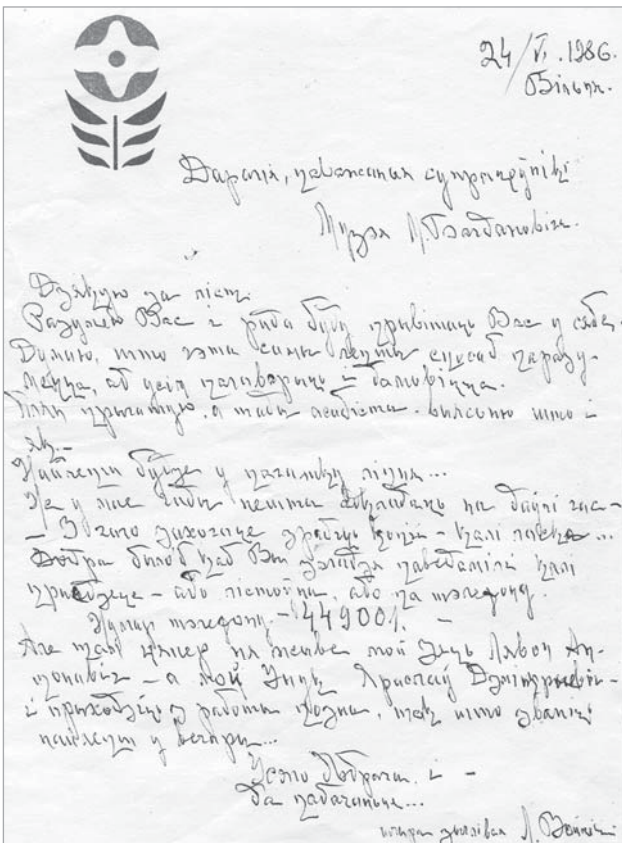

Гаспадыня “зялёнай хаткі” разам з гасцямі: Валянціна Бяляўская, Людвіка Войцік (Зоська Верас), Ніна Ватацы, Ніна Ляшковіч. 1982 г.

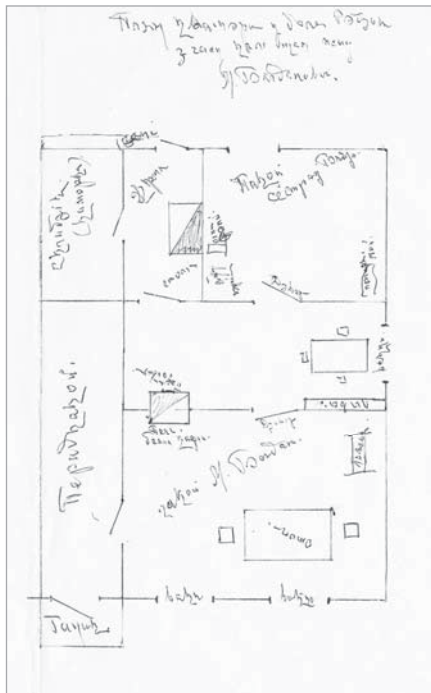
у дзіцячых прытулках у Карпілаўцы і Ратамцы, інш.

Для аўтара гэтых радкоў, былога супрацоўніка “Беларускай хаткі” і Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, напісанне артыкула стала нагодай звярнуцца да калег-папярэднікаў, пацікавіцца некаторымі жыццёвінкамі наведвання “зялёнай хаткі”. Валянціна Бяляўская, галоўны захавальнік фондаў, згадала даўні маршрут: да ўскраіны Вільні дабіраліся на тралейбусе, потым пешшу лесам, пасля пад’ём на гару. Аўтарка “Беларуска-польска-расейска-лацінскага батанічнага слоўніка” (1924) заставалася вернай абранаму аднойчы напрамку практычнай дзейнасці – фларыстыцы, лекавым раслінам (“зялёнай аптэцы”). У сезон усё патанала ў кветках, якімі гаспадыня шчодро адорвала візіцёраў. Госця з Мінска атрымала ў падарунак галінку “дэкабрыста”. Валянціне Францаўне добра запомнілася тое, што асабліва здзівіла ў адасобленым жыцці “хаткі”: калодзежа не было, збіралася дажджавая вада і для кветак, і для ўсіх побытавых патрэб. Лявон Луцкевіч, зяць Зоські Верас, рупіўся пра гэтую сістэму водазберагання. Гаспадыня прыгадвала: «Некалісь П. Сергіевіч, які даволі часта прыходзіў да нас, казаў: “вось бы дзе жыць мастаку! Кожны дзень нешта мяняецца: паўстаюць новыя фарбы, новыя адценкі”. Але сам у нас намалюваў адзін абразок, малады яшчэ тады наш сад, на васеньняму чырванаватых асіні і над ўсім – вялікі дуб... І сянняя ён стаіць, толькі што сад ужо стары, яблыні вялікія...» (с. 12).

Паводле згадак Паліны Сцепаненкі (Качатковай), бэз, прывезены ад Зоські Верас, спачатку рос у садзе на вуліцы Алтайскай у Мінску, сямейнай сядзібе Наталлі Мазоўкі. Восенню 1992 г. Паліна Качаткова і Эдуард Акулін выкапалі яго і пасадзілі каля адчыненай для наведвальнікаў

Ліст Людвікі Войцік да супрацоўнікаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Вільня, 24 чэрвеня 1986 г.

План кватэры дома Савы Рэдзькі ў Мінску, калі ў ёй жыў М. Багдановіч (цяпер музей "Беларуская хатка"). Малюнак Л. Войцік, дадатак да ліста ад 9 кастрычніка 1986 г.

"Беларускай хаткі". Такім чынам быў зроблены цікавы ландшафтавы акцэнт у правядзенні экскурсій, паколькі віленскі падарунак разрастаўся акурат пад акном музея.

ТРЫМАЦА ПРАЎДЫ

Гаспадыня "зялёнай хаткі" даволі рана страціла слых, у пахілым веку гэта моцна ўскладняла непасрэднае камунікаванне. Быў заведзены спецыяльны сшытак, у які візіцёры запісвалі пытанні. Не можа не выклікаць захаплення і глыбокай павагі самаахвярнасць 95-гадовага чалавека, які імкнуўся ўсім даць пісьмовы адказ: «Апошні час чуюся слаба і дрэнна... Баліць галава, ногі, дакучае страўнік. Усе мае "часткі" цела знішчыліся, знісіліся... А нават нічога ня уставіш – не машына... Стараюся трымацца праз сілу – але гэта не заўсёды удаецца... Часта і ўставаць ня хочацца. Ні ўставаць ані думаць...» (с. 78–79).

Адрасантка імкнулася не абысці ўвагай нікога з зацікаўленых. Праз багдановічазнаўцаў прасіла перадаць вестку супрацоўніцы Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры: «Можа, у Вас ёсць тэлефон Ларысы Сагановіч? Папрасіце, нехай ня крыўдзіцца, што не адказываю на ліст... Пісаць цяжка. Ці дачакаю верасня і Генадзя Сагановіча у сябе ня ведаю. Але для Яе Музея што небудзь астаюлю» (с. 82). Пачуўшы ў 1986 г. вестку ад Янкі Саламевіча пра падрыхтоўку багдановічаўскай энцыклапедыі, Л. Войцік пачала падбіраць матэрыялы для будучага выдання.

Сціслыя аповеды насычаны жывымі эмоцыямі, звязанымі з захаваннем памяці пра Максіма Багдановіча, а таксама факталагічнымі скажэн-

нямі ў бачанні мінуўшчыны, згледжанымі ў некаторых публікацыях: «...як-бы ні было, трэба трымацца праўды» (с. 843). З лістоў вынікае, што не згладзіліся ў памяці, напрыклад, крыўда на Рамуальда Зямкевіча (падвёў з пазыкай строю для дзіцячай пастаноўкі ў Ратамцы). Людвіка Войцік адкрыта-варожа ставілася да ўспамінаў "Страцім-лебедзь" Змітрака Бядулі, крытычна ацэньвала "Развітанне" Барыса Мікуліча, прозу Леаніда Зубарава і некаторыя даследаванні Адама Мальдзіса. Разам з тым адрасантка з цеплынёй згадвала шэраг закрэсленых або папросту забытых на час перапіскі імёнаў (Аляксандр Уласаў, Усевалад Фальскі, Аркадзь Смоліч, Лявон Заяц і інш.); захаплялася "Хмарами над бухтай" Алеся Бачылы; ускладала вялікія надзеі на прадстаўнікоў маладога пакалення, хацела асабіста пазнаёміцца з Алесем Асташонкам і г. д. Многія катэгарычныя выказванні можна палічыць спрэчнымі, суб'ектыўнымі. Вядома, эмоцыя не аб'ектывізуе малюнак, але валодае прыцягальнай сілай жывой пульсаванні мінулага, заклікае да палемікі, хоць і завочна-надчасовай.

Пасля знаёмства з лістамі застаецца толькі шкадаваць, што адрасантка далёка не ўсё лічыла патрэбным перадаць з Літвы ў Беларусь, нават у капійным варыянце. Так, з лістоў Ванды Лявіцкай (дачка пісьменніка Ядвігіна Ш., знаёмая з М. Багдановічам па перапісцы яшчэ да яго прыезду ў Мінск) яна прыводзіла толькі вытрымкі, датычныя паэта. У прыватным зборы Л. Войцік толькі лістоў было больш за 6 тыс., а яшчэ фотаздымкі, іншыя каштоўныя матэрыялы. У той час даследчыкі жыцця і творчасці Максіма Багдановіча яшчэ толькі акрэслівалі агульныя шляхі пошуку, узнаўлення і музеіфікацыі найбольш важных вехаў, пры гэтым змушана абміналі табуяваныя ў савецкі час імёны і падзеі, абсалютна не факультатыўныя ў гісторыі беларускай культурна-асветніцкай дзейнасці. Пры нашай сённяшняй цікавасці да гісторыі паўсядзённасці ўсе гэтыя матэрыялы былі б надзвычай запатрабаванымі. На жаль, "зялёная хатка" згарэла, архіўныя скарбы страчаны.

У 2013–2015 гг. выйшлі тры кнігі ўспамінаў, лістоў, выбраных твораў Зоські Верас. Думаецца, "Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 5" (2022) зоймуць належнае месца сярод гэтых выданняў, прыцягнуць увагу даследчыкаў. Перад чытачамі класік беларускай літаратуры паўстане ў нечаканых дэталях, фарбах і эмоцыях. Ліставанне не толькі ўзнаўляла далёкае мінулае, яно стала беспрэцэдэнтнай фіксацыяй паэтапнай працы па стварэнні музеяў паэта ў Мінску і Гродне.

Ілюстрацыйны матэрыял з фондаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

Наталля БАЗАР,
кандыдат філалагічных навук

ПЕЙЗАЖНЫ МАЛЮНАК ПАЛЕССЯ Ў ПАЭЗІІ ІРЫНЫ ЛЯШКЕВІЧ

УДК 821.161.3(476.7)

У артыкуле разглядаецца творчасць паэтэсы І. Ляшкевіч, аналізуецца мастацкая адметнасць яе лірыкі, вызначаецца роля творчасці І. Ляшкевіч у сучаснай беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: *пейзажная лірыка, вобраз, сучасная паэзія, беларуская літаратура, паэзія Ірыны Ляшкевіч.*

The article examines the lyrical creativity of the Belarusian poetess I. Liashkevich, analyzes the artistic originality of her lyrics, determines the role of I. Liashkevich creativity in modern Belarusian literature.

Творчасць Ірыны Ляшкевіч, якая нарадзілася на зямлі палешукоў, на Століншчыне, прасякнута замілаванасцю родным краем. Паэтэса шмат увагі аддае прыгажосці дарагіх сэрцу мясцін, што наталілі творчую душу з самага маленства. Захоўваючы вернасць нацыянальнай літаратурнай традыцыі, І. Ляшкевіч стварае ўласную вобразна-сімвалічную сістэму.

Лірыка І. Ляшкевіч недастаткова даследавана. Ёсць працы вядомых беларускіх крытыкаў (А. Марціновіч, У. Сенькавец, Г. Снітко, Э. Дубянецкі і некаторыя іншыя) пераважна біяграфічнага зместу, дзе аналізуюцца асобныя вершы або аспекты творчасці сучаснай паэтэсы.

Да гэтага часу грунтоўна не вывучалася прыродная сімволіка ў яе паэзіі. Пейзаж, яго дэталі і вобразы вельмі значныя для характарыстыкі мастацкага свету творцы. Вершы І. Ляшкевіч раскрываюць не толькі духоўны свет паэтэсы, але і яе сталенне, развіццё. Як адзначыў М. Эпштэйн, “у кожнага паэта – свой, адметны вобраз прыроды” [3, с. 5]. Таму варта раскрыць вобраз палескай прыроды ў вершах І. Ляшкевіч, яе сімвалічную адметнасць і функцыянальную ролю.

Матэрыялам для даследавання сталі зборнікі паэзіі “Сувой” (2000) і “Вас я чакала” (2018) І. Ляшкевіч.

Пейзажны малюнак прысутнічае ў многіх вершах І. Ляшкевіч. Паэтэса апявае красу Палесся ў розныя поры года, з любоўю і захапленнем малюючы родную вёску Мачуль і яе ваколіцы. Вясною невялікая палеская рака Моўства – ціхая, лагодная. Такая ж у гэты час і раніца: “Над палескай ціхаю ракою / сакавіцкім прамяньёвым раннем...” [2, с. 77], “На вярбе шпакі, як звонцы, / Дзень вітаюць веснавы. / Ружавее шлях альховы, / І пямшотна да рукі / Хіляць мяккія галовы / Вербалозу катахі. / Па далінах у цянічку / Гусачкамі снег ляжыць. / Падмарозіць злёжку ночка, / Ручайнай дзень бяжыць” [2, с. 87]. Прырода, працягваючыся ад зімовага сну, вітае птахаў, што вяртаюцца з цёплых краін на радзіму. Над палескімі прасторами гучыць “крык першых

птушак у цішы балот” [2, с. 56], бусел “жытло ладуе... на страсе” [2, с. 67], з’яўляюцца “кветкі-першацветы” [2, с. 67], на якія рыхтуецца сесці “паўсонны чмель” [2, с. 67].

Вясна саступае месца лету. І лірычная гераіня верша “Развітваецца травень калінаю белаі...” просіць каханага: “Забяры мяне ў росы, грыбныя світанні, / У шумлівыя ліўні пад свой парасон” [2, с. 79] – туды, дзе ёй было так добра. Сапраўды, лета шчодро адорвае палешука дарамі: чарніцамі, што “цікуюць, варожаць” [2, с. 48]; журавінамі, што ружавеюць пад шчодрымі промнямі летняга сонца ў палескіх балотах, “не дачакаўшы свайго часу” [2, с. 57]; першымі летнімі яблыкамі “пятроўкамі”, якіх так шмат у другой палове лета і якія “мыюцца расою” [2, с. 57]. Раса летам не зусім звычайная, яна ў свеце І. Ляшкевіч гаючая, “жыватворная” [2, с. 58]. А купальскі луг – не толькі месца, дзе можна знайсці лекавыя расліны, што дапамогуць акрыяць у час хваробы, вылецаць цела і душу, гэта месца, дзе лёгка схвацца ад нядобрага людскога позірку, наталіцца шчасцем, хоць бы на некаторы час: “за травамі, за цудадзейным зеллем / ад злых вачэй збягу ў купальскі луг” [2, с. 19]. Летам і ветрык лагодны, ён “расчэсвае... рамонак луг” [2, с. 92], “гладзіць плынь пямшотна” [2, с. 93], а рэчка ціхая і спакойная, у ёй нават “аблачынкі... спяць” [2, с. 93]. Лета, як руплівая гаспадыня, “тчэ... з красак паясы / Уздоўж сцяжын-дарог бясконцых” [2, с. 50], калі “трава ўжо просіцца касы / І млее пад паўдзённым сонцам” [2, с. 50].

У сутонні вечаровым
Ціха выйду за сяло.
Цішу зменяць перазовы,
Калыхне імглу крыло.
Птушкі шэрай цень распяты
Упадзе перада мной.
Строчыць конік, як закляты,
Строчыць ніткаю-тугой [2, с. 80].

Так малюе летні вечар паэтэса. Летняя прырода, як і вясновая, асацыіруюцца ў І. Ляшкевіч

з прыемнымі, станоўчымі момантамі жыцця. Летнія пейзажы ў вершах маляўнічых, сакавітых, напоўненых пяшчотай і замілаванасцю. Спакой, цішыня, цеплыня летняга вечара, ледзь чутныя гукі прыроды чаруюць, пераносяць у казачны свет трапяткую душу лірычнай гераіні.

“*Яшчэ трыміціць на павуцінцы лета. / Сонца мае промені ў расе... на крылах сум жураўка мне нясе*” [2, с. 61] – апісвае надыход восені палеская мастачка слова. Восень у І. Ляшкевіч “*вераснёвая, верасовая, / журавінная, / жураўліная*” [2, с. 40], яна мае імя першай зямной жанчыны: “*Ева-восень у садзе Сусвету*” [2, с. 55]. Восень для І. Ляшкевіч і ў тым, як “*хрумстае ранішні іней*” [2, с. 44], “*за рэчкай у тумане шэрым бор*” [2, с. 85], вецер “*злуе за шыбай*” [2, с. 34]. Восень паўстае жывой, ачалавечанай істотай, якая можа хадзіць, думаць, дыхаць, прымаць рашэнні: “*як маці, восень уздыхне...*” [2, с. 100], “*засцілаючы дол сухалісцем, / Не мінула ніводнае сцежкі, / Пэўна, восень адшуквала выйсце / На кароткім жыццёвым прамежку / З верасовай духмянай паляны*” [2, с. 55]. Аднак яна не можа жыць па-за законамі прыроды, як і чалавек не можа не падпарадкавацца зменам, прадугледжаным быццём. Так і восень, урэшце, павінна саступіць месца зіме. Таму “*закалыхвае вецер паўсонны / На балотах рагоз, чараты*” [2, с. 66], рыхтуючы Палессе да зімовага сну. “*Залатое шыкоўнае ўбранне / Пазрывалі вятры-ліхадзеі*” [2, с. 55], “*клін апошні падаўся імкліва*” [2, с. 86], “*у восеньскай імжы*” [2, с. 76], “*мая восень, ты з інеем першым... прадчуванне зімай сцюжы*” [2, с. 60]. Гармонія ў жыцці прыроды выклікае ў паэтэсы адпаведныя асацыяцыі з жыццём чалавека, яго зямным шляхам.

Зіма ў І. Ляшкевіч – змрочная, сумная пара і адначасова непаўторны і захапляльны час, калі ўсё блішчыць пад зімовым сонцам і нападняецца вясёлым марозным званам. “*Снежань. Няснежна. Шэрасць. Бязмежжа / нізкага неба над соннай ракой*” [2, с. 30], “*не снежыць. / Не студзіць. / Наўрад залютуе*” [2, с. 36], “*і туман, як увосень, густы / Спачывае на сцежках вясковых*” [2, с. 54], “*там, за рэчкай, заізелы, / Серабрысты далягляд... / І так чыста, і так бела!*” [2, с. 49] – такім розным малюе паэтэса першы месяц зімы. У студзені добра чуваць “*стогніліпаўскае ночы*” [2, с. 101], калі “*мароз ахвоты надаваў*” [2, с. 96]. Калі па Палессі гуляе завіруха, “*дарогі клін губляецца ў завеі*” [2, с. 25], і тады лірычная гераіня кажа: “*Паплачу, паслязую ўпотаі / Пад завірухі завыванне*” [2, с. 52], “*сімфоніі вятроў паўночных*” [2, с. 52]. Жывой казачнай істотай паўстае зіма, чаруе снягамі,

вятрамі, марозам, узнімае настрой: “*Калядны вечар сцэле сцежкі / Па срэбна-беламу сняжку*” [2, с. 96].

Касмічныя вобразы сонца, месяца, неба, зорак часта сустракаюцца ў вершах І. Ляшкевіч. Гэтыя прасторавыя вобразы звязаны са светапоглядам паэтэсы, нябесныя свяцілы – неад’емная частка лірыкі І. Ляшкевіч. Сонца выступае сімвалам спакою, размеранага палескага жыцця: “*Сонца соннае ізноў / Выпаўзла к абеда...*” [2, с. 103] – так характарызуецца зімовае свяціла. Летняе сонца пяшчотна абдымае зямлю: “*З-за неба краю залатыя пасмы кос / Шле сонца за ружовыя аблокі*” [2, с. 106], “*ружовы вечар уздыхае над зямлёй*” [2, с. 106].

На начным небе І. Ляшкевіч адрознівае вялікія зоры, зоркі і маленькія знічкі, “*зоркі-зараніцы*” [1, с. 12]. Зоркі ў вершах залатыя (“*там ноччу зорка залатая*” [2, с. 53]), адцення жоўтага мёду (“*мядова-залатыя зоркі... Зліліся ў жоўтыя кругі*” [1, с. 7]), светлыя (“*зоркі светлыя да ранку*” [2, с. 51]), сінія (“*сінія зоры*” [2, с. 89]). Зоркі І. Ляшкевіч набываюць рысы жывых істот, якія могуць жыць і паміраць (верш “*Знічка*”: “*Яна жыла адно імгненне / І згінула ў бязмежжы чорным*” [2, с. 99], “*я згараю зоркай... я знікаю*” [2, с. 75], “*прашыла знічка зноў траву, / Мільгнуць яшчэ паспела*” [2, с. 107]), спаць (“*прыгаслыя заснулі зоркі*” [2, с. 96]), вадзіць, быццам дзяўчаты і юнакі, карагоды (“*зоры ў карагодзе...*” [2, с. 47], “*саламяных зорак карагоды*” [2, с. 104]), рассыпацца па небе (“*ціхім вечарам неба раззорыцца*” [2, с. 71]) і аб’ядноўвацца ў Млечны Шлях (“*Па небе Млечны Шлях пралёг*” [2, с. 107], “*Млечны Шлях у сузор’ях і бляску*” [2, с. 86]), падаць (“*пад бязгучнасць начных зарападаў*” [2, с. 78], “*зорныя дажджы / росамі спадуць у травы мая*” [2, с. 75], “*зорка залатая / Спадзе ў далонь тваю з нябесаў*” [2, с. 53]).

Зоркі з месяцам – пейзажныя дамінанты ў многіх вершах І. Ляшкевіч. Месяц згадваецца паэтэсай у розных фазах: ад маладзіка да поўні. Маладзік, як і належыць маладому чалавеку, любіць іншы раз павесяліцца (“*аж маладзік затанцаваў!*” [2, с. 96]), ён гарачы, не слухае старшых, таму можа трапіць у няёмкую сітуацыю (“*прымёрз маладзік да бярозы... / Халодным святлом не сагрэць...*” [1, с. 26]). Калі маладзік, прытуліўшыся да бярозы, мерзне, то яго брат, “*паўкрулы месяц*” [2, с. 82], ужо лашчыцца да той жа бярозы. Поўню мастачка слова называе “*поўня-маці*” [2, с. 51], яна – жанчына, што стала сімвалам ў паўсядзённых клопатах (“*поўня ў калодзежы змрочным / Бліскае стомленым вокам*” [2, с. 81]), але яна ж “*бяссонніцаю стала для паэта*” [2, с. 65]. Выкарыстоўвае І. Ляшкевіч

пры апісанні месяца і колер: “жоўты месяц” [2, с. 89].

Ноч у паэтэсы – “сівая векавуха”, якая сочыць за ўсім жывым і пры гэтым “поіць поўню над сялом” [1, с. 18], а з памяншальна-ласкальным суфіксам ночка, як дзяўчына-непаседа, “на брамцы лятае” [2, с. 81], не толькі весяліцца, атрымоўваючы асалоду ад жыцця, але і творыць прыгожае, далучаючыся да народнага мастацтва, – выразе “ночка выцінанку” [2, с. 104].

Месяц, зоркі, знічкі, сонца, аблогі, Млечны Шлях ствараюць малюнак неба ноччу і днём, у розныя поры года. Вобразы сонца, зорак, месяца прысутнічаюць і ў вершах пра каханне, і ў філасофскіх разважаннях І. Ляшкевіч. Паэтэса ўжывае яркія параўнанні, эпітэты, метафары для большай вобразнай выразнасці, падкрэслівае знітаванасць чалавека з прыродай, зямлёй, сусветам, як рабілі гэта найлепшыя прадстаўнікі сусветнай і нацыянальнай паэзіі.

У вершах І. Ляшкевіч ажываюць вобразы Палесса: “птушкі шэрай цень распяты” [1, с. 5], “строчыць конік, як закліты, / Строчыць ніткаю-тугой” [1, с. 5], “і спытае вечар: / – Хто ты? / – Паляшук, – шапнуць камлі” [1, с. 8], “жыццень-працаўнік / Павесіў серп між голля” [1, с. 25], “защчыміць тужліва сэрца / Па калінавай вясне” [1, с. 30], “вяз стары – мой добры дружа, / Дрэмле, як заўжды. / Уздыхнула побач ружа, / – Эх, гады, гады!..” [1, с. 22–23].

Ідэя самакаштоўнасці прыроды – ключавая праблема сучаснасці. Звярнуць на яе ўвагу дапамагаюць таленавітыя творцы. І. Ляшкевіч здолела стварыць у вершах адметны пейзажны малюнак, праз непаўторнае перапляценне вобразаў агучыць аўтарскую ідэю прыгожага, падзяліцца любоўю да прыроды. Прыгадваючы словы даследчыка М. Эпштэйна пра тое, што кожная нацыянальная літаратура валодае ўласнай сістэмай “любімых, устойлівых матываў, якія характарызуюць яе своеасабліваасць” [3, с. 3], адзначым, што наша сучасніца І. Ляшкевіч умела раскрывае светаадчуванне свайго народа праз пейзажныя матывы і вобразы. Пейзажны малюнак не толькі ўслаўляе беларускія краявіды, але і ўвасабляе характар палешука, больш агульна – характар беларуса. Скрэзна ў пейзажнай лірыцы І. Ляшкевіч вобразы нябесных свяцілаў, якія не толькі служаць у якасці элементаў пейзажных апісанняў, але і выступаюць сімвалічным увасабленнем аўтарскіх сэнсаў.

Творчасць І. Ляшкевіч напоўнена глыбокім лірызмам, пяшчотай і любоўю да роднай зям-

лі, рачулкі Моўсты, якая стала сімвалам радзімы, да мілагучнасці беларускага слова. Прырода – неад’емная частка ў структуры мастацкага свету палескай паэтэсы. Духоўны светапогляд пясняркі Палесса захапляе шчырасцю думак.

Паэтэса ўласціва глыбіннае ўспрыманне прыгажосці свайго краю. Яна па-мастакоўску імпрэсіяністычна глядзіць на навакольнае асяроддзе, палескія балоты, рэчкі, бары, лугі, і яе Палессе становіцца вялікім светам, асобнай планетай. І. Ляшкевіч шчыра запрашае шырокае кола чытачоў далучыцца да творчага сузірання сваёй малой радзімы.

Віртуозна карыстаючыся выяўленчымі магчымасцямі мастацкага слова, І. Ляшкевіч у пейзажнай лірыцы ўзнімае надзённыя жыццёвыя праблемы, тонка асэнсоўвае ўбачанае і перажытае, разважае па-жаночаму шчыра і мудра. Маляўнічы прыродны пейзаж у творах паэтэсы здольны ўвасобіць аднолькава глыбока і тэму кахання, і патрыятычнае выхаванне, і філасофскую разважлівасць.

Ірына Ляшкевіч працягвае традыцыі папярэднікаў і стварае паэзію, якая шчыра і шчодро ідзе ад сэрца. Назва першага зборніка “Сувой” асацыіруецца са снежнымі сумётамі зімы, падобнымі на скруткі льнянога палатна (сувой), што ткалі некалі вясковыя жанчыны і высцілалі летам на росы, туманы, дажджы, каб палатно адбялілася і памякчэла.

Паэтэса ўмела выкарыстоўвае багатую спадчыну беларускай мовы, каб перадаць яе зьяненне і зацікавіць чытача моўнымі нюансамі, паказаць мілагучнасць беларускай гаворкі, здольнай выклікаць пачуццё гонару і любові да яе скарбаў. У адным з вершаў І. Ляшкевіч пісала: “Сярод сваіх балот / Хаджу я каралеўнай. / Мне шэпча штось чарот, / І шэпт такі напеўны” [2, с. 113]. На Палессі яе называюць пясняркай палескага краю, а мы назавём паэтэсу клапатлівай Каралеўнай палескіх балот – і ўсё гэта яднае Ірыну Ляшкевіч з найлепшымі прадстаўнікамі беларускага прыгожага мастацтва слова.

Спіс літаратуры

1. **Ляшкевіч, І.** Сувой : вершы / І. Ляшкевіч. – Мінск : Дом прэсы, 2000. – 32 с.
2. **Ляшкевіч, І.** Вас я чакала : кніга вершаў / І. Ляшкевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2018. – 124 с.
3. **Эпштэйн, М. Н.** “Природа, мир, тайник вселенной...”: система пейзажных образов в русской поэзии / М. Н. Эпштейн. – М. : Высш. шк., 1990. – 302 с.

Алесь СПІЦЫН

“ЛЮБЛЮ, СПАДЗЯЮСЯ, ЖЫВУ”

ПАЭТ, ЭНЦЫКЛАПЕДЫСТ ГЕНАДЗЬ ПАШКОЎ

На ўсходзе Беларусі, на беразе рэчкі Улы раскінулася старадаўняе мястэчка Чашнікі. Тутэйшыя мясціны славіліся самабытнымі майстрамі. Нават сама назва мястэчка, верагодна, паходзіць ад наймення ганчарнага рамяства. А валодалі краем знакамітыя магнацкія роды Лукомскіх, Кішкаў, Сапегаў, Патоцкіх... Аднак сёння нашая гаворка не пра князёў ды не пра рамеснікаў. Чашніцкая зямля славіцца таксама паэтамі. Адсюль паходзіць поўны тугі ды надзеі Янка Журба, а таксама пясняр “забітага пакалення” (усяго на год старэйшы за Васіля Быкава) Алесь Шашкоў.

Менавіта ў Чашніцкім раёне, у вёсцы Малыя Ліпавічы 23 сакавіка 1948 г. нарадзіўся паэт, публіцыст, навуковец, перакладчык, арганізатар выдавецкай справы Генадзь Пятровіч Пашкоў.

Сям’я служачых Пятра Трафімавіча і Марыі Харытонаўны перажыла ў вайну не адну трагедыю, як і большасць тагачасных беларускіх сем’яў. Успаміны бацькоў балюча ўрэзаліся ў памяць паэта, што адлюстравалася ў яго вершах ды нататках. Бацька “найшоў на вайну, – апавядае Генадзь Пятровіч, – і маці засталася з двума

*І што было і прайшло,
І што наперадзе будзе,
Бусел над ціхім сялом,
Круг замыкаючы, кружыць.
Генадзь Пашкоў.*

маленькімі дзецьмі: маім братам Эдзікам і сястрой Галяй. Адноўчы падчас жорсткіх баёў вяскоўцы хаваліся ў балоце. Сярод іх і маці з Галяй, якую ўвесь час трымала на руках. Дзед Трафім застаўся дома з маленькім Эдзікам: маўляў, старому і малому нічога не зробіць. А калі вярнулася дахаты, убачыла свайго свёкра з прастрэленай галавой, ля якога поўзаў заплаканы хлопчык. Ён так і не выжыў. Пасля вайны нарадзіліся мая сястра Валя і я – самыя малодшыя”.

Пра ваеннае ліхалецце паэт зноў напісаў у 1975-м, згадваючы бацьку, якому пашанцавала вярнуцца жывым з вайны:

*Не ўсё набачыў,
Перажыў не ўсё,
Бо сорака васьмы –
Дата нараджэння –
Знямоглае
Шчаслівае ласё
Між прагных траў
І смяглага карэння.*

*Ды ўсё ж я зведаў
Жах някельны той,
Што над зямлёй
Няшчадна пракаціўся, –
Яго скразны і неспіханы боль
Асколачкам ля сэрца варушыўся...
На досвітку
Маіх зялёных год
Грукоча зноў
Трывожная часіна –
Сцяжын на шыбе
Сіні карагод,
Калматых броў
Густая баравіна.*

*Запомніў крокі бацькавы,
Мароз,
Палынны пах
Салдацкай гімнасцёркі,
А за акном
Світалі ад бяроз*

Яго дарог
Пакатыя пагоркі.

І сённяя я
У стылае акно
Гляджу з трывогай
Скрозь экран праталіны,
Хоць ведаю –
    баліць яно даўно, –
З апошняга не вернецца
Шпіталя ён.

Калі Генадзю споўнілася пяць гадоў, сям'я пераехала на Гродзеншчыну, у Смаргонскі раён, дзе маці была запатрабавана як настаўніца. Паэт прыгадвае: *“Пасяліліся на хутары ля вёскі Войстам, тут прайшло маё дзяцінства і, на сутнасці, юнацтва. Было хаце гадоў сто, а мо, і дзвесце, бо купіла яе маці за адну зарплату. Пакуль печка палілася – было цёпла, а як пераставала – пачынаўся неймаверны холад. Электрычнасці не было. Ніхто яе на хутар не правёў, і ўрокі школьных часцей рабіў пры лямпе. Тым не менш гэта былі самыя светлыя і шчаслівыя гады ў маім жыцці”*. Зрэшты, тады ў смаргонскай раённай газеце “Светлы шлях” былі апублікаваныя і першыя вершы Г. Пашкова.

Няўрымслівы навучэнец Войстамскай школы, згадваючы гераічны шлях бацькі, любіў чытаць кнігі пра воінаў-інтэрнацыяналістаў і марыў дапамагаць іншым народам змагацца за свабоду. У той час якраз адбывалася вайна ў В'етнаме. І юнак напісаў заяву ў мясцовы ваенкамат, прапаноўваючы сябе ў якасці добраахвотніка ў змаганні з амерыканскай інтэрвенцыяй. Праўда, было тады барацьбіту ўсяго 14 гадоў. Як прыгадваў пазней Генадзь Пятровіч, *«райваенкам падзякаваў мне за патрыятызм, аднак пажадаў спачатку закончыць школу, а потым паступіць у ваеннае вучылішча ці вышэйшую навучальную ўстанову. Думка стаць ваенным не пакідала пасля адной трагічнай падзеі. Сябраваў я тады з Эдзікам Пастарнакам. Ён быў старэйшы за мяне, рос без бацькі. І вось аднойчы летам клічу яго на рэчку рыбу лавіць. Толькі адышлі мы трохі ад хаты, як раптам бачым: самалёт ляціць, а за ім шлейф дыму з агнём цягнецца. Робіць адзін круг, другі, выбіраючы, відаць, дзе прыземліцца, а вакол узгоркі, балота, а на адзіным роўным полі жанчыны лён полюць. Самалёт тым часам пачаў рэзка зніжацца, зачэпіўся за сухую бярэзку і – магутны выбух, нешта вялізнае праляцела над галавамі. Мы, аглушаныя, кінуліся на месца падзення і ўбачылі абломкі, глыбокую канаву на паўсотню метраў... Увесь*

экіпаж, чатыры чалавекі, загінулі. Мяне надта ўразіў подзвіг лётчыкаў, якія ахвяравалі сабой дзеля жыцця людзей, што знаходзіліся на полі. Пра гэта я напісаў пазней паэму-баладу “Чырвоныя жаваранкі”».

У 1966 г. Генадзь Пашкоў паступіў на факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гэта быў зорны год, у які студэнтамі сталі Алесь Разанаў, Яўген Хвалеі, Яўгенія Янішчыц, Віктар Ярац, то-бок тыя, хто шмат у чым вызначыў аблічча беларускай паэзіі 1970-х. Ужо на другім курсе юнак узяў удзел у калектыўным зборніку “Узлёт”. А вось сольнага дэбюту давялося чакаць ажно дзесяць гадоў – толькі ў 1977 г. убачыў свет зборнік “Кляновік”. З ім Г. Пашкоў быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў БССР. Народны паэт Беларусі Пімен Панчанка, прадстаўляючы Г. Пашкова чытачам газеты “Комсомольская правда”, падкрэсліў, што “ён увайшоў у беларускую паэзію молада і ўпэўнена. Усе заўважылі яго звонкі, чысты голас, поўны захаплення цяжкім і складаным, але такім цудоўным жыццём”.

Паэтычная бібліяграфія Г. Пашкова немалая: зборнікі “Дыстанцыя небяспекі” (1979), “Гравюры дарог” (1981), “Зямлю слухаю” (1983), “Маналог на кастрышчы” (1986), “Крокі” (1988), “Люблю, спадзяюся, жыву” (1990), “Журавінавы востраў” (1998), “Тваім святлом благаславёны” (2006), кніга паэзіі для дзяцей “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” (1986), “Пціч” (1991), “Зорнае поле” (1999), кніга нарысаў “Будзень як свята” (1977), лірыка-дакументальная аповесць “Палескія вандроўнікі” (у суаўтарстве, 1998; Дзяржаўная прэмія Рэспублікі Беларусь)...

Працоўная кар’ера Генадзя Пятровіча таксама складалася паспяхова. Напачатку ён працаваў рэдактарам літаратурна-драматычных перадач для дзяцей і юнацтва на Беларускім радыё, рабіў перадачы пра рабочых. Дзякуючы гэтаму яго заўважылі ў самым на той момант аўтарытэтным літаратурным часопісе Беларусі – “Полымі”. Заўважылі і запрасілі ў якасці загадчыка рэдакцыі: *«Справа ў тым, што ў газеце “Правда” быў надрукаваны агляд таго, як літаратурныя часопісы Саюза адлюстроўваюць рабочую тэматыку. І сярод тых, хто робіць гэта дрэнна, называлася і “Полымя”. Вось мяне і паклікалі з радыё, дзе я арганізуюваў нарысы пра рабочых, падымаць гэтую тэму ў “Полымі”»*.

Пасля Г. Пашкоў рэдагаваў часопіс “Тэатральная Беларусь” і “Цэнтральную газету”, але бадай што найбольш значным яго дасягненнем можна лічыць працу ў якасці галоўнага рэдак-

тара выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя”. На гэтай пасадзе Генадзь Пятровіч пераняў ад свайго папярэдніка Барыса Сачанкі праект “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”. Таксама пад яго старшынствам выйшла ўніверсальнае энцыклапедычнае выданне “Беларуская Энцыклапедыя” ў 18 тамах. “Ствараць энцыклапедыю было вельмі і вельмі пачэсна, – згадвае Генадзь Пятровіч. – А калі ўлічыць, што пачаў гэтую працу Пятрусь Броўка, а пасля прадоўжыў Іван Шамякін, і я быў ганараваны сядзець у іх кабінце, то гэта да многага абавязвала. А ствараць энцыклапедычнае выданне такога кшталту ў пераломны час, калі мяняліся крытэрыі, погляды на шмат якіх падзеі і факты, выключна цяжка і складана”.

Не выклікае сумневаў, што праекты мелі крытычную важнасць для культуры і прэстыжу незалежнай Беларусі, яскрава дэманстравалі яе навуковы патэнцыял, які развіваўся, нягледзячы на ўсе складанасці. Дзеля параўнання зазначым, што далёка не ўсе дзяржавы постсавецкай прасторы на той момант мелі свае незалежныя ўніверсальныя энцыклапедычныя выданні. Так, узбекская нацыянальная энцыклапедыя пачала выходзіць з 2000 г., літоўская ўніверсальная – толькі з 2001 г., латвійская – з 2002 г., а руская – з 2004 г., то-бок тады, калі “Беларуская Энцыклапедыя” ўжо цалкам выйшла. Яшчэ пазней да выданняў нацыянальных энцыклапедый падступіліся Малдова (2009), Азербайджан (2010), Украіна (2016). Пры гэтым многія нацыянальныя энцыклапедычныя выданні саступаюць беларускаму ў колькасці артыкулаў і шырыні разгледжаных пытанняў.

Таксама за галоўным рэдактарствам Генадзь Пятровіча пачала выходзіць грунтоўная энцыклапедыя “Вялікае княства Літоўскае”, дзе паэт рэдагаваў першыя два тамы.

Важнай часткай жыцця Г. Пашкова сталі вандроўкі па Бацькаўшчыне. “Беларусь, здаецца, такая невялікая дзяржава, – кажа паэт, – а паедзь на Віцебшчыну і паедзь на Гомельшчыну – гэта зусім іншыя краявіды: такая задумлівая строгая Віцебшчына і разняволена-пяшчотная Гомельшчына. Радзіма ёсць адна – вялікая. А складаецца яна якраз з маленькіх радзім. Там, дзе пабываў, прырастаеш душой да таго месца, да тых людзей, да ўсяго, што пачуў, што ўбачыў”.

Тэму малой і вялікай радзімы паэт падымае ў вершы “Зямля мая...”, з якога пачынаецца зборнік “Журавінавы востраў”, прасякнуты вытанчанай любоўю да роднага краю, які параўноўваецца з рукамі маці. Увогуле вершы Г. Пашкова паказваюць надзвычайную чуласць аўтара да прыгажосці прыроды:

*Ад былінкі малой
да самога свяціла
зіхаціць навакол
найчысцейшае дзіва.*

*Апусціся на лёд,
зазірні ў азярыну.
Жыццядай-кісларод
сініх вочак пакінуў.*

*У прыцемненым сне,
аглядаючы глыбы,
ходзяць вяла па дне
залачоныя рыбы.*

*Акаваны, цячэ
пушчы цёмнае з краю
нескароны ручэй,
стыні шкло выгрызае.*

*Парушынкi іскраць
над сінечаю вадкай.
Проста страшна ступаць
крышталёваю кладкай.*

Падобна да іншых паэтаў перыяду 1970–1980-х гг., як Сяргей Грахоўскі і Яўгенія Янішчыц, Г. Пашкоў шмат увагі аддае тэме экалогіі, стаўлення чалавека да прыроды і чарнобыльскай трагедыі. Гэта паэмы “Дзяўчынка з блакітным мячыкам”, “На ласіных картах”, трыпціх “Званы юнацтва”, верш “Мерайцеся, людзі, на лясы...”, а таксама эпічная паэма “Трывога”, філасофская “Легенда Прыпяці”. Распач ад разбурэння прыроды чалавечай сквапнасцю, згубы жыцця – вайной выяўляецца ў вершы “Вось табе і маем”:

*...Выгіналіся ламы, –
прагрызалі шахты!
І не ведалі, што мы
будзем мець з той вахты.*

*Як жа так
нас развялі?!
Вось табе і маем:
свайі зброяй,
кавалі,
у сябе страляем!*

Паэма “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” пераўтварае эпізод са згубленым на рацэ Прыпяці блакітным мячыкам складанае параўнанне горада Прыпяці і старажытных Пампеяў. Пры гэтым паэт выказвае спадзяванне, што ў загінулых гарадоў, як і ва ўсёй блакітнай планеты Зямля будзе будучыня.

Прачулыя вершы сапраўдных паэтаў кранаюць сэрцы і дораць надзею, што перакладзеная на мову паэзіі прыгажосць свету пераможа чалавечую сквапнасць і злоснасць.

Вольга ЗАБРОДСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук

ЭКСПРЭСІЎНАСЦЬ ЭПІТАЛАМНЫХ ТВОРАЎ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XVII ст.

УДК 821.161.3 – 193.5.09 (045)

У артыкуле прадстаўлены сродкі стварэння экспрэсіўнасці ў лаціна- і польскамоўных творах другой паловы XVI – першай паловы XVII ст., напісаных з нагоды ўзяцця шлюбаў прадстаўнікамі магнацкіх і шляхецкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага.

Ключавыя словы: *эпіталамны твор, экспрэсіўнасць, анафара, эпіфара, ампліфікацыя.*

The article will present the means of creating expressiveness in Latin and Polish-language epithalamic works written in the second half of the XVIth – the first half of the XVIIth century for privileged members of the Grand Duchy of Lithuania.

Мэтай прынагодных твораў другой паловы XVI – першай паловы XVII ст. (генетліяконаў, эпіталам і інш.) была паэтызацыя рытуалаў прыватнага жыцця (нараджэння, заключэння шлюбу і інш.) і грамадска-палітычнай дзейнасці (прыезду ў мясцовасць, атрымання пасады і інш.) прадстаўнікоў эліты Вялікага Княства Літоўскага (пазней Рэчы Паспалітай). Старадрукі, што асвятлялі гэтыя падзеі, спрычыніліся да фарміравання і захавання культурна-гістарычнай памяці, бо ў іх дэманстраваўся высокі статус, старажытнасць родаў, абмалёўваліся сацыяльныя партрэты людзей той эпохі.

Прытрымліваючыся канкрэтных правіл і тэм, рэгламентаваных этыкетам цырымоніі, аўтарам прынагодных твораў даводзілася праяўляць высокі ўзровень валодання паэтычным майстэрствам, каб напісаць арыгінальны тэкст. Абавязковымі тэмамі былі: 1) пахвала маладога і яго роду, 2) пахвала маладой і яе роду, 3) абгрунтаванне стварэння новага саюзу, 4) бласлаўненне маладой пары, 5) пералік і пахвала гасцей, 6) заклікі ўдзельнікаў цырымоніі да выканання пэўных дзеянняў.

У артыкуле прадстаўлены патэнцыял *ампліфікацыі*, а таксама фігур паэтычнага сінтаксісу (а менавіта *дабаўлення і прыпадабнення*) павышаць экспрэсіўнасць тэкстаў. Матэрыял для даследавання – лаціна- і польскамоўныя эпіталамныя творы другой паловы XVI – першай паловы XVII ст., напісаныя з нагоды ўзяцця шлюбаў прадстаўнікамі магнацкіх і шляхецкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага.

Згодна з рэкамендацыямі падручнікаў па рыторыцы таго часу пры праслаўленні і ўсхваленні маладых аўтарам трэба было ўздзейнічаць на эмоцыі, а менавіта: узбуджаць любоў, падзяку, здзіўленне, радасць, дзеля гэтага неабходна было шырока выкарыстоўваць разнастайныя *фігуры*, якія надаюць “прыгажосць выкладанню” [1, с. 94] (тут і далей пераклад наш).

Так, найбольш эфектыўнай фігурай дабаўлення пры пахвале была анафара – пачатак сказа з аднаго і таго ж слова. Відамі *гукавой анафа-*

ры, якая дапамагае перадаць узнёслы характар тэксту, выступаюць:

а) шматзлучнікавасць (запавольвае тэмп выкладання): “*Et Venus, et Veneris favet indulgentia nati?*” [4, р. 8 н. н.] (“І Венера, і сын Венеры садзеінічае?”); “*Et sponsa & sponsus parili decorandus honore*” [4, р. 11 н. н.] (“І нявеста, і жаніх павінны быць упрыгожаны аднолькавым гонарам”);

б) шматпрыназоўнікавасць (дапамагае надаць велічнасць і ўзнёсласць): “*Per mare, per terras, fama per astra vehat!*” [4, р. 8 н. н.] (“**Праз** мора, **праз** землі, **праз** зоры хай слава твая ляціць!”); “*Do poważnych cię rzeczy animus kierował, / Do naukę się udał mile y chętliwie*” [11, с. 7 н. н.] (“**Да** сур’эзных рэчаў душу скіроўваў, / **Да** навукі меў ахвоту і жаданне”).

Пры пабудове камунікатыўнай сувязі *аўтар – адрасаты (маладыя)* актыўна выкарыстоўвалася *лексічная анафара* (паўтарэнне аднолькавых слоў). Паўтараючы дзеясловы, прыметнікі, указальныя, пыталыя словы, аўтары акцэнтавалі ўвагу на важных пытаннях падчас заключэння шлюбу (роўнасці і годнасці маладых адно аднаму, іх станоўчых рысах характару, уменнях)*:

Parem se utriusque Provinciae splendori sponsam praestitit.

Parem utriusque dignitati sponsam
Accepit [12, р. 5 н. н.]

(**Роўную** сабе веліччу ў Княстве жонку адшукваў. **Роўную** і высакароднасцю жонку атрымаў);

Godzien tey chwały Oyciec twóy – człowiek wielmozny,

Godzien Brat Ostafiey... [9, с. 9 н. н.]

(**Годны** гэтай пахвалы Твой Бацька – вяльможны чалавек, **годны** брат Астафій...);

Umiales viąc twoią ludzkością każdego,
Umiales roštropnością unosić płochego
[2, с. 7 н. н.]

* У прыкладах захаваны рытмічны і графічны малюнк радкоў паэтычных тэкстаў.

(Ты здольны сваёй чалавечнасцю кожнага захапіць, ты здольны разважліваасцю дрэннага пазбегнуць);

*Tak wam życziwe serca praktikuiq,
Tak Bog chce, tak wam nieba obiecuiq*
[5, s. 24 n. n.]

(Так вам зычлівыя сэрцы жадаюць, так Бог хоча, так вам нябёсы абяцаюць);

*Co tu po Apollinie z lutniq y stronami,
Co po Muzach Aońskich, z roźnemi glosami?*
[11, s. 5 n. n.]

(Што тут пасля Апалона з лютняй і струнамі, што пасля муз іанійскіх з рознымі галасамі [апавесці]?).

Зручным прыёмам, які спрыяў адлюстраванню роўнасці / адпаведнасці маладых адно аднаму, было выкарыстанне аднатыпных сінтаксічных канструкцый, т. зв. *сінтаксічная анафара*:

*Non tamen esse senex uidearis, sponse, maritae,
Non SOPHiam sponsus censeat esse senem*
[7, p. 39 n. n.]

(Не ўбачыў ніколі каб ты старой маладую, не ведала каб Соф’я суджанага старым);

*Niech z was powstańq Cni Wollowiczowie,
Niech y znaiomi swiatu Sapiechowie*
[5, s. 24 n. n.]

(Няхай з Вас паўстануць вяльможныя Валовічы, няхай і вядомыя свету Сапегі).

Дазваляла запаволіць тэмп выкладання і такім чынам сфакусаваць увагу на пэўных тэмах, а менавіта значнасці родаў маладых, важнасці заключэння шлюбу і г. д., выкарыстанне наступных фігур.

1. *Традуцыя* (паўтор аднолькавых слоў у розных формах):

*Gwiazda z Gwiazdq, Herb z Herbem, tuż o bok
sadzony* [3, s. 8 n. n.]

(Зорка з зоркай, герб з гербам тут побач размешчаныя);

Nemo sua viscera, suum sanguinem, suum cor petit
[12, p. 4 n. n.]

(Ніхто ні сам, ні сваёй крывёй, ні сваім сэрцам не дасягае);

*W tey latarni świeci się i będzie świeciła,
Sława mężnych Sapiehów pod niebo się wbiła*
[10, s. 10 n. n.]

(Свеціцца ў тым ліхтары і будзе свеціцца слава мужных Сапегаў, якая да нябёсаў узносіцца);

*Lux mea, delitiumque meum, mea uita, decusque,
Tu mea luce quies, tu mea nocte quies*
[7, p. 12 n. n.]

(Свято маё і ахова мая, маё жыццё і аздоба, ты мой і ўдзень адпачынак, ты мой сон уначы).

У апошнім прыкладзе прадстаўлена таксама *эпанастрафа* (лексічны стык: *теум, теа*) і *эпанода* (паўтор слоў у адваротным парадку: *Лих теа – теа luce*).

2. *Сінанімія* (выкарыстанне слоў з бліжкім значэннем). Пры гэтым галоўным патрабаваннем было “не перагрузіць больш, чым упрыгожыць”, паступова павялічваючы значнасць слоў [1, с. 331]: “*Inter laudes, gaudia, apprecationes*” [12, p. 9 n. n.] (“Сярод **славы, радасці, пажаданняў**”).

Дзеля дасягнення мілагучнасці ў эпіталамных тэксты ўводзіліся фігуры прыпадабнення – *гамеапатоны* (сугуччы слоў у адной і той форме), паўтор на марфемным узроўні: “*Gloriosius generis, perenne virtutis decus...*” [12, p. 3 n. n.] (“З слаўнага роду, бацькоўскага гонару аздоба”); “*Familiae sine nuptiis esse non possunt, Civitates sine familiis*” [12, p. 4 n. n.] (“Сем’яў без шлюбав не можа быць, грамадства няма без сем’яў”).

Такія марфемныя паўторы, ужытыя ў канцы радкоў, спрыялі стварэнню супрацьлеглай анафары сінтаксічнай фігуры – *эпіфары*:

*...Tys postępek w cnych sprawach wielki uczyniwszy,
A obyczaje rożnych narodów zwiedziwszy,
Do oyczyzny się wrócił* [6, s. 5 n. n.]

(“Такі значны ўчынак здзейсніўшы і даведаўшыся пра звычай іншых народаў, на Айчыну вярнуўся”);

*W ten czas, gdy z Oceanu głębokiego zorze
Rumiane się podnoszą, a w iasnej komorze,
Phoebus złoty na świat się pokazać gotuie,
I białemu noc ciemna dniowi ustępuie*
[10, s. 3 n. n.]

(“У той час, калі з глыбокага акіяна зоры яскравыя ўздымаюцца, а з яснага пакоя Феб залаты на свет выйсці рыхтуецца, ноч скончана, дзень пачынаецца”).

Як бачым, у апошнім прыкладзе, дзе па традыцыі *эпічных твораў* апісваецца *касмаграфія*, рэалізацыі *парнай рыфмы* суседніх радкоў спрыяюць сугучныя канчаткі *назоўнікаў* і *дзеясловаў*.

Каб дасягнуць *разнастайнасці*, *шматпланавасці* выкладання, шырока выкарыстоўвалася *ампліфікацыя* – *нагрувашчванне аднатыпных слоў* ці *моўных канструкцый*. Як пісаў Цыцэрон, “гэта такое значнае сцвярджэнне, якое, узбуджаючы душы слухачоў, выклікае давер”; словы ў ім павінны быць важнымі, змястоўнымі, перабольшанымі, пераноснымі, складанымі і паступова ўзыходзіць ад нізкіх да высокіх (цыт. паводле: [1, с. 121]).

Спіс літаратуры даступны
па qr-кодзе.

Выкарыстанне шматлікіх воклічаў спрыяла ўсталяванню кантакту з адрасатамі (звычайна гэта былі дзеясловы ў форме імператыва ці кан'юнктыва): “*Vive valeque diu SOPHIA cum coniuge nostrae!*” [4, p. 27 n. n.] (“Доўга **жыві і будзь здаровая**, Соф’я, са сваім сужаным!”); “*Matris linque domum, linque domum patris. / Sic sunt una, duo caro*” [7, p. 27 n. n.] (“Маці **пакінь** дом, **пакінь** дом бацькі, / **Хай** адным целам **стануць** двое”). Найбольш папулярнымі былі дзеясловы, якія спрыялі стварэнню метафары з жывой прыроды (*cresce* – узрастай, *flore* – квітней): “*O SPONSI... Vivite, florete!*” [12, p. 10 n. n.] (“Маладыя... **Жывіце, квітнейце!**”); “*Kwitnicie, buiaucie, ozdoby Familii у Oyczyzny naszej!*” [8, s. 3 n. n.] (“**Квітнейце, буяйце**, упрыгожанні Сям’і і нашай Айчыны!”). Характэрныя пажаданні з выкарыстаннем пазытыўна афарбаваных эпітэтаў: “*Zуу wieki mnogie, licząc długie lata*” [5, s. 24 n. n.] (“Жыві як **многія**, налічваючы **доўгія** гады!”).

З дапамогай ампліфікацыі аўтары паказвалі сутнасць з’яў [1, с. 123–129]. Вось якімі словамі павышаў значэнне статусу мужа і жонкі студэнт Віленскай акадэміі С. Пэскі:

*Nie męża, lecz Oycę, Matkę у Brata
Masz...
Wie, iak żywota mądrze bieg kierować
I maiętnościami umie szafować...*
[9, s. 6 n. n.]

(“Не мужа, але **Бацьку, Маці і Брата** маеш... Ён ведае, куды бег жыцця **накіроўваць** і **ўмее распараджацца** маёмасцю”);

*Małżonka vcziwa – to skarb nieprzeplacony...
W pracach odpoczynek, a zas w chorobie
Lekarzem, potocą silną w zley dobie...
Zona vcziwa dobrym potomkiem obdarzyc*
[9, s. 11–12 n. n.]

(“**Жонка пачцівая** – неацэнны **скарб**... У працах – **адпачынак**, а падчас хваробы – **лекар**, дапамога ў цяжкі час... **Пачцівая жонка** добрага нашчадка падаруе”).

Прыкладам ампліфікацыі з’яўляецца і традыцыйнае бласлаўненне, якое звычайна змяшчалася напрыканцы твора:

*Innych iak wiele Domow w twoy dom się zebralo?
Wam **Bóg** w potomkach przyszłych **blagosławić**
będzie,*

*Wasze zamysły szczęście poprowadzi wszędzie.
Życь będziecie we wszystkich sprawach chwalebniemi.
Tego wszyscy sercami pragniemy życzliwemi*
[11, s. 6 n. n.]

(“Колькі сабралася ў твой дом гасцей з іншых Дамоў? Вас **Бог** у нашчадках **будзе бласлаўляць**, Вашым жаданням **шчасце будзе спрыяць**. **Будзеце жыць** ва ўсіх справах **усхвалянімі**. Гэтага мы жадаем сэрцамі зычлівымі”).

Для эпіталамных твораў характэрна ампліфікацыя персаніфікацый, параўнанняў з аб’ектамі жывой прыроды (пазычаныя з фальклору альбо з антычных аўтараў ці са старонак кніг Бібліі):

*Ciebie Oyczyste **placzą gmachy**, ciebie
Żaluie Phebus, ktory świeci w niebie...
Odlatasz w cudzy dom, iak **gołębica**
Abo iak młoda z gniazdeczka **Orlica***
[9, s. 5 n. n.]

(“Пра цябе **плачуць дахі** бацькоўскія, **Шкадуе** цябе **Феб**, які свеціць у небе... Адлятаеш у чужы дом, як **галубіца** або як маладая з гняздечка **арліца**”);

*Pallas wycwiczyła...
Życь uczciwie, iak przystoi człowieku
Do konca wieku.
Jemu Apollo do **Parnaskiey skały**
Dał **wleść** przez wały*
[9, s. 6 n. n.]

(“**Афіна навучыла**... жыць пачціва, як належыць чалавеку да канца веку. **Апалон** на **Парнаскую гару** дазволіў **узняцца** праз перашкоды”);

*Coniunx, ceu uiridi uitis in arbore,
Et velut uva decens, vivida progenies,
Et tu, vere **velut ulmus**, sponse vegebis*
[7, p. 36 n. n.]

(“Жонка, **як** зялёная **лаза** на дрэве, і **як** імклівы **вінаград**, годныя патомкі, і ты, жаніх, **як** сапраўдны **вяз**, будзеш квітнець”).

Каб павысіць эмацыйнасць твораў, узвысіць тон, аўтары выкарыстоўвалі такія фігуры паэтычнага сінтаксісу, як гукавую, лексічную, марфемную, сінтаксічную анафары, якія дапамагалі арганізаваць інфармацыю пра ўзаемную годнасць маладых. Дзеля мілагучнасці ў тэкст уводзіліся гамеаптаноны.

Увага засяроджвалася на перадачы інфармацыі пра ідэалы мужа і жонкі. Праз ампліфікацыю слоў і думак тэкст набываў шматграннасць. Таксама яе шырока выкарыстоўвалі пры стварэнні партрэтаў маладых і іх сваякоў падчас пахвалы і выказвання пажаданняў. Сукупнасць такіх прыёмаў дапамагала павысіць экспрэсіўнасць твораў і стварыць адпаведны цырымоніі заключэння шлюбаў эмацыйны фон.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,
доктар філалагічных навук

ПЫТАННІ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭНТЫЧНАСЦІ ў РАБОТАХ АНТОНА ЛУЦКЕВІЧА

УДК 821.161.3-4*А.Луцкевіч

У артыкуле разглядаюцца падыходы А. Луцкевіча да асэнсавання праблем нацыянальнай ідэнтнасці. Паказваецца, што А. Луцкевіч засяроджвае ўвагу на станаўленні беларуса як суб'екта гісторыі, аналізуе праявы беларускага як суб'екта гісторыі: творчасць, друк, асвета, адукацыя, навука, мастацтва, грамадскія інстытуцыі. Даследчык імкнецца ўзняць нацыянальную самапавагу, сцвярджае высокі ўзровень развіцця беларускай культуры, яе самабытнасць.

Ключавыя словы: *нацыянальнае, крытыка, суб'ект гісторыі, культура.*

The article discusses A. Lutskevich's approaches to understanding the problems of national identity. It is indicated that A. Lutskevich focuses on the formation of the Belarusian as a subject of history, analyzes the manifestations of the Belarusian as a subject of history: creativity, print, enlightenment, education, science, art, public institutions. The researcher strives to raise national self-esteem, asserts the high level of development of Belarusian culture, its identity.

Адзін з самых аўтарытэтных даследчыкаў літаратуры пачатку ХХ ст. – Антон Луцкевіч (1884–1942). Яму належыць значны корпус літаратурна-крытычных работ. Пры жыцці А. Луцкевіча апублікаваны зборнікі артыкулаў “Нашы песняры” (1918), “Адбітае жыццё” (1929). Работы А. Луцкевіча прысвечаны самым шырокім праблемам: асэнсаванню спецыфікі нацыянальнага, эвалюцыі беларускай адраджэнскай ідэалогіі, станаўленню беларускага прафесійнага тэатра, уплыву вайны на развіццё літаратуры, развіццю беларускага кнігадрукавання (“У 400-я ўгодкі беларускага друку ў Вільні”, “Справа беларускага шрыфту”, “Вільня ў беларускай літаратуры”, “Эвалюцыя беларускай адраджэнскай ідэалогіі і адбіццё яе ў літаратуры: Паводле публічнай лекцыі, чытанае ў Вільні”, “Да 20-лецця беларускае прэсы: Жменя цыфр”, “Істота літаратуры і яе грамадскае значэнне”, “Янка Купала як прарок адраджэння”).

Само станаўленне і развіццё беларускай прафесійнай крытыкі і літаратуразнаўства пачатку ХХ ст. – сведчанне сталення беларускай нацыі, праяўленне суб'ектнасці. Работы А. Луцкевіча вылучае глыбіня, шырокі ахоп тэм, праблем, аўтараў. У полі зроку крытыка – творчасць Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, Ц. Гартнага, Цёткі, Ф. Багушэвіча, К. Буйло, М. Гарэцкага, У. Дубоўкі, А. Міцкевіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ядвігіна Ш. і многіх іншых. А. Луцкевіч згадвае ў артыкулах практычна ўсіх дзеячаў беларускай літаратуры ад старажытнасці да пачатку ХХ ст.

Да праблемы нацыянальнай самабытнасці беларускай літаратуры А. Луцкевіч звяртаўся ў наступных артыкулах: “Праблема фарміравання нацыянальнае душы Максіма Багдановіча”, «Падсвядомае і свядомае ў “Душы беларускай” Сыракомлі», “Маладая Беларусь”, “На мяжы двух гадоў”, “Збліжку і здалёку”, “Эвалюцыя бе-

ларускай адраджэнскай ідэалогіі і адбіццё яе ў літаратуры: Паводле публічнай лекцыі, чытанае ў Вільні”, “Істота літаратуры і яе грамадскае значэнне” і інш.

Антон Луцкевіч гаворыць пра тое, што літаратура – “гэта самавыяўленне ў слове...” [3, с. 219], “найлепшы паказчык культурнага стану народу, паказчык багацця яго душы і творчае моцы...” [3, с. 93], “найярчэйшае выяўленне нацыянальнае культуры, нацыянальнае душы ў мастацкай форме” [3, с. 139].

Згодна з А. Луцкевічам, першы беларускі нацыянальны паэт – Ф. Багушэвіч, які “унёс у беларускую літаратуру народны характар і гэтак заняў месца першага песняра Маладой Беларусі” [3, с. 61].

Адна з галоўных інтэнцый А. Луцкевіча – сцвярдженне нацыянальнай самабытнасці беларускай літаратуры.

Даследчык, аналізуючы механізмы фарміравання нацыянальнага, вылучае найперш уплыў навакольнага асяроддзя. Так, разглядаючы праявы беларускага ў менталітэце У. Сыракомлі, ён адзначае: “...не мог, калі б нават хацеў гэтага, вызваліцца ад аграмадных уплываў прыроды, краёвага вобраза і жывога народу беларускага. Не мог, бо ўплывы штодзённага сутыку пранікаюць да падсвядомай духоўнай сферы чалавека, не пераходзячы праз прызму крытычнай і аналізуючай свядомасці» [3, с. 152–153].

Адно з прыярытэтных пытанняў, якое асэнсоўвае А. Луцкевіч, – пытанне пра станаўленне беларуса як суб'екта гісторыі. Так, даследчык цытуе словы крытыка, які друкаваўся пад псеўданімам Дрыгвіч*: “Колас заклікае народ,

* Даследчык А. Сідарэвіч мяркуе, што аўтарам артыкула быў У. Самойла (гл.: Луцкевіч, А. Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч ; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006 – С. 411).

каб пераканаўся, што толькі мы самі здолеем выкаваць новую долю сабе...” [3, с. 159–160]. У артыкуле “Наш культурны стан” ён зазначае: “беларускі народ... сваёй творчай працай даказаў сваю жыццёвую здольнасць і права на месца пад сонцам!” [3, с. 354]. А. Луцкевіч падкрэслівае крэатыўны патэнцыял беларусаў: “Беларускі народ – гэта вялікі тварэц...” [3, с. 94].

Антон Луцкевіч скрупулёзна фіксуе праявы беларускага як суб’екта гісторыі: творчасць, друк, асвета, адукацыя, навука, мастацтва, грамадскія інстытуцыі (“Даследчыкі беларускага мастацтва”). А. Луцкевіч, жывучы ў Заходняй Беларусі, якая ў той час уваходзіла ў склад Польшчы, у станоўчым ключы піша пра БССР як беларускую дзяржаву, пра Інбелкульт і Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт як пра структуры, што стала займаюцца асэнсаваннем і захаваннем нацыянальнай культуры.

Даследчык называе Я. Купалу нацыянальным прарокам, ізноў жа акцэнтуючы ўвагу на дзейным, змагарным пафасе творчасці паэта, які “вядзе беларускую масу да духоўнага і матэрыяльнага вызвалення” [3, с. 180]. У артыкуле “Да крыніцаў творчасці М. Багдановіча” А. Луцкевіч аналагічным чынам ацэньвае нашаніўскую паэзію: “...агульны тон гэтае паэзіі прасякнены імкненнем да вызвалення, клічамі да волі і барацьбы за яе” [3, с. 353].

Паўнавартасная культура бачыцца яму як перадумова стварэння самастойнай дзяржавы: “Вось жа, наш культурны стан і ёсць тая сіла, якая можа збудаваць вольную, ні ад каго незалежную Беларусь” [3, с. 93].

У артыкуле “Наш культурны рост” А. Луцкевіч сцвярджае, што крэатыўны патэнцыял нацыі выяўляецца праз творчасць, навуку, грамадскую думку, гаворыць пра важнасць захавання гэтага патэнцыялу: “Аб моцы народу гаворыць не гэтулькі яго вонкавае жыццё, колькі сіла ягонага духа, колькі захаваны ў яго душы запасы творчае энэргіі...” [3, с. 138].

На пачатку ХХ ст. важна было ўзняць нацыянальную самапавагу, сцвердзіць высокі ўзровень беларускай культуры, стварыць “міф паходжання”. Таму дзеячы нацыянальна-адраджэнскага руху звяртаюцца да тых старонак мінулага, якія сведчылі пра дзяржаўную сталасць Беларусі.

Антон Луцкевіч падкрэслівае: “Бо ў беларусаў былі часы высокага расцвету, калі ў Вялікім Княстве Літоўскім Народ Беларускі будаваў асновы дзяржаўнага жыцця беларуска-літоўскіх зямель, калі па-беларуску гутарыла між сабой краёвая інтэлігенцыя, усе станы, усе ўраднікі і вялікія князі. Беларуская мова была мовай пануючай, мовай гасударственнай. <...> І ў часах незалежнасці Вялікага Княства Літоўскага бе-

ларусы могуць пахваліцца найбагацейшай між славянскімі народамі літаратурай” [3, с. 60].

Даследчык зазначае, што Беларусь у ранейшыя часы мела сваю знаць: “...ужо пры нарадзінах Беларуска-Літоўскага гаспадарства мы мелі свае так званыя вышэйшыя станы, сваіх магнатаў, сваё баярства, не кажучы аб князёўскіх радах. Тышкевічы, Сапегі і многа-многа другіх магнацкіх радоў былі косьць з косьці і кроў з крыві беларусы...” [3, с. 98].

Менавіта нашаніўскія пісьменнікі закладваюць у ідэнтыфікацыйны код беларускай літаратуры матыў велічнага мінулага Беларусі. І менавіта ў асяроддзі “Нашай Нівы” сфармуляваны тэзіс пра высокі ўзровень развіцця беларускай культуры ў мінулым.

Антон Луцкевіч піша пра прыналежнасць беларускага мастацтва да агульнаеўрапейскага: “Наша сучасная драма ёсць адбіццё заходне-еўрапейскай свецкай драмы” [3, с. 45], называе Я. Коласа, Я. Купалу, М. Багдановіча асобамі, “узгадаванымі агульнаеўрапейскай культурай” [3, с. 126]. Ён вывучае гісторыю руху беларускага адраджэння і сцвярджае, што “першыя спробы адраджэння беларускага пісьменства прыпадаюць на самы пачатак ХІХ стагоддзя. А першымі беларускімі пісьменнікамі тае пары былі прадстаўнікі краёвае інтэлігенцыі, пераважна з спольшчаных шляхоцкіх колаў. Часцю – спаміж абмаскоўленых урадоўцаў і землеўласнікаў” [3, с. 18].

У якасці нацыянальна кадыфікаванага топасу ў работах А. Луцкевіча выступае Вільня. Ён называе Вільню “спрадвечнай сталіцай Беларусі” (“Вільня ў беларускай літаратуры”, “Вільня як крыніца натхнення”).

На старонках твораў А. Луцкевіч пастаянна аддае першынства Вільні: “Вільня з’яўляецца галоўным цэнтрам беларускага руху, кузьняй беларускай адраджэнскай ідэалогіі – **сэрцам Новае Беларусі**” [3, с. 182].

Выбудоўваецца ў нашаніўскім асяроддзі пэўны пантэон беларускіх гістарычных і культурных дзеячаў. А. Луцкевіч называе Я. Купалу нацыянальным прарокам: “Асабліва ярка вырэзваецца на фоне сучаснай беларускай літаратуры Янка Купала, як нацыянальны прарок у шырокім разуменні гэтага слова. <...> У яго асобе найбольш поўна выявіліся ўсе тая думкі і ідэалы, якія творыць працэс адраджэння нашага народу” [3, с. 89], “Купала – адзін з найбольш яркіх ідэолагаў беларускага адраджэння...” [3, с. 48].

Антон Луцкевіч адносіць да беларускай культуры тых пісьменнікаў, выхадцаў з Беларусі, якія пісалі на польскай мове, паколькі ў іх творах увасоблена спецыфіка беларускага менталітэ-

ту: “*Вось мы і дайшлі да асноўнай, найбольш характэрнай рысы той культуры, якая панавала ў нашым краю бязмала праз увесь XIX век: маючы – з прычыны ўжыванай польскай мовы – зверхны характар польскі, яна была па зместу і па духу адбіццём жыцця ўсяго краю і ўсіх нацыянальнасцяў яго...*” [3, с. 98]. Да беларускіх “песняроў” А. Луцкевіч залічвае і С. Манюшку.

Важны ў публіцыстычных артыкулах А. Луцкевіча – палітычны, сацыяльны аналіз тагачаснага стану Беларусі.

Праблема канфесійнага становішча Беларусі прысвечаны артыкул “Краёвае становішча” А. Луцкевіча.

Даследчык асэнсоўвае ўзаемаадносіны беларусаў з тымі нацыямі, што жылі ў Беларусі: палякамі, яўрэямі (“Жыдоўскае пытанне ў нашым пісьменстве”): “*Над жыдоўскім нацыянальным пытаннем, у шырокім разуменні гэтага слова, беларусы пачалі задумвацца толькі тады, калі, самі ўсведаміўшыся нацыянальна, і былі прымушаны знайсці адказ на пытанне аб нацыянальных адносінах у Беларусі наогул*” [3, с. 105]. А. Луцкевіч выступае супраць антысемітызму: “*Беларускія адраджэнцы далі доказ свайго дэмакратычнага светапогляду на жывым дзеле: яны ўсімі сіламі змагаліся з дзікім, агідным пасевам антысемітызму і з пагромнай агітацыяй...*” [3, с. 105].

У артыкуле “Змітрок Бядуля” А. Луцкевіч асэнсоўвае спецыфіку праяўлення беларускага і яўрэйскага ў творах пісьменніка.

Антон Луцкевіч піша пра каштоўнасць шматнацыянальнасці, асуджае “дзікі нацыяналізм”: “*Не ў аднароднасці, не ў упадабленні ўсяго жывога выяўляецца сусветны поступ, а, наадварот, у гарманійнай разнароднасці, размавітнасці. І разнароднасць праяўлення духу рознаплямёнага насялення нашае Бацькаўшчыны становіць заруку новага расцвету яго культурнай моцы, абы толькі гармонія не была расстроена праявамі дзікага нацыяналізму і жаданнем адной нацыянальнай групы паняволіць усе другія і навязаць ім гвалтам свой язык і блеск імпартаваных з-за мяжы чужых нам культурных цэннасцяў*” [3, с. 99].

Паказчык сфарміраванай, сталай нацыянальнай ідэнтычнасці – імкненне да нацыянальнай незалежнасці. Так, згодна з Б. Андэрсанам, галоўнае ў нацыянальнай ідэнтычнасці – гэта ўсведамленне ўласнай адметнасці і натуральнасці ўласнай дзяржаўнасці [1]. А. Луцкевіч адзначае імкненне беларускай нацыі да “*палітычнай самастойнасці*”: “*Урэшце, першая чвэрць XX стагоддзя – гэта перыяд нарастання імкнення да палітычнае самастойнасці беларускага народу*” [3, с. 191].

Дзяржаўнасць бачылася, па словах У. Конана, механізмам “*выканання гістарычнага прызначэння – стварэння свайго ўнікальнага тыпу цывілізацыі*” [2, с. 126].

Істотная адзнака нацыянальнага самаўсведамлення і сталення – тое, што беларускія даследчыкі (В. Ластоўскі, М. Багдановіч, А. Луцкевіч) гавораць пра неабходнасць разглядаць айчынную літаратуру ў сусветным кантэксце. А. Луцкевіч адзначае: “*Вось тут мы даходзім да таго, што беларускую літаратуру звязвае з сусветнай літаратурай: нацыянальнае вырасла ў ёй у агульналюдскае, зроднілася з усёй людскай сям’ёю, мае вартасць не толькі для беларуса, але для кожнага чалавека*” [3, с. 90].

Зварот да параўнальнага літаратуразнаўства прадстаўнікоў нацыянальна-вызваленчага руху абумоўлены імкненнем сцвердзіць вартасць і сталасць уласнай культуры. Нагадаем, што ў Беларусі першымі пра неабходнасць выхаду нашай літаратуры на сусветную арэну загаварылі М. Багдановіч (“За тры гады”, 1913) і В. Ластоўскі (артыкул “Па свайму шляху”, 1914).

Антону Луцкевічу належаць адны з першых у беларускім літаратуразнаўстве работы па кампаратывістыцы (“Абдзіраловіч і Барыка: Літаратурная паралель”).

Даследчык адзначае, што дзякуючы Багдановічу беларуская літаратура выходзіць на сусветную арэну: “*Выкрываючы вечную, неўміручую красу ў нашым родным, беларускім, Багдановіч уводзіць нас у сям’ю культурных народаў з большай пэўнасцю, чымся тыя, хто піша вялікія трактаты аб нашым праве на гэта*” [3, с. 225], а Купала “*ўсё нашае нацыянальнае сілай творчага таленту свайго... падыймае на вышыню агульналюдскага разумення, знаходзячы ў ім і адбіраючы цэннасці агульналюдскае вагі. Гэта перадусім – вялікая краса й дух волі, гэта – магутны парыв да вызвалення і цела і духу народу, гэта – імкненне да чалавечнасці*” [3, с. 245].

Работы Антона Луцкевіча давалі стымул для далейшага развіцця як грамадзянскай супольнасці, так і літаратуры, крытыкі, заахвочвалі да актыўнай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Андерсон, Б.** Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М. : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
2. **Конон, В.** О белорусской идее / В. Конон // Нёман. – 1993. – № 3. – С. 125–131.
3. **Луцкевіч, А.** Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч ; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 460 с.

Аляксандр ГОРНЫ,
кандыдат гістарычных навук

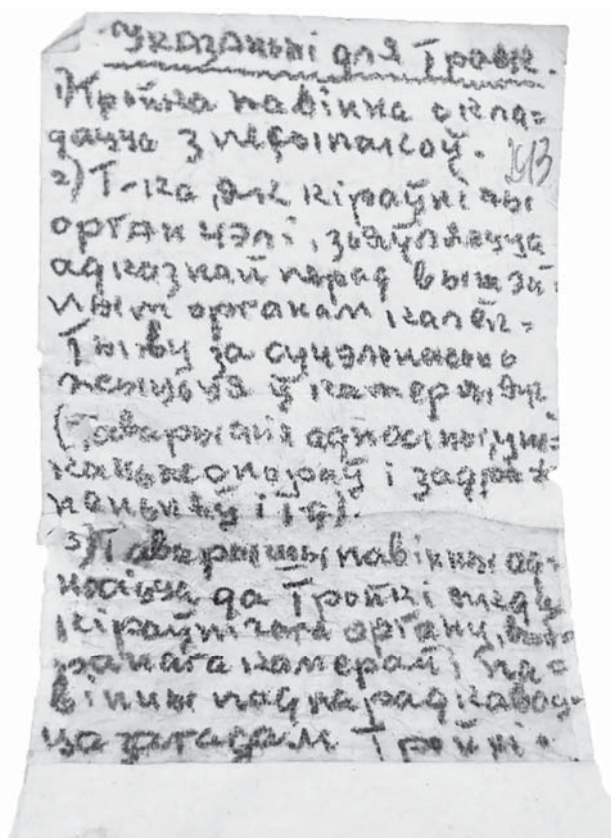
ПЕСТРАК ЦІ ТАЎЛАЙ: ЗАГАДКА “ГРЫПСАЎ” З ГРОДЗЕНСКОЙ ТУРМЫ

У біяграфіях многіх беларускіх літаратараў з міжваеннай Заходняй Беларусі ёсць адна агульная рыса – знаходжанне за кратамі польскай турмы. Яны, будучы не толькі пісьменнікамі, але і актывістамі беларускага руху ў розных мясцовасцях тагачаснай Польшчы, імкнуліся захаваць нацыянальную ідэнтычнасць беларусаў ва ўмовах паланізацыі, за што пераследаваліся польскімі ўладамі. Праз турэмныя этапы прайшлі Алесь Салагуб, Хведар Ільяшэвіч, Міхась Машара, Макар Касцэвіч, Міхась Васілёк, Максім Танк, Валянцін Таўлай, Піліп Пестрак і інш. У кожнага з іх польская турма адбілася ў творчасці, з аднаго боку, болей за несправядлівае пакаранне, а з другога – узмацненнем маральных сіл і веры ў слушнасць сваіх ідэй.

Польскія ўлады ў Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд пільна сачылі за любой праявай беларускай нацыянальнай актыўнасці. Усе бе-

ларускія мерапрыемствы, як і іх арганізатары, прасейваліся праз сіта лаяльнасці ці нелаяльнасці да польскай дзяржавы. Больш за тое, на беларускіх дзеячаў рознай палітычнай арыентацыі нярэдка з боку польскага грамадства навешваўся ярлык “большавіка” (“камуніста”), які апырэры займаецца антыдзяржаўнай дзейнасцю. Таму польская паліцыя магла даволі лёгка затрымаць беларускага актывіста ў любой мясцовасці, напрыклад за тое, што той выпісваў беларускамоўныя газеты. Гэтая акалічнасць прывяла да рэзкага павелічэння колькасці палітычных прысудаў у Заходняй Беларусі. Паводле даследаванняў, толькі ў Віленскай судовай акрузе на сярэдзіну 1930-х гг. налічвалася каля 2000 палітзняволеных, што складала амаль трэцюю частку ад колькасці ўсіх турэмных вязняў на гэтай тэрыторыі [1, с. 233].

Аднак неабходна заўважыць, што многія беларускія актывісты выбіралі свядомую барацьбу супраць палітыкі паланізацыі і інстытутаў польскай дзяржавы, якія яны лічылі чужымі ў Заходняй Беларусі. У асноўным гэтыя людзі былі звязаны з нелегальнымі структурамі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ) і паралельна ўдзельнічалі ў працы легальных арганізацый – Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), Таварыства беларускай школы (ТБШ) і інш. У падобную паўлегальна-падпольную дзейнасць былі ангажаваны такія пазней вядомыя постаці беларускай літаратуры, як П. Пестрак і В. Таўлай. Перад тым як стаць прызнаным пісьменнікам, Піліп Пестрак меў значны палітычны паслужны спіс: сакратар гуртка БСРГ і ТБШ у вёсцы Сакаўцы Косаўскага павета, сакратар Косаўскай акружнай управы ТБШ, адзін з арганізатараў вядомай маніфестацыі ў Косаве 3 лютага 1927 г., інструктар Пінскага раённага камітэта КПЗБ [2, с. 162–165]. Валянцін Таўлай, нягледзячы на свой адносна малады ўзрост, паспеў пабыць на рубяжы 1920–1930-х гг. лідарам камсамольскай арганізацыі ў Віленскай беларускай гімназіі і арганізатарам у 1932 г. падпольнага Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі, які аб’ядноўваў беларускую леварадыкальную моладзь [3, с. 153].

“Грыпс” з Гродзенскай турмы. 1938 г. Друкуецца ўпершыню.

У 1934–1935 г. П. Пестрак, В. Таўлай, рэдактар А. Карповіч, журналіст Я. Міско, студэнт П. Радзюк і іншыя прадстаўнікі маладой заходнебеларускай інтэлігенцыі былі арыштаваны польскімі ўладамі за выданне леварадыкальнай “Беларускай газеты”, часопісаў “Асва”, “Літаратурная старонка”, а таксама за стварэнне літаратурнай групы выразна антыпольскай скіраванасці. Суд, які адбыўся толькі праз два гады, прызнаў большасць арыштаваных актывістаў вінаватымі і прыгаварыў іх да розных турэмных тэрмінаў. У прыватнасці, Міско і Таўлай атрымалі па 8 гадоў турмы, а Пестрак і Радзюк – па 6 гадоў [4]. У кастрычніку 1936 г. гэтыя чатыры актывісты былі пераведзены са знакамітай Лукішскай турмы ў вязніцу Гродна, дзе ім было накіравана разам прабыць да верасня 1939 г.

Гродзенская турма ў міжваенны перыяд мела рэпутацыю аднаго з тых месцаў Польшчы, дзе ўтрымліваліся палітзняволеныя з розных рэгіёнаў Заходняй Беларусі. Палітычныя традыцыі гэтай турмы былі вядомыя ў беларускім грамадстве: у 1919 г. тут за кратамі знаходзілася знакамітая настаўніца і акцёрка П. Мядзёлка, у 1920-я гг. адбываў пакаранне дэпутат Польскага сейма ад беларускага насельніцтва С. Баран, а ў 1931–1933 гг. сядзеў у адзіночнай камеры палітычны і грамадскі дзеяч, філолаг Б. Тарашкевіч. Увогуле, толькі на люты 1929 г. у Гродзенскай турме знаходзілася больш за 170 палітычных зняволеных, большасць з якіх былі сябрамі нелегальнай КПЗБ ці ТБШ [5, арк. 304]. Неабходна заўважыць, што “палітычныя” з’яўляліся асобнай катэгорыяй зняволеных, правы якіх рэгуляваліся польскім заканадаўствам ці статутамі турмаў. Таму ў Гродзенскай турме, як і ў іншых польскіх турмах, ім дазвалялася мець уласную арганізацыйную структуру – турэмны камітэт, у функцыі якога ўваходзіла абарона грамадскіх правоў і зносіны з турэмным кіраўніцтвам. Напрыклад, турэмны камітэт мог адстойваць права палітзняволеных не ўдзельнічаць у цяжкай фізічнай працы, для якой звычайна дазвалялася набіраць толькі крымінальных вязняў. Калі тое ці іншае права “палітычнага” парушалася, прадстаўнікі турэмнага камітэта падавалі скаргу кіраўніцтву ці абвешчалі галадоўку. Для каардынацыі дзеянняў і камунікацыі паміж сабой палітзняволеныя выкарыстоўвалі “грыпсы”.

“Грыпсамі” на жаргоне тых часоў зняволеныя польскіх турмаў называлі запіску, паведамленне, якое нелегальна перадавалася з камеры ў камеру. Звычайна гэта былі невялікія кавалкі паперы, на якіх алоўкам пісалася неабходная

інфармацыя. Нярэдка аўтар карыстаўся крыптаграмамі, каб ахоўнікі, знайшоўшы “грыпс”, не змаглі адразу прачытаць тэкст. Даволі добра была наладжана сістэма перадачы “грыпсаў”. Зняволеныя адпраўлялі паведамленне праз “конку” – звычайны шнурок, які перакідваўся праз акно ў суседнюю камеру і з дапамогай якога перадавалі розныя рэчы, куды ўкладваліся запіскі. Яшчэ адным каналам перадачы “грыпсаў” маглі быць каналізацыйныя трубы. Аднак такая сістэма камунікацыі ўяўляла для вязняў пэўную небяспеку: знойдзены падчас ператрусу ў камеры “грыпс” мог стаць падставай для змяшчэння ў карцар і г. д.

У час працы з дакументамі фонду Гродзенскай турмы ў Дзяржаўным архіве Гродзенскай вобласці аўтар гэтых радкоў выявіў некалькі “грыпсаў”, якія датуюцца 1938 г. Паказальна, што напісаны яны на добрай, можна сказаць, літаратурнай, беларускай мове, і гэта дае падставу выказаць меркаванне аб аўтарстве дакументаў. У турме тады сядзелі маладыя беларускія літаратары, якія маглі напісаць гэтыя паведамленні. У прыватнасці нам вядома, што на 1938 г. Піліп Пестрак знаходзіўся ў камеры № 46 восьмага аддзела, дзе разам з ім было яшчэ 28 чалавек. Валянцін Таўлай і Якуб Міско – у камеры № 52 восьмага аддзела побач з яшчэ 15 палітзняволенымі [6, арк. 268, 317]. Усе яны мелі пэўны вопыт напісання “грыпсаў”, іх перадачы і прыёму. Я. Міско ва ўспамінах пра знаходжанне ў Лукішскай турме згадваў: «Ужо хутка год, як мяне арыштавалі другі раз, а следства ўсё цягнецца... Учора Таўлай, які сядзіць на другім паверсе, прыслаў “грыпс”. Піша, што ўжо крыху акрыяў, ногі загаіліся, вась толькі сэрца часам стукае не так, як трэба» [7, с. 127].

Знойдзеныя “грыпсы” ўяўляюць сабой два невялікія кавалкі паперы з тэкстам на абодвух баках, зробленым звычайным алоўкам. Яны былі канфіскаваны ахоўнікамі падчас ператрусу ў адной з камер і далучаны да справаздачы турэмнаму кіраўніцтву, што прадвызначыла іх далейшае захаванне [6, арк. 242–244]. Тэкст “грыпсаў” выкананы на беларускай мове з выкарыстаннем тарашкевіцы – тагачаснага правапісу, распаўсюджанага ў даваеннай Заходняй Беларусі. Гэта дае падставы сцвярджаць, што аўтар запісак добра валодаў граматыкай беларускай мовы, быў палітзняволеным і актывістам беларускага руху. Зместава “грыпсы” ўтрымліваюць рэкамендацыі па арганізацыі камерных “троек” – нізаваго звяна турэмнага камітэта палітзняволеных. Прывядзем цалкам тэксты “грыпсаў” з захаваннем асаблівасцей арфаграфіі і пунктуацыі:

I. Указаньні для троек

- 1) Тройка павінна складацца з [...]*
- 2) Т[рой]ка, як кіраўнічы орган цэлі**, зьяўляецца адказнай перад вышэйшым органам калектыву за суцэльнасьць жыцьця ў камерах (таварыскія адносіны, унікаць спораў і [...]*** і г. д.).
- 3) Таварышы павінны адносіцца да тройкі як да кіраўнічага органу, выбранага камерай і павінны падпарадкавацца загадам тройкі.
- 4) Таварышы павінны супрацоўнічаць са сваёй тройкай.
- 5) Тройка павінна зрабіць паміж сабой падзел працы, каб кожны знаў і быў адказны за свой участак (адзін за культурна-асьветнай, другі за гаспадаркай, трэці сакратар т[рой]кі можа весьці карэспандэнцыю) [б, арк. 242–243].

II. [...]**** пытаньнямі, каторыя [...]***** былі пастаўлены на агульным сабраньні і абгавораны таварышамі.

A) Арганіз.[ацыйныя] пытаньні:

- 1) Як мае выглядаць праца т[рой]кі ў камеры?
- 2) Як маюць выглядаць узаемаадносіны паміж таварышамі і таварышоў да выбранага кіраўніцтва?
- 3) Якія адносіны калектыву да дэкларантаў?
- 4) Якія адносіны камеры да [...]?
- 5) Якія маюць быць адносіны тав.[арышаў] да фаш.[ысцак] адміністрацыі (захаваньне ў канцэлярыі, па спацэры і г. д.).
- 6) Для чаго фаш.[ысцак] адміністрацыя хоча змусяць нас да прымусовай працы?
- 7) Як мы да гэтага атаку(?) мусім аднесьціся?

Хто мог быць аўтарам беларускамоўных “грыпсаў” з Гродзенскай турмы? Паказальна, што ў архіўнай справе, дзе захоўваюцца гэтыя дакументы, адказу на пытанне няма – турэмная служба прынамсі дакументальна не зафіксавалі аўтарства. Выкажам, на наш погляд, найбольш магчымую версію: напісаць падобны тэкст мог вязень камеры № 46 П. Пестрак. З 1937 да 1939 г. ён быў сакратаром турэмнага камітэта палітзняволеных Гродзенскай турмы, і пытанні, якія ўзнімаліся ў “грыпсах”, уваходзілі ў яго кампетэнцыю [8, с. 227]. Магчыма, такім чынам Пестрак інфармаваў новых вязняў

пра арганізацыйныя правілы і перадаваў неабходныя інструкцыі.

Прыадкрыць таямніцу аўтарства гэтых дакументаў можа дапамагчы зверка почыркаў меркаваных аўтараў. Візуальна параўноўваючы гэтыя “грыпсы” з больш познімі почыркамі П. Пестрака, В. Таўлая і Я. Міско, можна прыйсці да папярэдняй высновы, што яны найбольш адпавядаюць почырку В. Таўлая. Асабліва кідаецца ў вочы падабенства почырку “грыпсаў” з почыркам маладога Таўлая на паштоўцы да сябра па Віленскай беларускай гімназіі, надрукаванай у якасці фотаздымка ва ўкладшышы да кнігі ўспамінаў пра паэта [9]. Безумоўна, для больш дакладнага аналізу неабходна дапамога спецыяліста. Аднак трэба адзначыць, што аўтары “грыпсаў” з канспіратыўнага пункту гледжання маглі змяняць свой почырк, пісаць літары рознымі формамі, і гэта яшчэ больш ускладняе вызначэнне іх аўтарства.

Выяўленне падобных дакументаў у айчынных архівах дае падставы яшчэ раз звярнуць увагу на станаўленне беларускіх пісьменнікаў, іх маладыя гады і жыццё “па-за літаратурай”. Польская турма была неад’емнай часткай біяграфіі П. Пестрака і В. Таўлая, аднак пра гэтыя аспекты мы і сёння ведаем вельмі мала. Успаміны, якія засталіся ад іх, прыадкрываюць толькі невялікую частку “айсберга”, усё астатняе мы вымушаны збіраць па крупінках архіўных крыніц. Асабліва гэта становіцца актуальным сёлета, калі ў лістападзе будзе адзначацца 120-годдзе з дня нараджэння Піліпа Пестрака, а ў лютым наступнага года – 110-годдзе з дня нараджэння Валянціна Таўлая.

Спіс літаратуры

1. Клейн, Б. С. Политическая деятельность марксистско-ленинской партии по обеспечению защиты в условиях подполья (на материалах Компартии Западной Белоруссии 1920–1938 гг.): дисс. ... док. ист. наук / Б. С. Клейн. – Гродно, 1986. – 400 с.
2. Годы испытаний и мужества / сост.: Н. С. Орехво, Н. С. Шашкевич. – Минск : Беларусь, 1973. – 416 с.
3. Таўлай, В. Выбраныя творы / В. Таўлай. – Минск : Беларус. навука, 2014. – 413 с.
4. Wyrok w procesie “Centrum Wyzwolenczego” // Kurjer Wileński. – 1936. – Nr 90. – S. 6.
5. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Ф. 55. Воп. 1. Спр. 101.
6. ДАГВ. – Ф. 55. Воп. 1. Спр. 252.
7. Міско, Я. Маё маўклівае сэрца : з літ. спадчыны / Я. Міско. – Минск : Юнацтва, 1983. – 493 с.
8. У суровыя гады падполья. Успаміны былых членаў КПЗБ – актыўных удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. – Минск : Дзяржвыд БССР, 1958. – 353 с.
9. Валянцін Таўлай: дакументы, успаміны, артыкулы / уклад. Г. В. Таўлай. – Минск : Маст. літ., 1984. – 237 с.

* Нечытэльна.

** Тут выкарыстаны паланізм, ад польск. *cela* ‘турэмная камера’.

*** Нечытэльна.

**** У пачатку частка тэксту нечытэльная.

***** Нечытэльна.

Вераніка КАРЛЮКЕВІЧ

“ЗАЛАТЫ ВЕК” БЕЛАРУСКА-КІТАЙСКІХ ЛІТАРАТУРНЫХ СТАСУНКАЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 1

У 1950-я гг. у кітайскую літаратурную прас-тору прыйшоў Максім Танк. Упершыню яго вершы з’явіліся ў перыёдыцы ў 1957 г. у перакладах Гэ Баацюаня і У Ланьхана [1, с. 318]. А ў 1958 г. у выдавецтве “Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ” выйшаў зборнік “**Выбраныя вершы**” **Максіма Танка** таксама ў перакладзе Гэ Баацюаня і У Ланьхана.

Кітайскія перакладчыкі не абмінулі ўвагай і **Аркадзя Куляшова**. У 1950-я гг. асобнымі выданнямі ўбачылі свет тры паэмы ў перастварэнні **Му Муцяня**: “**Новае рэчышча**” (Вэньгуан шудзянь чубаньшэ, 1951 г.; Сінь вэнь чубаньшэ, 1957), “**Толькі ўперад**” (Сінь вэнь чубаньшэ, 1952 і 1956) і “**Прыгоды цымбал**” (Сінь вэнь чубаньшэ, 1957). **Му Муцянь** (1900–1971) – значная асоба ў літаратурным жыцці Кітая першай паловы ХХ ст. Знакаміты паэт-сімваліст, актыўны ўдзельнік Лігі левых пісьменнікаў Кітая, ініцыятар стварэння Асацыяцыі кітайскай паэзіі і, безумоўна, пладавіты перакладчык. **Му Муцянь** добра валодаў японскай, французскай, рускай і англійскай мовамі. Яго перакладчыцкая дзейнасць ахоплівае сорак пяць гадоў з 1921 да 1966 гг., ён перастварыў больш за 240 мастацкіх твораў і літаратуразнаўчых прац. Падаецца, ідэалагічны, “рэвалюцыйны” складнік не быў першачарговым для **Му Муцяня** падчас выбару тэкстаў. Так, у 1930-я гг. **Му Муцянь** у засмучэнні адзначаў, што з часоў “Руху 4 мая” ўжо прайшло пятнаццаць гадоў, па-ранейшаму няма ніводнага перакладу з А. Бальзака ці Э. Заля. “Перакладзеныя на кітайскую мову літаратурныя творы заходніх краін не толькі не дазваляюць убачыць усю сітуацыю цалкам, але таксама не даюць магчымасці маладым літаратарам запазычыць плён для сваёй творчасці... Пераклад і знаёмства з заходняй літаратурай – тэрміновая задача, накіраваная на развіццё сучаснай кітайскай літаратуры... Таму неабходна на прынцыпах гістарычнасці і аб’ектыўнасці перакладаць аўтэнтчныя творы, якія адэкватна адлюстроўваюць грамадства”, – тлумачыў **Му Муцянь** [2]. Дарэчы, менавіта ён стаў адным з першых, хто пазнаёміў кітайскіх чытачоў з творамі А. Бальзака і іншых французскіх класікаў. З рускай і савецкай літаратуры ён пераклаў А. Пушкіна, М. Лермантава, М. Горкага, А. Талстога, С. Маршака, В. Біянкі і інш.

Такую характарыстыку А. Куляшову даў **Му Муцянь** у нататках да кітайскай версіі паэмы “Толькі ўперад”: «Таленавіты малады паэт Беларусі нарадзіўся ў 1914 г. Меў два гады вышэйшай адукацыі (1931–1933) на літаратурным факультэце Мінскага педагагічнага інстытута. Пачаў пісаць вершы ў трынаццаць гадоў. Першы зборнік выйшаў у 1930 г. У 1940 г. надрукаваны рускі пераклад яго зборніка вершаў. Яго паэмы “Сцяг брыгады” (1943) і “Новае рэчышча” (1948) атрымалі Сталінскую прэмію па літаратуры» [3] Акрамя таго, перакладчык указвае, што яго пераўвасабленне зроблена з рускамоўнай версіі М. Ісакоўскага (Новый мир, 1950, № 11). **Му Муцянь** таксама рэкамендаваў пазнаёміцца з эсэ “Аркадзь Куляшоў” Я. Мазалькова ў перакладзе У Ланьхана (Знаёмства Кітая і Савецкага Саюза, 1949, № 11).

Усе тры куляшоўскія паэмы надрукаваны ў Кітаі ў 1950-я гг., калі літаратура, у тым ліку перакладная, павінна была выконваць выхаваўчую і ідэалагічную ролю, таму нават у кароткіх анатацыях да паэм выдаўцы акцэнтуюць увагу на тэмах сацыялістычнага будаўніцтва і гераічнай барацьбы: «У паэме [“Толькі ўперад”] цесна пераплецены элементы лірызму і эпічнасці. Паэт апісвае, што ўбачыў юнак пасля вяртання ў родныя мясціны праз васьмнаццаць гадоў – гераізм яго даўніх сяброў і вялікае будаўніцтва ў родных мясцінах, – высокія маральныя якасці і самаахвярнасць савецкай моладзі, яе патрыятызм і аптымізм. І на вайне яны аддана змагаліся, і ў мірным будаўніцтве актыўна ўдзельнічаюць. Сваёй стваральнай працай прыносяць карысць чалавецтву і самі жывуць у шчасці» [3, с. 46]. Напоўнена сацыялістычным пафасам і анатацыя да “Новага рэчышча”: “Паэма апавядае, як беларускі народ пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі Савецкага Саюза ажыццяўляе пасляваеннае мірнае будаўніцтва – як у невялікім калгасе будуць гідраэлектрастанцыю. ... У гэтай сацрэалістычнай паэме шмат элементаў рэвалюцыйнага рамантызму”. Нечаканая іншая характарыстыка твора: “Беларускі народны каларыт таксама вельмі адметны” [4]. У анатацыі да трэцяй паэмы “Прыгоды цымбал” аўтар, хутчэй за ўсё гэта сам перакладчык – **Му Муцянь**, яшчэ больш падкрэслівае беларускі элемент: “Цым-

балы – старажытны беларускі музычны інструмент, а таксама праява і сімвал спадзяванняў беларускага народа. Падчас зверстваў нямецкіх захопнікаў на долю Цымбал выпалі незлічоныя пакуты і выпрабаванні. Але яны сваім голасам упарта вялі беларускіх партызан на шлях нялёгкай барацьбы за волю і шчасце Радзімы. У паэме арганічна і цесна пераплятаюцца тэма традыцыйнай народнай вуснай творчасці і новы сацыялістычны змест, утвараючы выдатны твор, новы рэвалюцыйны рамантызм” [5]. Талант перакладчыка і вызначаецца ўменнем раскрыць адметныя рысы, характэрныя для народа, а не толькі змест у адказ на запатрабаванасць грамадствам у пэўны гістарычны перыяд выгоднай ідэалагічнай сутнасці.

Звярталіся перакладчыкі Паднябеснай у 1950-я гг. і да беларускай прозы. У 1960 г. у выдавецтве “Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ” выйшаў раман “Калі зліваюцца рэкі” *Петруса Броўкі* ў пераўвасабленні *Сунь Гуан’іна*. Сунь Гуан’ін (1908–1982) нарадзіўся ў горадзе Сіньмінь правінцыі Ляанін. У 1926 г. вучыўся ў медыцынскім вучылішчы ў Фэнцяне (цяпер Шэньян), вясной 1927 г. уступіў у Камуністычную партыю Кітая. Ён навучаўся ў Савецкім Саюзе, а пасля вяртання ў Кітай быў накіраваны на паўночны ўсход для партыйна-прапагандысцкай працы. Але з 1934 г. Сунь Гуан’ін заняўся літаратурнымі перакладамі на рускую мову ў Сіньміні і Пекіне. Найбольш вядомы перастварэннямі М. Астроўскага – “Народжаныя бурай”, “Прамовы. Артыкулы. Лісты”, а таксама кнігі “Жыццё Мікалая Астроўскага” М. Венграва і М. Эфраса. Цікавае да творчасці Астроўскага ў перакладчыка і выдаўцоў была выклікана звышпапулярнасцю рамана “Як гартавалася сталь”. Зварот Сунь Гуан’іна да перакладу П. Броўкі таксама падаецца даволі натуральным: “Вершы Броўкі ахопліваюць шырокі тэматычны спектр, але ад пачатку сваёй творчасці пісьменнік звяртае ўвагу на важныя тэмы сучаснасці. ... У вершах ён усхваляў сілу Савецкай Радзімы, згуртаванасць людзей усіх нацыянальнасцей Савецкага Саюза ў барацьбе з ворагам, радасць калектыўнай працы, савецкі сацыялістычны працоўны энтузіязм і г. д. У вершах Броўкі прыродныя краявіды Беларусі заўсёды напоўнены паэтычнасцю і жывапіснасцю. ... Яго творы маюць глыбокую сувязь з жыццём народа. Броўка пераняў традыцыі беларускіх паэтаў Янкі Купалы і Якуба Коласа, а таксама вучыўся палітычным настройам у Маякоўскага” [6, с. 411–412].

Кітайскага перакладчыка захапіла гісторыя будаўніцтва гідраэлектрастанцыі “Дружба народаў” на возеры Доўгае на памежжы Беларусі,

Латвіі і Літвы. Раман, прасякнуты жыццесцвярджальным пафасам, праслаўляе стваральную працу сяброў-суседзяў – прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей. Твор упершыню апублікаваны ў 1956 г. у часопісе “Польмя”, на рускую мову перакладзены М. Грыбачовым. На кітайскай мове можна знайсці толькі два тэксты П. Броўкі – верш “Беларусь” і раман “Калі зліваюцца рэкі”, і ўжо ў наш час літаратуразнаўцы маглі б пакпіць, што лепш перакласці: напрыклад творы, за якія П. Броўка ўганараваны Сталінскай прэміяй – паэму “Хлеб”, вершы са зборніка “Дарогі жыцця” ці іншыя. Аднак у абарону і творцы, і перакладчыка можна працытаваць такую ацэнку рамана “Калі зліваюцца рэкі”: “Рух часу ператвараў твор у раман-помнік. А літаратурныя помнікі маюць адну спецыфічную ўласцівасць: яны адлюстроўваюць не проста гістарычную атмасферу свайго часу, але і адметнасць тагачаснага літаратурнага працэсу, з усімі яго супярэчнасцямі” [7].

Янка Брыль прыйшоў у Кітай з аповесцю “У Забалоцці днее” (пер. *Чжаа Мін*, Чжунго ціннянь чубаньшэ, 1955), зборнікамі апавяданняў “*Галя*” (пер. *Шы Юнлі*, Цзоцзя чубаньшэ, 1957) і “*Зялёная школа*” (пер. *Цзян Лююань*, Шаанянь эртун чубаньшэ, 1958). Хутчэй за ўсё, “У Забалоцці днее”, як і асоба аўтара, трапілі ў поле зроку кітайскіх выдаўцоў, бо ў 1951 г. кніга была ўганаравана Сталінскай прэміяй па літаратуры. У анатацыі да аповесці пра станаўленне калгаснага ладу ў Заходняй Беларусі падкрэсліваецца: “Беднякі-вяскоўцы, дэмабілізаваны салдат Васіль у ролі старшыні, пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі Савецкага Саюза і пры падтрымцы ўрада пераадольвалі розныя цяжкасці ў барацьбе з сялянамі-заможнікамі, контррэвалюцыянерамі і адсталымі элементамі, ўрэшце калгас быў створаны” [8]. Такім чынам, брылёўскі твор ідэальна трансляваў запатрабаваныя ў Кітаі ідэі: аптымістычны погляд у будучыню абноўленай вёскі, класавая барацьба і ідэйная пераарыентацыя вяскоўцаў. У зборнік “Галя” ўвайшлі апавяданні “Галя”, “Лазунок” і “Дзяўчынанька чарнаброва”. Аўтары прадмовы адзначаюць, што апавяданні Я. Брыля прасякнуты паэтычнасцю, любоўю да народа і павагай да яго працавітасці. Дарэчы, пісьменнік і перакладчык Шы Юнлі (1927–2005) працаваў з англамоўным перакладам, выдадзеным у 1955 г. у Маскве. У зборнік “Зялёная школа” ўключаны апавяданні “Зялёная школа”, “Ліпа і клёнік”, “Жыў-быў вожык”, “Ветэрынар”, “Сняжок і волечка” і “Дзічка”.

Беларускую дзіцячую літаратуру нельга ўявіць без *Янкі Маўра*. У 1953 г. у выдавецтве

“Шаанянь эртун чубаньшэ” адзіным зборнікам пад назвай “**Маленькі партызан**” былі надрукаваны пяць апавяданняў Я. Маўра: “Сям’я”, “На крызе”, “Максімка”, “Запіска” (пад назвай “Маленькі партызан”, адсюль і назва зборніка) і “Падарожжа вакол дома”. Перакладчык *Дзін Жу*. Маўраўскія “**Палескія рабінзоны**” (“Два маленькія рабінзоны”, 1956) і “**ТВТ**” (“Невергоднае таварыства”, 1957) прыйшлі да маленькіх кітайскіх чытачоў дзякуючы выдавецтву “Шаанянь эртун чубаньшэ”. Перакладчык абедзвюх аповесцей *Ван Вэнь*. Выбар тэкстаў падаецца натуральным. Гэта своеасаблівыя зорныя прыклады не толькі ў межах беларускай літаратурнай прасторы, а таксама і для ўсяго Савецкага Саюза. “ТВТ” атрымала першую прэмію на ўсебеларускім конкурсе дзіцячай кнігі.

У 1954 г. у выдавецтве “Шаанянь эртун чубаньшэ” пад адной вокладкай выйшлі **дзіцячыя апавяданні Івана Шамякіна**: “У Маскву”, “Наташа”, “Хлопчык з-за акіяна”, “Падарунак правядыру” і “У снежнай пустыні”.

Пазнаёміліся ў гэтыя гады ў Кітаі і з беларускай драматургіяй. У пераўвасабленні *Гун Жэньфана* (1915–2011), прафесара Пекінскага ўніверсітэта, вучня знакамітага перакладчыка Цаа Цзінхуа, асобнымі выданнямі выйшлі дзве п’есы “**Хто смяецца апошнім**” (2 выд. 1956 г.) і “**Пяюць жаваранкі**” (Сінь вэнь чубаньшэ, 1955) **Кандрата Крапівы**. У прадмове да “Пяюць жаваранкі” Гун Жэньфань адзначыў, што ў матэрыялах па савецкай драматургіі часта сустракаецца імя К. Крапівы, нават у дакладзе “Пра стан і задачы савецкай літаратуры” А. Суркова на Другім усесаюзным з’ездзе савецкіх пісьменнікаў: “Нашым крытыкам самы час задацца пытаннем: наколькі значным з’яўляецца творчы вопыт нашых таленавітых камедыйных пісьменнікаў і сатырыкаў Аляксандра Карнейчука і Кандрата Крапівы для развіцця камедыі і сатыры ў савецкай драматургіі” [9]. Перакладчык падкрэслівае, што абедзве п’есы ўганараваны Сталінскай прэміяй. Ідэалагічна вывераны змест таксама адыграў ролю пры выбары тэкстаў: «Важным этапам у творчым працэсе Крапівы стала сатырычная камедыя “Хто смяецца апошнім” (1939). З дапамогай вострай сатыры аўтар малюе крывадушныя і пачварныя вобразы плеткара, хвалька, падхаліма і авантурыста, а таксама тлумачыць, што ворагі, якія стаіліся, будуць непазбежна выкрыты» [9].

Канец 1950-х гг. XX ст. адзначыўся пагаршэннем савецка-кітайскіх зносін. Крытыка І. Сталіна ў дакладзе М. Хрушчова ў канцы XX з’езда КПСС, новы савецкі курс на эканамічнае развіццё пры палітыцы “мірнага суіснавання”

з капіталістычнымі краінамі выклікалі незадаволенасць Маа Цзэдуна. Палітыка М. Хрушчова, паводле азначэння афіцыйнага Пекіна, супярэчыла камуністычным ідэям і была названа рэвізіянісцкай. Нядзіўна, што ў гэтых абставінах Аддзел прапаганды ЦК КПК выступіў з заклікам да выдавецкіх устаноў Кітая далучыцца да барацьбы супраць савецкага рэвізіянізму. Значна паменшылася колькасць перакладных твораў з рускай і савецкай літаратур. Яны друкаваліся выключна “для ўнутранага карыстання” і прызначаліся для азнаямлення дзеячаў літаратуры і мастацтва з творамі замежнай літаратуры ў якасці адваротнага прыкладу. З’ява атрымала назву “жоўтыя кнігі” за светла-жоўты колер вокладак, пазней такія кнігі сталі выпускаць у светла-шэрай ці белай вокладцы. “Жоўтыя кнігі” распаўсюджвалі па спісах, асобнікі забаранялася перадаваць староннім людзям. Так на паўтара дзесяцігоддзя амаль цалкам спыніліся беларуска-кітайскія літаратурныя стасункі.

Спіс літаратуры

1. **Лі Мінбінь**. Нататкі пра культурны абмен паміж Кітаем і Расіяй, Савецкім Саюзам / Лі Мінбінь. – Шанхай : Шанхай жэньмінь чубаньшэ, 1998. – 385 с. (на кітайскай мове).
2. **Сунь Сяабо**. Разважанні Му Муцяня пра пераклад / Сунь Сяабо // Філасофія і сацыялогія : часопіс Цзіцхарскага ўніверсітэта. – 2015. – № 2. – С. 121–123 (на кітайскай мове).
3. **Куляшоў, А.** Толькі ўперад / А. Куляшоў. – Шанхай : Сінь вэнь чубаньшэ, 1956. – 46 с. (на кітайскай мове).
4. **Куляшоў, А.** Новае рэчышча / А. Куляшоў. – Шанхай : Сінь вэнь чубаньшэ, 1957. – 72 с. (на кітайскай мове).
5. **Куляшоў, А.** Прыгоды цымбал / А. Куляшоў. – Шанхай : Сінь вэнь чубаньшэ, 1957. – 86 с. (на кітайскай мове).
6. **Броўка, П.** Калі зліваюцца рэкі / П. Броўка. – Пекін : Жэньмінь вэньсюэ чубаньшэ, 1960. – 415 с. (на кітайскай мове).
7. **Васючэнка, П.** Паэтычны свет рамана / П. Васючэнка // Збор твораў : у 9 т. / П. Броўка. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 6 : Калі зліваюцца рэкі. – С. 403–412.
8. **Брыль, Я.** У Забалоцці днее / Я. Брыль. – Пекін : Чжунго ціннянь чубаньшэ, 1955. – 164 с. (на кітайскай мове).
9. **Крапіва, К.** Хто смяецца апошнім / К. Крапіва. – Шанхай : Сінь вэнь чубаньшэ, 1955. – 92 с. (на кітайскай мове).
10. **Карлюкевіч, В.** Творчы мост між народамі / В. Карлюкевіч // Беларуская думка. – 2011. – № 9. – С. 52–57.
11. **Карлюкевіч, В.** Першае знаёмства з беларускай літаратурай у Кітаі – “Жалейка” Янкі Купалы / В. Карлюкевіч // Польшча. – 2015. – № 5. – С. 146–150.
12. **Карлюкевіч, В.** Беларуская літаратура ў Кітаі: Пераклады твораў беларускіх пісьменнікаў на кітайскую мову ў XX ст. / В. Карлюкевіч // Роднае слова. – 2015. – № 10. – С. 19–22.
13. **Карлюкевіч, В.** Жыццяпіс гераічнай постаці: Пераклад аповесці “Дрыгва” Якуба Коласа на кітайскую мову / В. Карлюкевіч // Роднае слова. – 2022. – № 11. – С. 36–38.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

Алена ПІСАРЭНКА,
кандыдат філалагічных навук

ФІЛАЛАГІЧНЫ АПОВЕД ПРА П'ЕСУ-КАЗКУ “ЯНУК, РЫЦАР МЯТЛУШКІ” ЛЮДМІЛЫ РУБЛЕЎСКОЙ

УДК 82-252-053.5(476)

У артыкуле разглядаецца драматургічны тэкст як аб'ект філалагічнага аналізу. Як і творы іншых падстыляў мастацкага стылю, ён уяўляе сабой цэласную сістэму, усе кампаненты якой узаемаабумоўлены. Жанр, сюжэт, кампазіцыя, маўленчая палітра вобразных і нявобразных сродкаў, маналогі / дыялогі / палілогі персанажаў працуюць на стварэнне літаратурных вобразаў, на раскрыццё ідэйнага зместу.

Ключавыя словы: *філалагічны аналіз тэксту, сінтэтычны жанр, кампазіцыя, фон успрымання, месца падзей, мастацкі час, маўленневыадзенне, маўленчыя сродкі, лексічны ўзровень, сінтаксічны ўзровень, стылізацыя, этымалагізацыя імёнаў персанажаў.*

The article examines the dramatic text as an object of philological analysis. Like the works of other sub-styles of artistic style, it is a complete system, all components of which are mutually dependent. Genre, plot, composition, speech palette of figurative and non-figurative means, monologues / dialogues / polylogues of characters work to create literary images, to reveal ideological content.

Якім павінен быць твор для дзяцей? Думаецца, займальным, зразумелым, маляўнічым, напісаным адпаведнай даходлівай мовай, павучальным. Такой нам бачыцца п'еса-казка “Янук, рыцар Мятлушкі” Людмілы Рублеўскай. Ужо ў самім сінтэтычным жанры відаць незвычайнасць твора: ён павінен заключаць у сабе характарыстыкі драматургічнага і фальклорнага тэкстаў. Дыялагічна-маўленчая форма развіцця падзей, наяўнасць трох дзеяў і дзейных асоб, аўтарскія рэмаркі сведчаць, што названы твор – п'еса. Асаблівасці казкі як аднаго з фальклорных жанраў таксама лёгкавызначальныя: казачны сюжэт, вобразы і хранатоп (часапрастора) у тэксце, канфлікт добра і зла, перамога добра – аптымістычнае завяршэнне падзей як адна з характарыстык сюжэта. Аўтару ўдаецца ад пачатку да фіналу падтрымліваць цікавасць чытача, а даследчыкі прапаноўваюць прыгадаць “вочы дзіцяці, якое з захапленнем слухае казку: яно жыве адным жыццём з казачнымі героямі, хвалюецца за іх лёс, гатова прыйсці на дапамогу пакрыўджаным, яно перапоўнена жаданнем стаць такім жа дужым, адважным, разумным, як мужныя асілкі казачнага свету” [3, с. 3]. У беларускіх чарадзейных казках апавядаецца пра перамогу чалавека над рознымі варожымі сіламі, дзе галоўнаму герою супрацьстаяць у тым ліку нячысцікі. Герою патрэбны кемлівасць, смеласць, часта перамогу яму забяспечваюць добразычлівыя

памочнікі [3, с. 8]. Усе акрэсленыя рысы мы выяўляем у аналізаваным творы.

Каб больш дакладна інтэрпрэтаваць п'есу-казку, варта вызначыць кампазіцыю, час і месца, дзе адбываецца дзеянне; ахарактарызаваць персанажаў; выявіць і апісаць маўленчыя асаблівасці тэксту; акрэсліць мараль як галоўную думку твора.

Месца падзей мяняецца: пачынаецца дзеянне ў лесе, працягваецца на Чорным балоце і завяршаецца ў палацы Кадука. Адносна часу дзеяння: з аднаго боку, тут нам бачыцца пазачасавасць (добра заўсёды ў паядынку са злом), а з другога – гэта ноч (яна абяцае таямнічасць, незвычайнасць падзей). Як сцвярджаюць лінгвісты, “мастацкая прастора – адна з формаў эстэтычнай рэчаіснасці, якая ствараецца аўтарам” [9, с. 147], іншымі словамі, гэта месцазнаходжанне персанажаў падчас развіцця сюжэта, найбольш прыдатнае, на думку аўтара, для ўвасаблення творчай задумы. “Мастацкі час – форма быцця эстэтычнай рэчаіснасці, асаблівы спосаб пазнання свету” [9, с. 122]. Жанр казкі дазваляе ў іншасказальнай форме, праз міфічных персанажаў і спецыяльна створаныя аўтарам сітуацыі спасцігнуць жыццёвую мудрасць.

Адным з істотных момантаў для разумення тэксту можа стаць, на думку В. Маславай, стварэнне фону ўспрымання: важна вызначыць “сувязь твора з эпохай, філасофскімі плынямі, рэлігійнымі веравызнаннямі, разнастайнымі

мастацтвамі” [6, с. 13], і гэта дапамога больш глыбока ўспрыняць твор, акрэсліць яго ідэю, выявіць сувязь з іншымі тэкстамі, у канкрэтным выпадку з беларускай міфалогіяй. За аснову літаратурных герояў аўтар бярэ персанажаў народнай творчасці. Мяркуем, што для стварэння фону ўспрымання трэба падаць звесткі з беларускай міфалогіі: напрыклад, свет, у якім жыў чалавек, быў напоўнены самымі рознымі міфічнымі істотамі. Як сцвярджаюць даследчыкі вуснай народнай творчасці, “прыроднае асяроддзе найчасцей падказвала сюжэты і прадвызначала ва ўяўленні прашчुरаў знешні вобраз і характар выдуманых імі істотаў” [1, с. 4]. Міфічныя істоты мелі якасці чалавека ці нейкія фантастычныя ўласцівасці, жылі ў хаце і гаспадарчых пабудовах (Дамавік, Хатнік, Хут, Кікімара, Лазнік), у нябёсах (Пярун) ці ў пекле (Д’ябал), у лесе (Лясун, Гаюн), насялялі поле і агарод (Жыцень, Палявік), вадаёмы (Вадзянік, Русалка), балоты (Балотнік, Кадук). Адных нячысцікаў людзі баяліся, другіх шанавалі, з трэціх – смяяліся. Яны зналіся паміж сабою, сябравалі ці сварыліся, часам саборнічалі. І вось такіх ці падобных да іх істот запрасіла ў сваю п’есу-казку Людміла Рублеўская.

Персанажы твора сапраўды казачныя: іх назвы згадваюцца ў беларускай міфалогіі, але, як пацвярджаюць навуковыя крыніцы, літаратурныя героі маюць іншыя характарыстыкі ў параўнанні з міфічнымі, часам адрозніваюцца ад іх пэўнымі рысамі. Гэты факт матывуецца сінтэтычным жанрам твора (п’еса-казка) і мастацкай прыдумкай аўтара, не ўступае ў канфлікт ні са зместам твора, ні з яго ідэяй, ні з міфічнымі прататыпамі. Адзін з персанажаў п’есы – **Кадук**: “Кадука часам дараўноўвалі да чорта: *Ці чорт, ці чортаў унук – адзін Кадук*”; ён уяўляўся нашым продкам у неакрэсленых формах: “здалёк нагадваў капу сена, кучу моху, мог спалохаць нечакана незвычайным рухам” [1; 2]. Таксама лічыцца, што гэта найстарэйшы злы дух; жыве ў самым цёмным лесе, у самым багністым балоце, у яго на службе іншыя духі; ён насылае іх чыніць людзям шкоду. З’яўляецца, калі нейкі падначалены дух не здолее выканаць даручэнне. Галава калматая, горла шырокае, аж да самых вушэй [1, с. 100]. У п’есе-казцы Кадук у некаторых характарыстыках нагадвае фальклорнага персанажа, аднак з рэмарак аўтара ён паўстае як *таўшчэзны стары*, які *маладзіцца, апрануты ў чорны сурдут і капялюш-цыліндр*; на ім *белая кашуля, лакаваныя чаравікі, у пяціліцы – кветка, у руках – вялікі букет штучных кветак і куфэрачак*. Пасля пераапраанання – *падобны да злога чараўніка, у яго чорны з залатой аздобай плашч, карона і меч*.

Начніца – міфічная істота, у якую жанчына, што не мела дзяцей, праклятая людзьмі, ператвараецца пасля смерці. Начніцы любяць ноч, іх разгул – лета, калі адбываецца росквіт расліннасці. Яны дакучаюць дзецям, казычучы іх – і тады малыя не спяць усю ноч [2, с. 339–340]. У мастацкім тэксце начніцы выглядаюць як *прыгожыя дзяўчаты ў цёмна-сініх туніках, густа ўсыпаных зоркамі-блішчынкамі*; яны *вартуюць шлях да палаца Кадука*.

Жыцень – бог восені. Паводле павер’яў, ён “нізкага росту, худы, нават кашчавы, даволі сталага веку, з трыма вачыма (трэцяе на патыліцы); ходзіць вельмі ціха, сагнуўшыся, з ускудлачанымі валасамі” [1, с. 9]. Жыцень сочыць, каб ураджай быў сабраны; напрыклад, нехайна кінутыя, згубленыя каласкі збірае ў сноп і нясе на ніву. Спрыяе росту і высыпанню збажыны, гародніны [2, с. 175]. У казцы ёсць **Жытнічак** – *залацісты, добры*, закаханы ў Мятлушку, *яго маці – русалка, а дом – жытнёвае поле*.

Лесавік у беларускай міфалогіі – дух, лясны гаспадар, апыкун звяроў і птушак; мае здольнасці мяняць памеры: павялічвацца (у лесе) і памяншацца (у полі); мог зрабіць шкоду чалавеку: прымусіць блукаць, напалохаць, але мог і спрыяць у лясных промыслах [2, с. 285]. **Лесавічок** у казцы – гэта *сын лесу*, адаптаваны для дзіцячай літаратуры вобраз; у яго ёсць свая прастора ў лесе, якую ён апыкуецца, ён *добры* і таксама закаханы ў Мятлушку.

Страх – міфалагічны персанаж усходніх славян; з’яўляецца разам з ветрам-сухавеем у цэнтры вогненнага віхру; ён нябачны, але прысутнасць яго адчувае кожны; страх – увасабленне вогненнага ветру-сухавею. **Страхі** ў п’есе-казцы – Кадуковыя слугі.

Таксама ў тэксце згадваюцца **Русалкі** – дэманічныя істоты жаночага роду, якія жывуць у азёрах і рэках, насяляюць празрыстыя палацы пад вадой [2, с. 434–435]. Аднак на Русальны тыдзень яны могуць хадзіць па лугах, па нівах і гаях, гушкаюцца на галінках бяроз. У іх доўгія валасы, русыя ці зялёныя, пяшчотнае цела і прыгожыя блакітныя вочы [1, с. 90]. Сядзяць у жыце, сочаць, як яно расце, глядзяць, каб ніхто не абтрасаў каласкі, бо не нальюцца [1, с. 91]. Толькі тое і робяць, што палохаюць людзей [1, с. 99].

Янук Шукайла-Залескі – *малады хлопец у шляхецкай, але вельмі падранай вопратцы, з рыцарскім мячом*. Адразу трэба зазначыць: прозвішча гэтага персанажа гаваркое, матываванае – ён ідзе з-за лесу ці за / у лес, некага шукае (князеўну Даратэю).

Мятлушка – *дачка Поўні; начны матылёк, дух месячнага лесу; танклявая дзяўчына ў лёг-*

кай шэрай сукенцы, з пушыстымі попельнымі валасамі і празрыстымі крыламі за спінай; пасля пацалунка Рыцара адзенне праменіцца яркімі колерамі, вочы ззяюць, валасы залацістыя, вусны яркія, як маліны, а крылы зніклі назаўсёды.

Князеўна Даратэя – багата і ярка апранутая дзяўчына.

Імёны персанажаў адразу ўступаюць у канфлікт: ёсць меркаванні, што імя *Даратэя* сімвалізуе легкадумнасць; само імя запазычанае, а вось *Янук* – імя беларускае, форма яго гутарковая. *Мятлушка* – сінонім да слова *матылёк*, але жаночага роду, як і неабходна назваць дзяўчыну. Драматургічным творам, дзе няма разгорнутых аўтарскіх апісанняў, характарыстык знешняга выгляду ці якасцей асоб, уласціва актуалізацыя ўнутранай формы ўласных назоўнікаў – прозвішчаў, імёнаў, мянушак персанажаў. Гэтая фігура кваліфікуецца лінгвістамі як аднамінацыя [8, с. 221], яе прыёмы рэканструкцыі і этымалагізацыі варта прымяняць з тым, каб праз унутраную форму слова, яго семантыку знайсці інфармацыю, неабходную для разумення вобразаў, спасціжэння сутнасці ўсяго тэксту. На семантыка-стылістычным кантрасце імёнаў будзеца антытэза характараў, іх несумяшчальнасць, бо адзін увасабляе дабро (*Янук*), а другі (*Даратэя*) блізкі да цёмных сіл.

Навукоўцы сцвярджаюць, што “онімы ўвогуле ў структуры твора выконваюць самыя разнастайныя функцыі; найбольш тыповая з іх – намінацыйна-ідэнтыфікуючая, уласцівая ўсім без выключэння анамастычным адзінкам” [10, с. 6]; у любым выпадку ў працэсе маўлення, асабліва ў мастацкім тэксце, імёны набываюць пэўную семантыку, якую не трэба зводзіць толькі да назывной функцыі – выдзялення аб’екта з групы аднародных [10, с. 9].

Персанажы твора казачныя, але вырашаюць яны вельмі важныя, жыццёвыя, рэальныя праблемы (канфлікты), як і патрабуе жанр п’есы. Адны ўвасабляюць дабро, другія – зло. Якім, цікава, дзеці ўяўляюць сабе зло? Што для іх зло насамрэч? А якое вакол дзіцяці дабро і што для дзіцяці дабро? Якімі б фарбамі яны яго намалювалі? На думку навукоўцаў, “белае – гэта ўсялякае дабро ў процівагу чорнаму, якое абазначае ў пераважнай большасці зло” [7, с. 48]. Колеры, абраныя пісьменніцай для рэалізацыі творчай задумкі, розныя: чорны ў найбольшай ступені сімвалізуе зло (*Чорнае балота*, *чорны сурдут Кадука*), аднак Начніцы апрануты ў *цёмна-сінія тунікі*, *Кадук у белай кашулі*. Зло не заўсёды адкрыта выяўляецца, часам яго цяжка распазнаць. Аднак як разнастайны свет, так і рознае ў ім праяўленне дабра, значыць, і колеры таксама самыя розныя: *ясная ноч* (светлая), *попельныя*

валасы, *зялёныя свечкі-пупышкі*, *срэбныя лілеі*, *белая трава*, *залацісты* (жоўты) *Жытнічак*, *яркія колеры*, *залацістыя валасы*, *яркія* (чырвоныя, як *маліны*) *вусны*. Колераў светлых і яркіх, за кошт якіх твор набывае ў тым ліку маляўнічасць, у казцы значна больш, гэта таксама сімвал перамогі дабра над злом.

Кампазіцыя п’есы лінейная: кожная падзея вынікае з папярэдняй; прычым яна казачная і выбудавана так, што пастаянна з’яўляюцца новыя персанажы, новыя абставіны, падтрымліваецца інтрыга, праз якую цікавасць не змяншаецца, а, наадварот, узрастае. Можна нават прапанаваць чытачу да кожнай з частак прыдумаць назву ў адпаведнасці з галоўнай думкай.

Павучальны змест казкі выяўляецца праз пэўныя зместавыя дэталі – рэплікі, якія гучаць з вуснаў персанажаў: так, *Мятлушка*, даведаўшыся пра гісторыю з князеўнай (бацька сказаў пра дачку “*Кадук яе забяры*”; была такая хвіліна якраз, што *Кадук* і забраў *Даратэю*), кажа, што *нельга так гаварыць пра дзіця*. Ды і ўвогуле *нельга клясці некага* (як пісаў *Рыгор Барадулін*: “*Рупячыся ў кляцьбе, памятай пра сябе!*”). Усё вяртаецца: што пасееш, тое і збярэш. Ці, напрыклад, дэталі, важныя для характарыстыкі *Даратэі*: *кветачка*, якую скінула князеўна *Януку* з балкона і якую ён беражліва хавае на грудзях, *несапраўдная*, штучная, значыць, *мёртвая*. Шляхціч спрабуе абараніць панну *Даратэю*, ён кажа, што *кветка з самага тонкага шоўку*, а князеўна любіць прыгожыя рэчы. Аднак *Мятлушка* пераканана: *нельга любіць нежывыя рэчы*. Гэта, бадай, і ёсць адна з галоўных думак твора: *навакольны свет надзвычай разнастайны – адных кветак, духмяных, рознакаляровых, розных формаў і памераў колькі! І цвітуць яны з ранняй вясны да позняй восені*. Зямля цвіце, і жывое сэрца павінна любіць жывое. Важная думка таксама гучыць з вуснаў *Жытнічка*: *калі сябры не змаглі пакінуць Мятлушку, тая стала дзіўца, як яны, не маючы крылаў, пераправіліся цераз Чорнае балота*. *Жытнічак* прамаўляе, даючы надзею ўсім: *Бываюць імгненні, калі ў кожнага вырастаюць крылы*. Гэта азначае, што трэба верыць у чуды. Яны магчымыя, непадуладныя рэальнасці, выратавальныя і заўсёды своечасовыя.

На аўтара п’есы заўсёды ўскладзена асаблівая адказнасць: ён мае магчымасць з’явіцца ў творы толькі праз рэмаркі, хоць схаваны за маўленнем кожнага персанажа. Прычым, як слушна сцвярджае даследчык мовы мастацкай літаратуры В. Вінаградаў, «у маўленні мастацкіх твораў выступаюць формы складанага змяшэння канструкцый, дзе перакрыжоўваюцца прынцыпы “вуснага” і пісьмовага маўленневыдзялення, з аднаго боку, маналагічных счапленняў і дыяла-

гічных аб'яднанняў, з другога боку, прыёмаў вершаванай ці праязічнай пабудовы, з трэцяга» [4, с. 71]. У драматургічным творы маўленневадзенне абумоўлена, як правіла, стылізацыяй пад гутарковы стыль з улікам жанру і тэмы твора, узросту адрасата, узросту і характару персанажаў, іх сацыяльнага статусу, маўленчай сітуацыі, часу і месца дзеяння. Што да рэмарак, то выбар лексікі абумоўлены тымі самымі крытэрыямі і, акрамя таго, аўтарскай манерай пісьма. У прааналізаванай п'есе відавочнае развіццё дзеяння праз дыялогі і маналогі персанажаў, рэплікі аўтара ў рэмарках, пабудаваныя ў пераважнай большасці праязічнай мовай з вершаванымі ўкрапленнямі (паэтычны маналог Янука, Страхаў, Кадука, Мятлушкі). Паэтычнае маўленне кантрастуе з праязічным не толькі праз форму, наяўнасць (адсутнасць) рыфмы і рытму, але і праз стылістычную афарбоўку: маналогі персанажаў вызначаюцца экспрэсіўнасцю, надаюць тэксту адценне ўзнёсласці, шчырасці, і менавіта праз іх вызначаюцца важныя рысы характару персанажаў: Янук (спявае, часам дэкламуе): *Высакародны рыцар / Нікога не байца. / Ён на зямлі вандруе, / Каб ратаваць людзей; А рыцар мусіць заўжды служыць / Чароўнай Даме сваёй*; Кадук: *Што перад бляскам сталі / Пялёсткі дабрыні, агеньчык веры?..*; Мятлушка: *Імгненні ёсць – калі нішто / І боль, і страх, і згуба...* Як відаць з маналогаў, рыцар паўстае смелым і высакародным, Мятлушка гатова загінуць ў імя кахання, а Кадук не верыць у сілу дабрыні і веры і сцвярджае, што для дамы сэрца значна больш важныя дыяменты.

Для стылізацыі маўлення персанажаў аўтарам актуалізаваны сродкі двух узроўняў – лексічнага і сінтаксічнага. На лексічным узроўні найбольш прадуктыўныя тропы з высокай / узнёслай і радзей з прастамоўнай афарбоўкай і стылістычна разнастайныя словы (ад кніжных да прастамоўных), што тлумачыцца “свабоднымі маўленчымі паводзінамі”, уласцівымі гутарковаму маўленню [8, с. 557].

Маўленне персанажаў багатае на **эпітэты**: *высакародны рыцар / род / шляхціч, страшнае няшчасце, цудоўны конь, магутны арол, цудоўная панна Даратэя, подлы Кадук, белая ручка, шляхецкая адвага, чароўная зброя, чароўная дама, добразычлівая панна, шанюўная пані / паненка, пракляты Кадук, чароўныя вусны, addаны рыцар, цудоўная залатая карэта, страшэнна глыбокае возера, высакародная паненка, подлы выкрадальнік паненак, смяротны бой, светлая памяць, слаўныя подзвігі* (Янук); *Маці-Поўня, страшная хвіліна, міленькі залацісты Жытнічак, прывідны агонь, любоў зямная* (Мятлушка); *духмяныя-духмяныя пупышкі,*

свечкі-пупышкі, срэбныя лілеі, бяссілы меч (Лесавічок); *страшная хвіліна, мёртвая, нежывая кветка, залатое поле, мілая Мятлушка* (Жытнічак); *упарты пан Янук, самы багаты рыцар, зачараваныя даспехі і зброя, разумны і адважны рыцар* (Начніцы); *стары чорт, прыгожы малады чалавек, дзікае і пустэльнае месца* (Даратэя); *утульнае месца, уласны кілім-самалёт, бурытынавы палац, птушынае малачко, бедны рыцар* (Кадук). Найбольшая колькасць эпітэтаў уласціва маўленню Янука, хлопец характарызуе сябе, тых асоб, з якімі сустракаецца, тая сітуацыя, у якія трапляе. Маўленчыя паводзіны адпавядаюць рысам характару юнака, паказваюць яго рашучасць, смеласць, шляхетнасць.

Менш ужывальныя такія тропы, як **параўнанне**: *Яна – прыгожая, як сонца!* (Янук), *трэба быць простым, як гэтыя зоры, як гэтыя кветкі, тады зробішся мудрым; Ты [Жытнічак] залацісты, як сонечны прамень* (Мятлушка); *мужнасць і вернасць растануць, як дым* (Страхі); **метафара**: *паскава свеціць Маці-Поўня, мае колеры спяць, хай ночы цёмнае крыло мяне не захінае* (Мятлушка), *Страхі ўладараць людскою душой, апалая ігліца пад месяцам іскрыцца, рыцарскі меч адолее любога злодзья, скрасці пацалунак з вуснаў, хай сонца паліць* (Янук), *сонца спаліць яе крылы, сонца заб'е яе* (Лесавічок); *зліецца неба з зямлёй* (Жытнічак), *бляск золата і сталі, пялёсткі дабрыні і веры, птушынае малачко прыносяць Мроі з Млечнага Шляху* (Кадук); **пэрыфраза**: *Я – Мятлушка, дачка Поўні, дух месячнага лесу* (Мятлушка); *Я – Лесавічок, сын лесу, гаспадыня ляснога маёнтка* (Лесавічок); *дом Жытнічка – жытнёвае поле, Я – верны рыцар панны Даратэі*, [да Кадука] *подлы выкрадальнік паненак* (Янук); *дзіця ночы – Мятлушка*, [да Даратэі] *Сонца маё, дыяменцік мой* (Кадук); [да Янука] *ты мой рыцар* (Даратэя).

Тропы не вызначаюцца арыгінальнасцю, што бачыцца нам натуральным, бо казка – фальклорны жанр: у такіх тэкстах прадуктыўныя традыцыйная ці агульнамоўная разнавіднасць тропы, па-першае, а па-другое, маўленне стылізуецца пад гутарковы стыль і адрасавана дзецям рознага ўзросту, таму яно павінна быць зразумелым.

Размоўная і прастамоўная лексіка, як і тропы, дэманструе характарыстыкі персанажаў ці мае самахарактарыстычны змест, выяўляе самыя розныя эмоцыі ў залежнасці ад маўленчай сітуацыі: *даражэнькая, подлыя нападнікі, подлы Кадук* (Янук); *падраныя порткі* (Жытнічак); *вар'ят, Мятлушачка* (Лесавічок); *недарэка, дурненькі* (Мятлушка); экспрэсіўнасць маўлення забяспечваецца **выклічкамі і ўзмацняльнымі часціцамі**: *Яшчэ чаго!* (Янук); *Ой, яна несапраўд-*

ная!, Ой, глядзі!, Ну тады пайшлі (Мятлушка); *Нежывая кветка*. Фу! (Жытнічак); *О рыцар!* (Начніца). Кніжную лексіку аўтар выкарыстоўвае ў маўленні Кадука, які паўстае дзелавой асобай: *Давай лепш прысядзем, спакойна абмяркуем усё прэтэнзіі і прапановы*. Хутчэй за ўсё, ён хоча купіць не толькі князёўну, але і Янука. Аднак рыцар прыйшоў вызваляць сваё каханне, таму і нельга з ім дамовіцца. А Даратэя то капрызіць і сварыцца (назвае Кадука *старым чортам*), то хітруе-ласціцца (тады ўжывае зваротак *Кадучок*) – у любым выпадку яна не варта выскародных пачуццяў.

Сінтаксіс п'есы-казкі прасты, лаканічны, у ім дамінуюць экспрэсіўныя сродкі, якія ствараюць эфатычнае, нязмушанае маўленне. Прадуктыўнасцю характарызуецца віды сказаў, уласцівыя гутарковаму стылю: самастойныя (ці ў складзе складаных сказаў) няпоўныя сказы: *Перастаньце!; Можа, збегаем да русалак, паслухаем іх песні; Жыві і помні, любы! (Мятлушка); У палац Кадук, ратаваць князёўну Даратэю (Янук); Давайце навесялімся!; Пачакай! Не адчыняй вароты, пакуль не адыдзе Мятлушка! (Лесавічок); вакатыўныя сказы: *Мятлушка! (Жытнічак); Мятлушачка! (Лесавічок);* эліпсаваныя канструкцыі: *Ён зусім малады – і адзін; А я – іх сябрук, Жытнічак. Мая маці – русалка, а дом – жытнёвае поле (Жытнічак); Я – дух месячнага лесу (Мятлушка); Ну што ж, калі так – дзякуй табе, Мятлушка (Янук);* сказы, ускладненыя звароткамі: *Вось дзіўныя вы, людзі!; Малайчына, Янук! (Мятлушка); Ціха, сябры, нехта ідзе! (Жытнічак); Хадзі са мною, Рыцар! (Начніца); А што зробіш, сонца маё?; Падумай сама, дзяменцік мой (Кадук).**

Эмфаза [8, с. 426] рэалізуецца таксама праз умаўчанне (за кожным шматкроп'ем не проста недаказаная думка, а самыя шчырыя пачуцці): *Дзякуй табе... Але я б і сам выбраўся... (Янук); А, помню... Юнак пад балконам (Даратэя); Праўда... А я нібыта забылася... (Мятлушка);* эфатычнае маўленне (перарыванне ўмаўчаннем): *Але магутны арол... прываблены бляскам, кінуўся на гэты дзямент і знёс... разам з капелюшом...; Не, ты, канешне, таксама прыгожая... Толькі... нейкая шэрая (Янук);* клічную інтанацыю (перадае разнастайныя пачуцці, якія канкрэтызуюцца са зместу сказа, сэнсу слоў, удакладняюцца ў рэпліках-рэмарках самім аўтарам): *Хай... сонца паліць... Хай... дождж імжыць... Зліецца... неба з зямлёй...; Ляці, хавайся! Толькі хутчэй!; Я прыйшоў вызваліць вас! (Янук); Як хораша сёння ў лесе! Як ласкава свеціць Маці-Поўня; Ты б выбраўся! Недарэка! (Мятлушка); Хутчэй пабегу на дапамогу! Мятлушка павінна нешта прыдумаць! (Жытнічак); Ай-яй-яй, малады чалавек! Як не сорамна! (Кадук).*

Функцыя рэмарак у драматургічным тэксце можа быць рознай і вынікае са зместу аўтарскіх заўваг: калі паведамляецца пра тое, што робяць персанажы ці што робіцца вакол іх, то яе можна вызначыць як удакладняльна-сюжэтную: *Кадук падае. Сцены палаца разбураюцца. Страхі разбягаюцца; Мятлушка на хвіліну апраменьваецца яркім святлом і падае... Мятлушка (накіроўваецца ўслед за Януком), Мятлушка (дапамагае юнаку выбрацца на цвёрдую глебу);* таксама функцыя можа быць характарыстычная, ці экспрэсіўна-стылістычная, якая забяспечвае апісанне знешняга выгляду або ўнутранага стану персанажаў, падказвае інтанацыю, а таксама стварае пэўную настраёнасць – гумарыстычную, лірычную, іранічную, трыожную: *Мятлушка (мройна): Як мне хочацца, каб здарылася нешта незвычайнае!; Янук (адчувае сябе прыніжаным): Дзякуй табе...; Кадук (здзіўлены з'яўленнем Янука): Вось нечаканыя госці!.*

Відавочна, што кожны вобраз, створаны аўтарам, прадуманы: знешні выгляд адпавядае рысам характару і праяўляецца ў маўленчых паводзінах.

Такім чынам, аналіз драматургічнага тэксту, як і паэтычнага і праязічнага, не мае адзінай схемы і робіцца з улікам асаблівасцей канкрэтнага твора, яго зместу і маўленчай спецыфікі, а таксама абавязковых складнікаў літаратуразнаўчага характару: кампазіцыі, сюжэта з правядзеннем этымалагізацыі імёнаў, прозвішчаў, мянушак персанажаў, апісання тыпаў маўленневыдзення, сродкаў стылізацыі, вызначэння функцый рэмарак. Абавязковай нам уяўляецца наяўнасць экстралінгвістычных разважанняў над зместам, што спрыяе актуалізацыі ідэі твора, выхаванню гарманічнай асобы.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская міфалогія** / уклад. У. А. Васілевіч. – Мінск, 2001. – 208 с.
2. **Беларуская міфалогія** : энцыкл. слоўнік. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
3. **Беларускія народныя казкі**. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 512 с.
4. **Виноградов, В. В.** О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
5. **Голуб, И. Б.** Стилистика русского языка : уч. пособие / И. Б. Голуб. – М. : Рольф : Айрис-пресс, 2010. – 441 с.
6. **Маслова, В. А.** Филологический анализ художественного текста / В. А. Маслова. – Минск : Універсітэцкае, 2000. – 173 с.
7. **Миронова, Л. Н.** Цвет в изобразительном искусстве / Л. Н. Миронова. – Минск : Беларусь, 2002. – 150 с.
8. **Москвин, В. П.** Стилистика русского языка / В. П. Москвин. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 631 с.
9. **Николина, Н. А.** Филологический анализ текста / Н. А. Николина. – М. : Академия, 2014. – 269 с.
10. **Шур, В. В.** Онiм у мастацкім тэксце / В. В. Шур. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.

Яраслаў САМУЙЛІК,
кандыдат філалагічных навук,
Дзмітрый БРЫШЦЕН,
студэнт факультэта электронна-інфармацыйных сістэм
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта

ГАВОРКА ВЁСКИ ПАВІЦЦЕ КОБРЫНСКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫКА-ЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ

УДК 811.161.3'28(476.7)(091)

У артыкуле разглядаюцца асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Павіцце Кобрынскага раёна. Акрамя таго, адлюстраваны найбольш значныя факты гісторыі гэтага паселішча, што паўплывалі на фарміраванне мовы яго жыхароў. Выказана таксама меркаванне пра паходжанне назвы вёскі.

Ключавыя словы: *гаворка, фанетыка (вакалізм, кансанантызм), марфалогія, лексіка, тараканскі дыялектны тып, паўднёвазагародскі дыялектны тып.*

The article considers the basic phonetic, morphological and lexical peculiarities of the dialect of Paviccie village, Kobryn district. In addition, it reflects the most significant facts of the history of the settlement, which influenced the formation of the language of its inhabitants, and gives an opinion on the origin of the name of the village.

Вёска Павіцце (з 2011 г. аграгарадок) – цэнтр і адзіны населены пункт аднайменнага сельсавета – размешчана за 49 км на паўднёвы ўсход ад Кобрына. Паводле пісьмовых крыніц, паселішча вядома з 1546 г.* у складзе Ратненскага павета Холмскай зямлі Каралеўства Польскага. На захад і поўнач ад сяла пачыналася тэрыторыя Берасцейскага і Кобрынскага паветаў Вялікага Княства Літоўскага. У канцы XVIII ст. Павіцце – дзяржаўнае ўладанне ў складзе маёнтка Расна.

У 1672 г. з дазволу караля і вялікага князя Міхаіла Вішнявецкага ў Павіцці пабудавалі ўніяцкую царкву Архістраціга Міхаіла. Аднак магчыма, што ўжо ў 1655 г. тут былі царкоўная зямля і царква, узведзеная пры наданні зямельных фондушоў або раней. Царква Святога Архангела Міхаіла ўзнікла ў 1782 г. на месцы папярэдняй. У 1885 г. яна рамантавалася, а ў 1911 г. святыню разабралі і ў тым жа годзе на яе месцы пабудавалі праваслаўную царкву Нараджэння Прасвятой Багародзіцы. Пасля III падзелу Рэчы Паспалітай (1795) паселішча далучана да Расійскай імперыі, уваходзіла ў склад Валынскай губерні. На пачатку XX ст. адносілася да Лелікаўскай воласці Ковельскага павета названай губерні.

Паселішча адышло да Польшчы ў 1921 г. (Лелікаўская гміна Камень-Кашырскага павета Палескага ваяводства). У той час у вёсцы Повіць з хутарамі налічваліся 1651 жыхар і 309 дамоў. У 1930-я гг. тут працавалі школа, вячэрнія курсы, чытальня, тэатральны і харавы гурткі.

З 1939 г. вёска Павіцце ў складзе БССР, з 15 студзеня 1940 г. у Дзівінскім раёне Брэсцкай вобласці, з 12 кастрычніка 1940 г. – цэнтр сельсавета (2328 жыхароў і 301 двор). Працавалі пачатковая школа, сельсавет, крама, маторны млын.

На вясковых могілках пахаваны 20 партызан і мірныя жыхары, якія загінулі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. У 1967 г. на іх магілах уста-ноўлены помнікі. У час вайны ў баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі загінулі 70 землякоў. На ўшанаванне іх памяці ў 1982 г. каля клуба пастаўлены помнік. У 1947 г. у вёсцы працавалі сямігадовая школа, хата-чытальня, бальніца. З 8 жніўня 1959 г. Павіцце ў складзе Кобрынскага раёна. Паводле перапісу, на той час у вёсцы было 1732 жыхары. У 1970 г. да Павіцця далучана вёска Травы. У гэты час тут жыло 2224 чалавекі. На 21 жніўня 1999 г. у Павіцці налічвалася 1982 жыхары і 767 гаспадарак, на 4 кастрычніка 2022 г. – 1247 жыхароў і 516 гаспадарак (апошнія статыстычныя звесткі па гэтай вёсцы атрыманы ад супрацоўніцы Павіццеўскага сельсавета Святланы Мілашэўскай) [1, с. 21; 2; 3; 4, с. 173; 5, с. 18, 20, 598; 6, т. 1, с. 95–99, 144, 226, т. 2, с. 39, 67–71, 117, 283, т. 3, с. 18, 80–81, 157–159, 189, 302, т. 4, с. 22, 26, 42–45, 111–115, 153, 230; 7, с. 177–178, 341, 377, 415, 439; 8; 9, с. 261–262].

Спачатку выкажам меркаванне пра паходжанне назвы паселішча. Вучонымі былі разгледжаны 179 тапонімаў Кобрынскага раёна, кожны з іх – у трох варыянтах: беларускім, рускім і на мясцовай гаворцы. Пры вывучэнні мясцовых тапонімаў не ўлічваліся народныя паданні. Даследчыкамі быў праведзены параўнальны аналіз старажытных і сучасных назваў за 400 гадоў, падчас якога высветлілася, што ў Кобрынскім раёне самымі даўнімі з’яўляюцца тапонімы з фармантамі *-чы, -ец, -ыцы*. Гэтая група найменняў звычайна абазначае людзей, якія рассяляліся каля нейкага адметнага месца.

У старажытнасці людзі жылі сярод лясоў, рэк, азёр, балот і г. д. Яны імкнуліся даць індывідуальную характарыстыку кожнаму з навакольных

* У іншай даступнай нам навуковай літаратуры першая згадка пра гэты населены пункт адносіцца да 1565 г.

аб'ектаў. Прыкметы мясцовасці, што клаліся ў аснову назвы пасялення, у першую чаргу служылі прыродным арыенцірам, па якім знаходзілі дарогі, суседнія ўладанні, месцы рэлігійнага культу і інш. Да таго ж адзнакі на мясцовасці з'яўляліся неабходным атрыбутам падчас збіральніцтва, паляўніцтва, рыбалоўства і бортніцтва.

Па меркаванні даследчыкаў, назва вёскі *Павіцце* (рус. *Повитье*) узнікла на аснове старажытнага прыродна-геаграфічнага тэрміна *виць* 'мокрае, вільготнае месца, багна, дрыгва, балота з вокнамі' (г. зн. вельмі глыбокая, бяздонная мясціна, надзвычай небяспечная для людзей і жывёл), які да нашага часу не захаваўся. Гэтая лексема, магчыма, праславянскага паходжання з наступным меркаваным развіццём яе значэння: *viti 'віць, згінаць' (параўн.: ст.-рус. *завіти* і іншыя прыставачныя дзеясловы, рус. *вить*, укр. *віти*, балг. *вия* 'ўюся', серб.-харв. *viti*, славен. *viti*, чэш. *víti, viji*, славац. *viť*, польск. *wić*, в.-луж. *wiś*, н.-луж. *wiś*; роднасныя літ. *vyti* 'віць', лат. *vīt*, гоц. *wajjus*, гоц. *waddjus* 'вал, сцяна' (< 'пляцень'), ст.-інд. *váyati* 'пляце, тчэ', *vítá-* 'віты', лац. *viéo, viére* 'плесці, віць') → 'праход з плятня праз балота → балота'. У семантычных адносінах яе можна супаставіць з найменнем *гаць* 'праход праз топкае месца, дарога праз гаць' і *гаць* 'багна'. Аднак даследчыкі не выключаюць і балтыйскага паходжання тэрміна. Вучоныя У. Тапароў, А. Трубачоў параўноўваюць гідронімы гэтага ж кораня *Вить, Веть* і іншыя з жэмайцкімі *Витуті, Витагола*. Найбольш верагодна, што ў старажытнасці па мясцовасці працякала рэчка *Виць*, якая таксама атрымала назву ад гэтага ландшафтнага тэрміна. Па яе берагах рассяліліся людзі, а назва паселішча з цягам часу трансфармавалася ў *Павіцце* [5, с. 556; 10; 11, с. 52–53, 294; 12, с. 170; 13, с. 219; 14, с. 322; 15, с. 64–67; 16, с. 180].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Павіцце (мясцовая назва *Повіт'*; жыхары: *повітціе, повітец, повітка*) быў запісаны ў ліпені – жніўні 2020 г. студэнтам факультэта электронна-інфармацыйных сістэм Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта Дзмітрыем Брышценам ад мясцовай жыхаркі Ганны Брышцен (1940 г. н.). Для запісу дыялектнага матэрыялу экспаратарам выкарыстоўвалася праграма "Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка" (дапрацаваны варыянт) [17, с. 32–35], т. зв. вялікая (новая) праграма: "Як у вас гавораць?", дадатковыя апытальнікі (рукапісы).

Разгледзім асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Павіцце.

Фанетычныя асаблівасці гаворкі (вакалізм, кансанантызм):

– шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [ы], [e], [a], [o], [y];

– рэалізацыя галоснага [oʷ] (сярэдні паміж гукамі [o] і [y]) на месцы ***o** ў ненаціскным становішчы пасля цвёрдых зычных: *до'ро́на, ко'ро́на, хо'ло'на, мо'ло'ко, мо'ро́з, хо'ло'д* і інш.;

– захаванне ***o** ў канцавых адкрытых складах: *с'іно, л'іто, са́ло, в'ісо́ко* і інш.;

– замена этымалагічнага ***a** галосным [o]: *зомо́к* 'замок', *содо́к* 'садок', *трово́а* 'трава', але: *саде́те* 'садзіць';

– вымаўленне галоснага [e] ў наступных пазіцыях: на месцы ***e, *a, *ъ** ў складах пад націскам пасля мяккіх і паўмяккіх зычных: *по'мн'е́ш, по'мн'е́в* 'памяў', *мн'е́со* 'мяса', *мн'е́та* 'мята', *з'е́т* 'зять', *п'я́ет* 'пяць', *пр'е́ле* 'пралі', *ж'е́ла* 'жабла', *ш'е́пка* 'шапка', *ж'е́ба* 'жаба', *йе́мка* 'ямка', *йе́блыко* 'яблык', *бо'йе́нс'а* 'баяўся', *йе́но'де* 'ягады', *йе́сен* 'ясень', *ж'е́р* 'жар', *д'е́д'ко* 'дзядзька' і інш.; на месцы ***ы** ў націскных складах пасля мяккіх губных: *в'е́н'іу* 'выпі', *в'е́сыташ, в'е́сыташ* 'высыпаў', *хлы'в'е́* 'хлявы', *хр'і'бе́* 'грыбы', *м'е́* 'мы', *м'е́ш* 'мыш', *по'м'е́шу* 'памыю' і інш.; на месцы націскага ***ы** ў словах тыпу *валы́, рыба́, сын, дым* пераважна пасля цвёрдых пярэдняязычных: *во'ле́, р'е́ба, сен, дем* і інш.; на месцы ***i** ў націскных складах пасля мяккіх губных і ў націскных і паслянаціскных адкрытых складах пасля цвёрдых, часам паўмяккіх пярэдняязычных: *ро'б'е́те* 'рабіць', *ло'в'е́те* 'лавіць', *м'е́ска* 'міска', *п'і́сате* 'пісаць', *заб'і́рате* 'забіраць', *хо'д'е́те* 'хадзіць', *ко'с'е́те* 'касіць', *не́нка* 'ніўка', *ле́па* 'ліпа', *ле́те* 'ліць', *хо'д'е́ле* 'хадзілі', *ко'л'е́* 'калі', *ж'е́то* 'жыта', *ш'е́шка* 'шышка' і інш. Аднак у пераднаціскных складах на месцы ***ы** выступае гук [i] пасля мяккіх губных, на месцы ***i** – гукі [ы] і [i] адпаведна пасля цвёрдых і мяккіх пярэдняязычных: *б'ічо́к* 'бычок', *в'іте́* 'вы', *в'ісо́ко* 'высока', *п'іла́ка* 'пыл', *заб'і́рате, п'і́сате, зыма́, хр'і'бе́, ш'і́шкэ* 'шышкі' і інш.;

– наяўнасць галоснага [a] на месцы ***e, *ъ, *ь, *ъ, *ъ** ў націскных складах звычайна пасля мяккіх губных, цвёрдых і паўмяккіх пярэдняязычных: *ба́рун* 'бераг', *в'ачур* 'вечар', *до'ма́на* 'да мяне', *п'арш'і* 'першы', *те'п'ар* 'сёння', *куп'а́ц* 'купец', *дв'ар'е* 'дзверы', *п'ан* 'пень', *п'акло* 'пекла', *б'аз* 'бэз', *хра́б'ен*, *хра́б'ан* 'грэбень', *тра́ба* 'трэба', *ц'ан* 'цэп' і інш., але: *м'ад* і *м'юд* 'мёд'. Аднак маюць месца ў падобных умовах і гукі [e], [e^a] *пераважна ў націскных і пераднаціскных складах пасля цвёрдых, зрэдку мяккіх і паўмяккіх зычных: *бе́рош, ве́чор, до'м'ене́а, пе́рш'іу, сестра́, нед'і́ла* 'нядзеля', *де́рево, дерно́* 'дзёран', *се'стра́, не'д'і́ла, де'ре'во, де'рно́, ж'е́рдэ* 'жэрдзе', *те'н* 'цень' і інш.;

– рэалізацыя галоснага [i] пасля мяккіх губных і задняязычных на месцы ***o** ў новых закрытых складах пад націскам: *в'із, в'ін, б'іл'ш,*

* [e^a] – галосны гук, сярэдні паміж [e] і [a].

n'ida^aш*, *n'idesh* 'пойдзеш', але: *v'il* і *вул*; *zah'in* 'загон /паласа, участак ворнай зямлі, поля', *k'il'ko* 'колькі', *tx'ip* і інш., але: *k'it* і *кыт*. Аднак гук [ы] ў акрэсленай пазіцыі звычайна ўжываецца тут пасля цвёрдых пярэднеязычных: *ныс*, *ныч*, *сык*, *стыл*, але: *p'iw*, *p'iv*, *p'idny*;

– вымаўленне галоснага [i] на месцы націскнога *Ѣ пасля мяккіх зычных: *l'is*, *s'ino*, *sn'ih*, *v'it'or*, *z'il'le*, *n'isn'a*, *r'icka*, *wor'ix'e*** 'арэхі, цыўка /прыстасаванне ў выглядзе трубка, на якое навіваюцца ніткі і якое ўстаўляецца ў чайнок пры тканні', *йісте* 'есці' і інш., але: *xl'iv* і *хлыw*, *те^an*;

– наяўнасць галоснага [i] на месцы *Ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля мяккіх губных: *b'ida*, *v'idro*, *m'ishok*, *n'isok*. Аднак у падобных умовах могуць ужывацца і гукі [ы], [e], [a^e] пасля цвёрдых зычных: *byda*, *мышок*, *песок*, *va'dro*. На месцы ж *е ў першым пераднаціскным і націскным складзе ў лексеме *вясна* тут зафіксаваны адпаведна галосныя [a] і [e] пасля мяккіх губных: *v'asna*, *v'esna*;

– рэалізацыя галосных [e], [ы], [e^a], [i] на месцы *е (*Ѣ) у першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых, часам паўмяккіх і мяккіх *з, *н, *с, *т, *д: *земн'а* 'зямля', *нема*, *село*, *ден'ок*, *зымл'а*, *ным'а*, *сыл'о*, *се^aло*, *те^an'ар*, *д'е^an'ок*, *n'ima*;

– вымаўленне галосных [a], [e] на месцы *е ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у наступных словах: *wz'alá*, *uz'alá*, *zl'akánc'a*, *zl'akátys'a*, *hлед'iw*, *hлед'iv* 'даглядаў', *зайац*, *пámn'at*, *пámyat* /рэдка/, *зайец*;

– розная рэалізацыя зычных. Губныя як мяккія, так і цвёрдыя перад рэфлексамі *е, *Ѣ: *v'asna*, *v'esna*, *b'aruh*, *v'achur*, *n'arsh'i*, *do' mána*, *do' m'ene^a*, *b'ida*, *v'idro*, *m'ishok*, *n'isok*; *b'eron*, *v'echor*, *p'ersh'iy*, *byda*, *мышок*, *песок*, *va'dro*; губныя толькі мяккія перад рэфлексамі *і: *ro'v'ete*, *lo'v'ete*, *m'eska*, *n'isate*, *zab'irate* і інш. Пярэднеязычныя *з, *н, *с, *т, *д цвёрдыя, часам паўмяккія і мяккія перад рэфлексамі *е (*Ѣ): *земн'а*, *нема*, *село*, *ден'ок*, *зымл'а*, *ным'а*, *сыл'о*, *се^aло*, *те^an'ар*; *д'е^an'ок*; *n'ima*; гэтыя ж зычныя толькі цвёрдыя перад *і, зычны *л – перад *е, *і: *zymá*, *névka*, *ko'sete*, *xo'dete*; *alé*, *led'*, *póle*; *kolé*, *léte*, *xo'déle*;

– ацвярдзенне паўмяккіх *д', *т' перад рэфлексамі *е, *і: *ден'*, *те^an'ар*; *тэхо* 'ціха', *хо'dete*. Мяккія ж *д', *т' захаваліся на канцы дзеяслова ў форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: *носыт'*, *ходыт'*, *нос'ат'*, *ход'ат'*. Аднак перад рэфлексамі націскнога *Ѣ адзначана розная рэалізацыя мяккіх *д', *т': *д'ід*, але: *те^an*. Часам перад галоснымі [e], [i], [a], [o], [y] вымаўляюцца афрыкаты [ц], [дз]: *v'us'ce* 'чалеснікі /уваходная выемка ў печы', *ho'lovásc'ik* 'апалонік /хваста-

тая лічынка жабы', *кац'ax'e* 'суквецце на дрэвах', *cu'obka* 'кладоўка ў хаце', *huzd'ir* 'ніжня частка снапа', *dz'ubka* 'дзюба /у птушак' і інш.;

– пераход цвёрдых зычных у мяккія ў спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: *dówh'i*, *ko'rótk'i*, *téx'i* 'ціхі'; *dówh'e*, *ko'rótk'e*, *téx'e* 'ціхае';

– наяўнасць як мяккіх і паўмяккіх, так і цвёрдых *р, *ж, *ч, *ш, *ц у пэўных пазіцыях: *hr'ix*, *na dvo'r'i*, *hr'ib'e*, *pr'эле*, *sv'iz'ina* 'свежына', *ж'інка*, *na m'aj'i*, *ж'эба*, *ж'ер*, *d'iv'ina*, *vóche* 'вочы', *nádc'ar'ic'a* 'падчарыца', *душ'ч'i*, *душ'ш'i* 'дужэйшы', *m'ist'* 'шэсць', *m'ishké*, *m'эшка*, *m'эпка*, *m'эрш'i* 'шырэйшы', *mo'lo'déc'a* 'маладзіца', *кур'ic'a*, *ц'івка*, *na ko'nic'i*, *pále'c'* 'палец', *xlón'ac'*, *ц'an* і інш. і *porádok*, *rabéna* 'рабіна', *йобжык*, *др'іжэле*, *др'іжале* 'дрыжалі', *cho'bur* 'чабор', *chapáte* 'чапаць', *košé'l'* 'кашэль /вялікая кашолка, звычайна з лучыны', *цаца*, *xlónce*, але: *жыв'е*, *ж'iv'e* 'жыве', *wж'a*, *wже* 'ужо';

– зычны *в, што паходзіць з *ѡ, *л. У становішчы перад галосным ён даў рэфлекс губна-зубнога [v]: *váta*, *vo'dá*, *vól'ny*, *v'it'or*, *v'achur*, *plyvú*, *ho'lová*, *ov'e^ac* 'авёс' і інш. Аднак у пазіцыі пасля галоснага і ў пачатковым становішчы перад звонкімі зычнымі і санорнымі ён рэалізуецца ў губна-губны [w], перад глухімі – у губна-зубны [v]: *práwda*, *dówh'i*, *kówzатыс*, *wz'alá*, *wd'iváтыс* 'адзявацца', *d'e^ar'e^awлэны* 'драўляны', *wйун* 'ўюн', *ow'ióc* 'авёс', *шчaw'iyx* 'шчаўе', *wm'iváтыс'a*, *w'лісе* 'ў лесе' і інш.; *d'iv'ina*, *névka*, *ц'івка*, *лávka*, *bo'ýénc'a*, *zl'akánc'a*, *вкрон* 'кроп', *vnápty* /к'ін'/ 'наравісты /коны', *v хáте* 'ў хаце' і інш. Гэтыя ж зычныя зафіксаваны і ў пазіцыі пасля галоснага на канцы слова: *p'iw*, *p'iv*, *xl'iv*, *хлыw*, *куп'év*, *куп'én*, *po'p'izaw*, *po'p'izav* і інш.;

– вымаўленне фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h]: *hустэй* 'густы', *hóло'd*, *o'ho'ród*, *had'úka*, *z no'h'e* 'з нагі' і інш.;

– захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: *v'iz*, *дуб*, *ныж*, *хóло'd* і інш.; *hубка*, *zahádka*, *káзка*, *nyжка* і інш., але: *лэхко* 'лёгка', *h'itk'éy* 'гадкі, брыдкі', *do'r'iksh'i* 'даражэйшы', *душ'ш'i*, *душ'ч'i* 'дужэйшы';

– рэалізацыя на месцы спалучэння "мяккі зычны + Ѣ" у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *z'il'le*, *ho'l'léche* 'галлэ', *nas'inn'e*;

– наяўнасць прыстаўных [v], [h], часам іх адсутнасць перад галоснымі [o], [y]: *vo'ráte* 'араць', *vózero*, *vósen*, *vo'hón* 'агонь', *vóche*, *vóstr'e* 'вострыя', *vúxo*, *vúlyc'a*, *hóstr'i* 'востры', *hóstr'e* 'вострыя', *Нолána* 'Алена', *huzd'éčka* 'вуздэчка', *hушко* 'вушка', *ósen*, *óche* 'вочы', *onúca*, *onúche* 'ануча, анучы' і інш. Аднак у словаформе *nívóднага* адбылося адпадзенне каранёвых гукаў: *n'idno'hó*.

Заканчэнне будзе.

* [a^e] – галосны гук, сярэдні паміж [a] і [e].

** [w] – вымаўленне прыгуку [w] перад галосным [o] ў пачатку слова.

Спіс літаратуры

1. **Брестская область** [Карты]. – Минск, 2003.
2. **Павіцце** [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Павіцце>. – Дата доступу: 20.09.2021.
3. **Павіццеўскі сельсавет** [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Павіццеўскі_сельсавет. – Дата доступу: 20.09.2021.
4. **Гарады і вёскі Беларусі** : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 2007. – Т. 4, кн. II : Брэсцкая вобласць. – 608 с.
5. **Памяць: Кобрынскі раён**. – Мінск : БелТА, 2002.
6. **Вялікі гістарычны атлас Беларусі** [Карты] : у 4 т. – Мінск : Белкартаграфія, 2009–2018.
7. **Мароз, В. В.** Драўляныя сакральныя помнікі Берасцейшчыны / В. В. Мароз. – Мінск : БелЭн, 2018.
8. **Свята-Раства-Багародзіцкая царква** [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: [https://be.wikipedia.org/wiki/Свята-Раства-Багародзіцкая_царква_\(Павіцце\)](https://be.wikipedia.org/wiki/Свята-Раства-Багародзіцкая_царква_(Павіцце)). – Дата доступу: 04.02.2021.
9. **Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область**. – Минск : БелСЭ, 1990.
10. **Бяздоннае месца** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.sb.by/articles/byazdonnae-mestsya.html>. – Дата доступу: 08.11.2021.
11. **Жучкевич, В. А.** Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск, 1974.
12. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы** : у 14 т. –

- Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – Т. 2.
13. **Багриновский, Г. Ю.** Большой этимологический словарь русского языка / Г. Ю. Багриновский. – М. : Ко-Либри, Азбука-Аттикус, 2020. – 1178 с.
14. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М., 2003. – Т. 1.
15. **Этимологический словарь славянских языков**. – М. : Наука, 2005. – Вып. 31.
16. **Топоров, В. Н.** Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В. Н. Топоров, О. Н. Труба-чѐв. – М. : Изд-во АН СССР, 1962.
17. **Самуйлік, Я. Р.** Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДТУ, 2013.
18. **Блінава, Э. Д.** Беларуская дыялекталогія / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – Мінск, 1980.
19. **Булыка, А. М.** Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979.
20. **Крывіцкі, А. А.** Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003.
21. **Янкоўскі, Ф. М.** Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1983.
22. **Клімчук, Ф. Д.** Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi*. – Lublin – Wisznice, 2015. – S. 129–143.
23. **Клімчук, Ф. Д.** Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск, 1983.

Прафесійная лексіка

Віктар ВАРАНЕЦ,
Мікіта ВАЛЬКО

МОЎНЫЯ АСАЦЫЯЦЫ І ЛЕКСІКАГРАФІ
І “АСАЦЫЯТЫЎНЫ СЛОЎНІК МЕДЫЦЫНСКАЙ ЛЕКСІКІ”

УДК 81*374.26:61

У артыкуле падаецца агульная характарыстыка сучаснага стану вывучэння моўных асацыяцый, аналізуецца іх узаема- сувязь з іншымі галінамі агульначалавечых ведаў. На прыкладзе “Асацыятыўнага слоўніка медыцынскай лексікі” (аўтары В. Варанец, М. Валько; 2021) разгледжаны некаторыя аспекты магчымых даследаванняў, звязаных з асацыятыўнай філа- логіяй. Пералічаны і сфармуляваны перспектывы, якія адкрываюцца перад даследчыкамі ў гэтай галіне мовазнаўства.

Ключавыя словы: *асацыяцыі, словы-рызыкі, лексічныя адзінкі, псіхасаматыка, рэспандэнт, сінонімы, асацыятыўнае поле, асацыятыўная лексікаграфія, медыцынская лексіка.*

The article gives a general description of the current state of the study of language associations, their relationship with other areas of human knowledge. By the example of the “Associative Dictionary of Medical Vocabulary” (V. Varanets, M. Valko; 2021), some aspects of possible research directions in associative philology are considered. Some perspectives that open up to researchers in the field of modern linguistics are listed and formulated.

Адной з задач філалогіі як паўнаважнай навуковай дысцыпліны павінна быць дэталёвае вывучэнне сэнсавай нагрукі мовы і ў яе кан- тэксце непасрэдна чалавечага маўлення.

Пастаянна ўдзельнічаючы ў шматлікіх маў- ленчых актах, чалавек выконвае ролю як дон- ара, так і рэцыпіента ўкаранёных у камунікатыў- ны працэс лексічных адзінак. Працэс жа ўспры- мання мовы суразмоўцы непарыўна звязаны з аналізам не толькі цэласных семантычных канструкцый, але і лексічных адзінак як сама- стойных элементаў маўлення. Прааналізаваныя, усе гэтыя элементы мовы непазбежна выкліка- юць узнікненне ў свядомасці чалавека пэўных

візуальных, гукавых, пачуццёвых вобразаў, звя- заных з самой сутнасцю нейкага элемента мовы, нейкай лексічнай адзінкі, – г. зн. асацыяцый.

У сваю чаргу асацыяцыі ўплываюць як на фарміраванне цэласнай карціны, якая ўзнікае ў час моўнага акта, так і на канструяванне зва- ротных сігналаў: фраз, сказаў, рэплік.

Асацыяцыі – гэта сувязное звяно паміж мыс- леннем чалавека і яго маўленнем, якое з’яўляецца не толькі практычнай рэалізацыяй мовы, але і най- больш відавочным адлюстраваннем самога мыс- лення. У падобным дуалізме прыроды асацыяцый хаваецца іх прыныповае важнасць для разумення і аналізу прыроды мовы чалавека і яго свядомасці.

З пазіцыі філалогіі адзін з найбольш дакладных спосабаў вывучэння моўных асацыяцый – лексікаграфічны [1]. Ён заключаецца ў стараным зборы і дэталёвым аналізе першасных асацыяцый, атрыманых у адказ на тыя ці іншыя зыходныя словы-раздражняльнікі. Перавага гэтага метаду, з аднаго боку, у магчымасці даследчыка самастойна выбіраць цікавыя з пункту гледжання моўных асацыяцый зыходныя лексічныя раздражняльнікі. З другога боку, адметны сам прынцып адбору, бо менавіта першасныя асацыяцыі выступаюць найбольш якасным адлюстраваннем тых выяў, якія ўзнікаюць у мысленні чалавека ў адказ на тую ці іншую лексічную адзінку.

Сёння пры разглядзе вынікаў лексікаграфічных даследаванняў моўных асацыяцый на тэрыторыі постсавецкай прасторы можна адзначыць пэўныя поспехі расійскай філалогіі [2–4]. Вывучэнне моўных асацыяцый у Расіі развіваецца як з агульнафілалагічных пазіцый, так і з ухілам у асобныя напрамкі праблематыкі (у прыватнасці, арыентаваныя на пэўныя ўзроставыя групы насельніцтва).

У беларускай філалогіі доўгі час адзіным асацыятыўным слоўнікам быў “Асацыятыўны слоўнік беларускай мовы” А. Цітовай [5]. Ён уяўляе сабой збор асацыяцый на словы-стимулы, якія складаюць даволі вялікае і неаднароднае зыходнае лексічнае поле. Несумненны плюс такіх слоўнікаў – часта шырокі ахоп лексічных адзінак мовы і, як вынік, магчымасць больш поўнага вывучэння агульных уласцівасцей сабраных у ходзе даследавання асацыяцый. Аднак гэты ж падыход не дае магчымасці сканцэнтраванага на прыватных пытаннях у пэўнай сферы даследаванняў. У Расіі падобныя спробы спыніліся на больш вузкіх пытаннях моўных асацыяцый ужо робяцца, але і яны пакуль што абмяжоўваюцца вузкай арыентацыяй на пытанні ўплыву ўзросту на фарміраванне моўных асацыяцый.

Немалую цікавасць уяўляе сабой пытанне вывучэння моўных асацыяцый, так ці інакш звязаных з прафесійнай лексікай і з важнымі практычнымі, сацыяльнымі бакамі жыцця чалавека і грамадства. Менавіта гэтым тэмам прысвечаны першы ў айчынай філалогіі і філалогіі краін постсавецкай прасторы “Асацыятыўны слоўнік медыцынскай лексікі: дапаможнік для студэнтаў” (аўтары Варанец В. І., Валько М. А.; Гродна: ГрДМУ, 2021).

Медыцына – важная, сацыяльна значная сфера жыццядзейнасці чалавека. У той жа час яна ўяўляе сабой крыніцу вялікага пласта лексічных адзінак, які знаходзіцца на мяжы вузка арыентаванай, строга прафесійнай і шырока ўжывальнай, штодзённай лексікі. Важна адзначыць яшчэ

адзін аспект медыцынскай лексікі – яе трывалую сувязь з псіхасаматыкай [6; 8]. Інфармацыя, якая паступае звонку, уплывае на фарміраванне зваротных рэплік, а таксама – праз складаныя фізіялагічныя працэсы – на саматычны стан, здароўе чалавека. Гэтая акалічнасць асабліва важная, паколькі, з аднаго боку, медыцынская прафесійная лексіка мае шмат лексічных адзінак, патэнцыйна здольных выклікаць негатыўныя асацыяцыі і, як вынік, аказваць негатыўнае псіхасаматычнае ўздзеянне на чалавека, а з другога боку – большасць пацыентаў устаноў аховы здароўя (асабліва пажылога ўзросту) маюць хронічныя, прыхаваныя паталогіі, якія могуць абвастрыцца, маніфеставаць пры неспрыяльным уздзеянні псіхаэмацыйных фактараў і развіцці адпаведных псіхаэмацыйных рэакцый.

Зыходнае лексічнае поле “Асацыятыўнага слоўніка медыцынскай лексікі” склалі 303 лексічныя адзінкі, што адносяцца да прафесійнай і ў той жа час да агульнаўжывальнай лексікі. Выбарка рэспандэнтаў уключала 200 чалавек, з чаго вынікае, што канчатковы аб’ём адказаў, якія падлягалі аналізу пры стварэнні слоўніка, склаў 60 600 першасных асацыяцый.

Адно з ключавых назіранняў пры дэталёвым аналізе слоўніка, датычных як філалогіі, так і пытанняў псіхасаматыкі, звязана са згаданымі лексічнымі адзінкамі, здольнымі выклікаць негатыўныя асацыяцыі і, як вынік, негатыўныя псіхасаматычныя рэакцыі – словамі-рызыкамі. Асацыятыўны метаду у такім выпадку дазваляе не толькі пацвердзіць або абвергнуць наяўныя здагадкі адносна лексічных адзінак, першапачаткова разгледаных даследчыкамі ў якасці слоў-рызык, але і выявіць тыя лексічныя адзінкі, адносна якіх падобныя прагнозы не рабіліся. Аднак выяўленыя словы-рызыкі, спачатку не разгледаныя ў якасці такіх, часта існуюць ва ўяўленні адзінкавага рэспандэнта.

Падобным чынам – праз спасылку на ўяўленні ў канкрэтнай выбарцы і ў канкрэтных рэспандэнтаў – можна растлумачыць адваротны феномен: малая колькасць спецыфічных негатыўных асацыяцый і негатыўных асацыяцый у цэлым для тых слоў-стимулаў, якія разглядаліся як патэнцыйныя словы-рызыкі.

З двух згаданых узаемаваротных выпадкаў: нізкай колькасці негатыўных асацыяцый (канкрэтных і агульных) на адабраныя словы-рызыкі і высокай колькасці такіх асацыяцый на лексічныя адзінкі, якія першапачаткова не разглядаліся ў якасці слоў-рызык, – варта адзначыць яшчэ адзін важны аспект – суб’ектыўны фактар з боку самога даследчыка, які можа праяўляцца не толькі ў пабудове гіпотэз адносна патэнцыйных слоў-рызык, але і ў іншых момантах даследавання.

У “Асацыятыўным слоўніку медыцынскай лексікі” на падставе аналізу асацыятыўнага поля для кожнага слова-стымула можна вылучыць як словы, якія першапачаткова разглядаліся як патэнцыйныя словы-рызык і пацвердзілі свой статус, так і словы, што выклікалі нашмат менш негатыўных асацыяцый, чым меркавалася. Лексічныя адзінкі *суіцыд, аборт, морг, рак, СНІД, рэанімацыя* выклікалі, як і меркавалася, даволі вялікую колькасць негатыўных асацыяцый: “смерць” або асацыяцыі семантычнага поля “боязь – страх – жах”. У той жа час такія лексічныя адзінкі, як *алкагалізм* ці *злаякасны*, наадварот, выклікалі нашмат меншую ад меркаванай колькасць негатыўных асацыяцый. Акрамя таго, сустракаліся і выпадкі ўзнікнення адзінкавых негатыўных асацыяцый на словы, якія не разглядаліся першапачаткова ў якасці слоў-рызык (*палата*).

Наяўнасць усіх апісаных вышэй трох выпадкаў суадносін лексічных адзінак і негатыўных асацыяцый у асацыятыўным слоўніку сведчыць пра небеспадстаўнасць падобнай класіфікацыі здагадак, якія вылучаюцца адносна патэнцыйных слоў-рызык. Акрамя таго, апісаныя прыклады прымушаюць яшчэ раз акцэнтаваць увагу на значнасць індывідуальнага фактару як з боку даследчыка, так і з боку рэспандэнта. Прычым не толькі ў выпадку пошуку слоў-рызык, але і пры пошуку менш патэнцыйна негатыўных сінонімаў для ўжо выяўленых слоў-рызык.

Негатыўную асацыяцыю “смерць” у 26% рэспандэнтаў выклікае слова *рак*, у той жа час слова *новаўтварэнне* – толькі ў 1%, *СНІД* – у 22%, *ВІЧ-інфекцыя* – у 7,5%.

Варта адзначыць, што ў дачыненні да медыцыны і некаторых іншых сацыяльна значных сфер грамадскага жыцця чалавека менавіта пошук менш патэнцыйна негатыўных лексічных адзінак як замен ужо выяўленым словам-рызыкам можна разглядаць як адзін з найбольш перспектыўных напрамкаў у асацыятыўнай філалогіі і асацыятыўнай лексікаграфіі.

Не менш важны напрамак даследаванняў – вывучэнне ступені звязанасці і ўзаемаўплыву мовы і мыслення чалавека, што асабліва важна з прычыны вылучанага вышэй і ўжо даўно наяўнага ў тэарэтычнай форме тэзіса пра сувязь, узаемаўплыў і ўзаемаадлюстраванне мовы, маўлення і мыслення. Вывучэнне практычнага боку гэтага пытання магчымае шляхам марфалагічнага аналізу сабранага асацыятыўнага поля, пошуку марфалагічных заканамернасцей як унутры самога асацыятыўнага поля, так і паміж асацыятыўным полем і словамі-стымуламі, а таксама паміж асацыятыўным полем, словамі-стымуламі і ўласна ўнутрымоўным марфемным ладам.

Так, напрыклад, нават пры марфалагічным аналізе асацыятыўнага поля “Асацыятыўнага слоўніка медыцынскай лексікі” відаць тэндэнцыі да перавагі назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў і прыслоўяў. Аднак характэрна тое, што пры больш глыбокім вывучэнні слоўніка з марфалагічнай пазіцыі выяўляецца і немалая колькасць сярод асацыяцый займеннікаў, лічэбнікаў, прыназоўнікаў, а таксама часціц, выклічнікаў, субстантыватараў. Падобныя першасныя назіранні зноў пацвярджаюць той навуковы інтарэс, які можа выклікаць падобны падыход да асацыятыўнай лексікаграфіі і аналізу сабранай у дадзеным кірунку інфармацыі.

Такім чынам, можна заключыць, што асацыятыўная лексікаграфія з’яўляецца важнай, перспектыўнай і даволі малавывучанай сферай мовазнаўства, асабліва ў пытаннях інтэрпрэтацыі атрыманых дадзеных – уласна моўных асацыяцый. Слабая распрацаванасць тэмы асацыяцый – як на постсавецкай прасторы наогул, так і ў беларускай філалогіі – фарміруе фундамент для развіцця гэтай тэмы ў далейшым, прыкладам чаго можа быць той жа “Асацыятыўны слоўнік медыцынскай лексікі”, які ўяўляе сабой вынік сутыкнення навуковых інтарэсаў філалогіі і медыцыны.

Разгледжаныя ў артыкуле пытанні пошуку слоў-рызык, сінанімічных ім слоў з меншым патэнцыялам генезісу негатыўных асацыяцый, праблема ўліку індывідуальнага фактару ў падобных даследаваннях, а таксама магчымасць практычнага вывучэння тэзіса ўзаемазвязі і ўзаемаўплыву мовы і мыслення – усё гэта ўяўляе сабой велізарную прастору як у філалогіі, так і ў іншых галінах чалавечых ведаў, здольных узаемадзейнічаць з філалогіяй. Аднак неабходна разумець, што пералічаныя праблемы і кірункі – толькі малая доля, апорныя кропкі таго праблема-нага поля, якое адкрываецца перад даследчыкамі ў сферы вывучэння моўных асацыяцый.

Спіс літаратуры

1. **Еленевская, М. Н.** Хранение и описание вербальных ассоциаций: словари и тезаурусы / М. Н. Еленевская, И. Г. Овчинникова // Вопросы психолингвистики. – 2016. – № 3 (29). – С. 69–92.
2. **Леонтьев, А. А.** Словарь ассоциативных норм русского языка / А. А. Леонтьев. – М., 1997.
3. **Русский ассоциативный словарь** : в 2 т. / Ю. Н. Караулов [и др.]. – М. : Изд-во Астрель; Изд-во АСТ, 2002.
4. **Гуц, Е. Н.** Ассоциативный словарь подростка / Е. Н. Гуц. – Омск : Вариант-Сибирь, 2004.
5. **Цітова, А. І.** Асацыятыўны слоўнік беларускай мовы / А. І. Цітова. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1981. – 142 с.
6. **Карвасарский, Б. Д.** Клиническая психология / Б. Д. Карвасарский. – СПб., 2010.
7. **Бройтигам, В.** Психосоматическая медицина / В. Бройтигам, П. Кристиан, М. Рад. – М., 1999.
8. **Белялов, Ф. И.** Психосоматика / Ф. И. Белялов – Изд. 7-е. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2018. – 344 с.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук

СЛАВАЦКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ТРАНСТЭРМІНАГРАФІЯ ВА ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІМ ТЭРМІНАГРАФІЧНЫМ КАНТЫНУУМЕ

УДК 81'374:[811.161.3:811.162.4]

Артыкул прысвечаны вывучэнню двух- і шматмоўных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў, укладзеных у межах славацкай лінгвістычнай традыцыі, але істотных і для ўсходнеславянскай лінгвістыкі. Характарызуюцца структурна-зместавыя асаблівасці аўтаномных і інкарпараваных слоўнікаў, іх метамова. Асаблівая ўвага аддаецца прынцыпу сістэмнасці ў пабудове слоўнікавых артыкулаў. Адзначаецца, што правядзенне тэрміназнаўчых даследаванняў супастаўляльнага характару разам з пашырэннем міжмоўнай і міжнавуковай камунікацыі ў цэлым стала адным з фактараў актывізацыі лінгвістычнай транстэрмінаграфіі на працягу апошняга дзесяцігоддзя.

Ключавыя словы: *лексікаграфія, тэрмінаграфія, транстэрмінаграфія, слоўнік, тэрмін, слоўнікавы артыкул.*

The article is devoted to the study of two- and multilingual dictionaries of linguistic terms compiled within the Slovak linguistic tradition, but also essential for East Slavic linguistics. The structural and content features of the autonomous and incorporated dictionaries, their metalanguage are characterized. Special attention is paid to the principle of systematicity in the construction of the dictionary entries. It is noted that the conduct of comparative terminological studies, along with the expansion of interlanguage and interscience communication in general, has become one of the factors of the activation of linguistic transterminography over the past decade.

Паняцце *транстэрмінаграфія* даволі новае для лінгвістычнай тэрмінасістэмы. У асобных даследаваннях [1] ім абазначаецца сукупнасць тэрміналагічных слоўнікаў, у якіх прыводзяцца адпаведнікі рээстравай адзінкі ў іншай мове (мовах).

Славацкія вучоныя традыцыйна з увагай ставяцца да вывучэння разнастайных праблем беларускай, рускай, украінскай моў і мовазнаўства.

У прыватнасці, даследаванні ў галіне русістыкі ажыццяўляюцца ва Універсітэце імя Я. А. Коменскага ў Браціславе, Універсітэце імя св. Кірылы і Мяфодзія ў Трнаве, Каталіцкім універсітэце ў Ружамберку і інш. Беларуская мова пачынаючы з сярэдзіны 1990-х гг. працяглы час выкладалася ў Прэшаўскім універсітэце, пазней – ва Універсітэце імя Канстанціна Філосафа ў Нітры, Універсітэце імя Мацея Бэла ў Банскай Быстрыцы.

Даследаваннямі ў галіне беларускай лінгвістыкі ў Славакіі займаюцца М. Бачава, І. Джундава, А. Калечыц, Н. Корына, Я. Ладзянска (Юскава), І. Сліўкава і інш. Так, у рэчышчы супастаўляльнага тэрміназнаўства выканана доктарская дысертацыя М. Бачавай, прысвечаная выяўленню падабенстваў і адрозненняў батанічных найменняў, заснаваных на пазнанні, успрыманні і інтэрпрэтацыі навакольнага свету і яго моўнай рэпрэзентацыі. Аўтар, у многім карыстаючыся метадалогіяй, выпрацаванай менавіта ў беларускім тэрміназнаўстве (напр.: [3]), вызначае асноўныя намінацыйныя правілы батанічнай наменклатуры і сістэматыкі

раслін, даследуе функцыі міжнароднай наменклатуры

і яе ролю ў нацыянальнай наменклатуры, сістэматызуе назвы лекавых раслін на славацкай, чэшскай, рускай і беларускай мовах. Істотным для тэрмінаграфіі з'яўляецца сфарміраваны зводны кантынуум батанічных найменняў на названых славянскіх мовах, а таксама створаны на яго аснове пяцімоўны (лацінска-славацка-чэшска-руска-беларускі) батанічны слоўнік лекавых раслін у складзе 540 слоўнікавых артыкулаў [7, с. 207–250] (гл. табліцу).

Тэрміназнаўства – асобны раздзел лінгвістыкі, у якім вывучаюцца сістэмы тэрмінаў і прынцыпы іх арганізацыі, таму правядзенне ў тым ліку тэрміназнаўчых даследаванняў супастаўляльнага характару (побач з відавочным пашырэннем міжмоўнай і міжнавуковай камунікацыі ў цэлым) стала адным з фактараў актывізацыі лінгвістычнай транстэрмінаграфіі ў апошняе дзесяцігоддзе.

Так, пачынаючы з 2013 г. беларускімі, рускімі і славацкімі даследчыкамі было ўкладзена некалькі інкарпараваных і аўтаномных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў. Несумненную цікаваць у кантэксце вызначанай тэмы маюць тры выпускі праекта “Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov” [8], “Русско-словацко-английский объяснительный словарь по межкультурной коммуникации” [9], а таксама прытэкставыя слоўнікі “Тэрміны і спецыяльныя паняцці і іх славацкія эквіваленты” ў рабоце “Марфалогія беларускай мовы” [10] і “Алфавит-

Табліца.

32.	<i>Amaranthus caudatus</i> L.	láskavec chvostnatý, m.	laskavec ocasatý, m.	щирица хвостатая, ж.	аксамітнік хвастаты, м.
33.	<i>Amelanchier canadensis</i> (L.) Medik	muchovník kanadský, m.	muchovník kanadský, m.	ирга канадская, ж.	ирга канадская, ж. (какалуша канадская, ж.)

но-переводной указатель основных терминов и понятий” у дапаможніку “Основы лексикологии и лексикографии” [2].

“Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov” (“Славацка-польска-рускі слоўнік мовазнаўчых тэрмінаў”) падрыхтаваны аўтарскім калектывам пад агульным кіраўніцтвам М. Войтэкавай і складаецца з трох выпускаў: “Fonetika, fonológia, morfonológia, ortoepia, ortografia” (“Фанетыка, фаналогія, марфаналогія, арфаэпія, арфаграфія”; аўт.: М. Войтэкава, С. Пахомава, А. Петрыкава) – 246 слоўнікавых артыкулаў [8], “Morfológia” (“Марфалогія”; аўт.: М. Войтэкава, Д. Вінцэява, С. Пахомава, Н. Мертава) – 307 слоўнікавых артыкулаў [9], “Syntax” (“Сінтаксіс”; аўт.: М. Войтэкава, Н. Мертава, А. Петрыкава) – 187 слоўнікавых артыкулаў [10].

Мегаструктура ўсіх трох тамоў (выпускаў) слоўніка стандартызаваная і фарміруецца прадмовай (“Predhovor”), корпусам (“Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov”), паказальнікамі тэрмінаў на славацкай, польскай і рускай мовах (“Register slovenských termínov”, “Register poľských termínov”, “Register ruských termínov”), спісам бібліяграфічных крыніц (“Zoznam bibliografických odkazov”), рэзюмэ на польскай, рускай і англійскай мовах (“Streszczenie”, “Резюме”, “Summary”), інфармацыяй пра аўтараў (“O autorkách”).

Макраструктура слоўніка – алфавітная: слоўнікавыя артыкулы размяшчаюцца ў межах тома ў адпаведнасці з парадкам літар славацкага алфавіта.

Метамова слоўніка ўключае шрыфтавыя, пунктуацыйныя і сімвальныя індикатары. Паўтлусты шрыфт (шрыфтавы індикатар) паказвае на межы рээстравай адзінкі: слав. **metatéza / prešmyknutie / premiestnenie**... польск. **metateza / przestawka**... рус. **метатеза**; слав. **jazyky aglutinačného typu**... польск. **języki aglutynacyjne**... рус. **агглютинативные языки**... і інш.

Круглыя дужкі выкарыстоўваюцца ў якасці пунктуацыйнага індикатара і служаць для пазначэння кампанентаў-кларыфікатаў – такіх перыферыяльных кампанентаў рээстравых адзінак, якія ўдакладняюць, канкрэтызуюць асноўны кампанент: слав. **kategória stupňovania (prísloviek) / stupňovanie prísloviek / gradácia prísloviek**... польск. **stopniowanie (przysłówek) / kategoria stopnia (przysłówek) / stopień (przysłówek)**... рус. **степени сравнения наречий**... і інш. Акрамя таго, у зоне намінацыі дужкі часам ужываюцца (асабліва ў першым томе слоўніка) для вылучэння разнастайных тлумачэнняў і ўдакладненняў, якія фактычна не ўваходзяць у склад рээстравых адзінак: слав. **miesto artikulácie (kritérium klasifikácie spoluhlások)**... польск. **miejsce artykulacji /**

główne miejsce artykulacji (kryterium klasyfikacji spółgłosek)... рус. **место артикуляции (критерий классификации согласных)**... і інш. Так званая касая рыска (слэш) – сімвальны індикатар: яна размяжоўвае рээстравыя тэрміны, што знаходзяцца ў адносінах полімарфізму (варыянтнасці або дублетнасці): слав. **morfonéma / morfofonéma**... польск. **morfonem / morfofonem**... рус. **морфофонема / морфофонема / коррелятива**...; слав. **ortografia / pravopis**... польск. **ortografia / pisownia**... рус. **орфография / правописание**... і інш.

Мікраструктура слоўніка – вертыкальнай арганізацыі: слоўнікавы артыкул мае таблічны выгляд, пры гэтым сепарацыйная (перарывістая) зона намінацыі, якая складаецца з рээстравых адзінак на славацкай, польскай і рускай мовах, візуальна выразна адмежавана ад іншых інфармацыйных зон (у першую чаргу, ад зоны семантызацыі) на гэтых жа мовах:

disimilácia	Pri disimilácii ide o rozlíšenie, resp. zvýšenie rozdielu dvoch zvukových prvkov.*
dysimilacja / odpodobnienie	Jest to proces językowy polegający na powiększeniu różnicy fonetycznej między dwoma głoskami bezpośrednio lub pośrednio sąsiadującymi ze sobą w wyrazie.**
диссимиляция	Тип комбинаторного изменения. Распознавание, замена одного из двух одинаковых или сходных звуков другим, менее сходным в отношении артикуляции с тем, который остался без изменения. Подобно ассимиляции, диссимиляция может быть прогрессивной и регрессивной.

Прыведзены фрагмент дазваляе зрабіць і іншыя высновы. Па-першае, слоўнік сумяшчае рысы шматмоўнага і тлумачальнага. Па-другое, тлумачэнні значэнняў тэрмінаў у славацкай, польскай і рускай частках не скарэляваны і адрозніваюцца не толькі спосабам фармалізацыі, але і аб’ёмам інфармацыі. Для тэрмінаграфіі гэта непажаданая з’ява, паколькі наяўнасць дэфініцый, розных па семантычным аб’ёме, выклікае пытанні пра абгрунтаванасць звязнення тэрмінаў розных моў у адным слоўнікавым артыкуле. Па-трэцяе, у рускай частцы (як, дарэчы, і ў славацкай і польскай частках многіх іншых слоўнікавых артыкулаў) зона семантызацыі не мае самастойнага тэрмінаграфічнага значэння (*дысіміляцыя – тып камбінаторнага змянення; параўн: дысіміляцыя – замена аднаго з двух аднолькавых або падобных гукаў іншым, менш падобным па артыкуляцыі да таго, што застаўся без змены* [6]) і фарміруецца па прынцепах манаграфічнага апісання, што набліжае слоўнік да выдання вучэбнага тыпу (напр., дапаможніка).

* Пры дысіміляцыі адзначаецца адрозненне або павелічэнне рознасці двух гукавых элементаў.

** Гэта моўны працэс, які павялічвае фанетычную розніцу паміж двума гукамі, якія прама ці ўскосна мяжуюць адзін з адным у слове.

Важную функцию выполняют показальные, змешчаныя ў канцы слоўніка і пабудаваныя па прынцыпах, не ўласцівых усходнеславянскай лінгвістычнай тэрмінаграфіі. Разам з тым даступнасць, лагічнасць і неперанасычанасць паказальнікаў фонавай інфармацыяй робяць іх дастаткова эфектыўнымі і, як падаецца, у чымсьці вартымі пераймання.

Асноўныя прынцыпы канструявання паказальнікаў наступныя (на прыкладзе рускай часткі). Тэрміны размяшчаюцца па алфавіце. Тэрміны-паліморфы (якія абазначаюць адно паняцце і пазіцыянуюцца ў слоўнікавым артыкуле як варыянты або дублеты) падаюцца асобнымі пазіцыямі (напрыклад, тэрміны *смычные согласные / окклюзивы*). Неаднаслоўныя тэрміны размяшчаюцца паводле ключавага кампанента слоўнікавымі гнёздамі (што апраўдана ў выпадку, калі тэрмін складаецца з назоўніка і прыметніка: *эволютивная фонетика*, але не заўсёды зразумела ў выпадках з тэрмінамі, утворанымі па мадэлі “назоўнік + назоўнік”: *сила гука*). Пры вызначэнні апорных кампанентаў у рэестр паказальніка часам выносяцца тэрміны, якія адсутнічаюць у корпусе слоўніка:

слово	тест
• фонетическое слово, 30	• коммутационный тест, 41

У выніку рэестр слоўніка часткова мадыфікуецца і паказальнік набывае наступны выгляд:

инвариант
• инвариант морфемы, 92
инициаль, 58
интенсивность
• интенсивность звука, 39
интонация, 47
• интонация восходящая, 19
• интонация незавершенности, 71
• интонация нисходящая, 42
• интонация повышающаяся, 19
• интонация понижающаяся, 42

“Русско-словацко-английский объяснительный словарь по межкультурной коммуникации” створаны аўтарскім калектывам (А. Калечыц, Т. Рудакова, Т. Нікіценка, Я. Гала, Л. В’ерыкава) і прызначаны пераважна славацкім студэнтам.

Мегаструктура слоўніка фарміруецца наступнымі кампанентамі: “Содержание”, “Предисловие”, “Список принятых сокращений”, “корпус” (“Словарь”), паказальнікі тэрмінаў на рускай, славацкай і англійскай мовах, “Список использованной литературы”.

Мегаструктура слоўніка распрацавана значна больш глыбока ў параўнанні з выданнем, ахарактарызаваным раней. Акрамя традыцыйных скарачэнняў, якія выкарыстоўваюцца ў слоўніку (*мн.* – множны лік, *сп.* – ніякі род, *сущ.* – назоўнік і інш.),

укладальнікі ў рускай частцы выкарыстоўваюць адрасацыйную памету *то же, что и*, якая раздзяляе дырэктыўныя і інверсійныя формы аднаго і таго ж тэрміна: **БИЛИНГВИЗМ КОНТАКТНЫЙ** – *то же, что и КОНТАКТНЫЙ БИЛИНГВИЗМ*... Верагодна, іх звязанне ў межах аднаго слоўнікавага артыкула звязана з вучэбным характарам слоўніка.

У метамове слоўніка выкарыстоўваюцца таксама два сімвальныя індикатары – слэш (/) і астэрыск (*). Функцыі касой рыскі ў цэлым падобныя да яе функцый у праекце “Slovensko-ruský slovník jazykovedných termínov”. З яе дапамогай аддзяляюцца варыятыўныя кампаненты тэрмінаў і тэрміны-дублеты: *гінтика / такэсика, восприятие межличностное / такэсика межличностная, адресант / автор / говорящий* і інш. Астэрыскам пазначаюцца рээстравыя адзінкі нетэрміналагічнага характару і тэрміны сумежных галін, якія ўключаны ў слоўнік для паўнаты адлюстравання рода-відавых сувязяў: *адаптація**..., *адаптація межкультурная*..., *адаптація психологіческая*..., *адаптація социокультурная*... і інш.

Тэрміны ў корпусе, які складаецца з 640 слоўнікавых артыкулаў, падаюцца па алфавіце ў адпаведнасці з парадкам літар першай (рускай) мовы.

Слоўнікавыя артыкулы пабудаваны па вертыкальным прынцыпе з сепарацыйнымі зонамі намінацыі і семантызацыі:

безэквівалэнтнасць языковых единиц, -и; ж.	отсутствие в переводном языке аналогов слова или грамматической формы.
bezekvivalentnosť jazykových jednotiek, -i; ž.	absencia prekladového ekvivalentu slova alebo gramatického tvaru*.
nonequivalence of linguistic units	the lack of an equivalent word or grammatical form in the translated language**.

Звяртае на сябе ўвагу паслядоўнае адлюстраванне акцэнтацыйных звестак, наяўнасць зоны граматычнай інфармацыі ў рускай і славацкай частках (**-и; ж** і **-i; ž**), а таксама максімальная скарэляванасць дэфініцый (чаго ўкладальнікам, несумненна, было дастаткова складана дасягнуць).

Зона семантызацыі адпавядае прынцыпам пабудовы тэрміналагічнага слоўніка: большасць азначэнняў складаюцца з намінатара (*лакўна – недостающее место в тексте, пробел, какой-либо пропуск*) або з намінатара і характарызатора (*культура чужая... – тип культуры, который является незнакомым, необычным, странным, существующим вне границ родной культуры*).

* адсутнасць перакладнага эквіваленту слова або граматычнай формы.

** адсутнасць эквівалентнага слова або граматычнай формы ў мове перакладу.

Ва ўмовах інтэнсіфікацыі выдавецкай і паліграфічнай дзейнасці адна з важных задач гісторыі лексікаграфіі заключаецца ва ўліку разнастайных інкарпараваных слоўнікаў, іх сістэматызацыі, вывучэнні і папулярызацыі.

Так, адным з першых вопытаў падрыхтоўкі беларуска-славацкага слоўніка лінгвістычных тэрмінаў з’яўляецца праца “Тэрміны і спецыяльныя паняцці і іх славацкія эквіваленты” А. Калечыц і Н. Корунай [4].

Слоўнік пабудаваны па алфавітным прынцыпе, ён складаецца з 215 слоўнікавых артыкулаў, кожны з якіх фарміруецца зонай намінацыі і зонай эквіваленцыі. У слоўніку зроблена спроба адлюстраваць сістэмныя адносіны паміж лексічнымі адзінкамі (з дапамогай адсылачнай паметы *pozri tiež*):

Абрэвіатура – *abrevlatúra, pozri tiež* склада-наскарочанае слова

Агульныя назоўнікі – *všeobecné podstatné mená, apelatíva*

Адзіночналікавыя назоўнікі – *singuláriá tantum*

Адзіночны лік – *jednotné číslo, singulár*

Адносныя займеннікі – *opytovac in zámená (so vz’ážným významom, vystupujú vo funkcii podradovacích spojok)*

Адносныя прыметнікі – *vzáhové prídavné mená*

Шматкампанентныя тэрміны фіксуюцца ў адпаведнасці з дырэктыўным падыходам: *выніковы злучнік, граматычнае значэнне, гукапераймальнае слова, злучальныя словы, колькасныя прыслоўі* і інш.

У многіх выпадках укладальнікі падбіраюць адразу некалькі эквівалентаў у славацкай мове, што дазваляе больш эфектыўна патлумачыць славацкім студэнтам змест беларускага тэрміна: *выклічнік – citoslovce, interjekcia; жаночы род – ženský rod, feminínit; залежны стан – trpný rod, pasívum; лад дзеяслова – slovesný spôsob, modus; множны лік – množné číslo, plurál* і інш.

“Алфавітна-переводной указатель основных терминов и понятий” А. Калечыц [2], як гэта вынікае з назвы, сумяшчае функцыі двухмоўнага тэрміналагічнага слоўніка і паказальніка.

Ён налічвае 191 слоўнікавы артыкул, размешчаны па алфавіце. Кожны з іх, як і ў папярэдняй працы, фарміруецца зонай намінацыі і зонай эквіваленцыі, аднак прысутнічае таксама зона адсылачнай інфармацыі, што з’яўляецца эфектыўным аўтарскім рашэннем для працы такога тыпу:

эвфемізмы	eufemizmy / melioratíva	66, 69
эквівалент	ekvivalent	28, 52, 106, 125
экзотызмы	exotizmy	92
экспрэсывная лексіка	expresívna lexika	30, 33

экспрэсывность	expresívnosť	30, 33
энанціосемія	enantiosémia / vnútrošlovná antonymia	74, 76
энцыклапедычная артыкула	encyklopedický článok	122

Нягледзячы на інкарпараваны статус, слоўнік мае распрацаваную метамову, што ў прытэкс-тавых слоўніках адзначаецца дастаткова рэдка. У прыватнасці, для размежавання паліморфаў (дублетных, варыянтных тэрмінаў і іх кампанентаў) у зоне намінацыі і эквіваленцыі выкарыстоўваецца каля рыска і дужкі (нярэдка, праўда, у тоеснай функцыі): *антифразис (антифраз), вокабула / лемма / заглавное (рестровое) слово, деминутивы (димиутивы), десемантизация (ресемантизация), значение / семантика* і інш.

Адсылачная памета *то же, что и*, якая выкарыстоўваецца пры некаторых паліморфах, таксама паказвае на ідэнтычнасць тэрмінаў. Пры гэтым паліморфныя адзінкі абгрунтавана дубліруюцца ў рэстры слоўніка:

многазначнасць, то же, что и полисемия	viacvýznamovosť / polysémia	17, 36, 41, 48, 50, 64, 68, 74
полисемия, то же, что и многозначность	polysémia / viacvýznamovosť	17, 36, 41, 48, 50, 64, 68, 74
многоязычные словари / переводные словари	viacjazyčné slovníky / multilingválne (plurilingválne) slovníky / prekladové slovníky	119, 122, 123, 127
переводные словари / многоязычные словари	prekladové slovníky / viacjazyčné / multilingválne (plurilingválne) slovníky	119, 122, 123, 127

Такім чынам, двух- і шматмоўныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў, выдадзеныя ў Славакіі, маюць не толькі вузкарэгіянальнае значэнне, яны істотныя таксама для рускай і беларускай тэрмінаграфіі. Тэрміны, зафіксаваныя ў іх, могуць папоўніць металінгвістычныя кантынумы рускай і беларускай моў, а прынцыпы ўкладання слоўнікаў важныя для далейшай распрацоўкі метадалогіі тэрмінаграфічнай дзейнасці. Разам з тым акрэсліўся і шэраг праблем, якія вымагаюць вырашэння. У першую чаргу гэта праблема фарміравання зоны намінацыі і падачы тэрмінаў-паліморфаў, у тым ліку лексемных (т. зв. тэрмінаў-дублетаў), афіксальных (адрозніваюцца суфіксамі або прыстаўкамі) і кампанентных (адрозніваюцца адным з кампанентаў пры ідэнтычнасці другога). Важна таксама выпрацаваць несупярэчлівыя прынцыпы адрасацыі і семантызацыі тэрмінаў (што найбольш актуальна для тлумачальна-супастаўляльных слоўнікаў).

Спіс літаратуры

1. Дзятко, Д. Беларуская лінгвістычная транстэрмінаграфія канца XX – пачатку XXI стагоддзя (на матэрыяле руска-беларускіх, беларуска-рускіх і шматмоўных слоўнікаў) / Д. Дзятко // Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica Rossica. – 2019. – № 17. – С. 13–28.
2. Калечиц, А. Алфавітна-переводной указатель основных терминов и понятий / А. Калечиц // Основы лексикологии и лексикографии : учеб. пособие / А. Калечиц. – Нitra : УКФ, 2022. – С. 140–148.
3. Калечиц, А. І. Фарміраванне і склад беларускай энтымалагічнай тэрміналогіі : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. І. Калечиц ; Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2002. – 17 с.
4. Калечиц, А. І. Тэрміны і спецыяльныя паняцці і іх славацкія эквіваленты / А. І. Калечиц, Н. Б. Корына // Марфалогія беларускай мовы : вучэб.-метад. дапам. / А. І. Калечиц, Н. Б. Корына. – Нitra : УКФ, 2013. – С. 119–124.
5. Русско-словацко-английский объяснительный словарь по межкультурной коммуникации / А. Калечиц [и др.]. – Нitra : УКФ, 2022. – 300 с.
6. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 221 с.
7. Bačová, M. Názvoslovie liečivých rastlín: komparatívny a etnolingvistický aspekt (na materiáli slovenského, českého, ruského a bieloruského jazyka) : dizertačná práca : DSSRJ15 Slavistika – slovanské jazyky / M. Bačová. – Nitra, 2021. – 250 s.
8. Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov / ed. M. Vojteková. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej un-ty v Prešove, 2019. – Т. I : Fonetika, fonológia, morfológia, ortoepia, ortografia / M. Vojteková, S. Pakhomova, A. Petriková. – 132 s.
9. Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov / ed. M. Vojteková. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej un-ty v Prešove, 2019. – Т. II : Morfológia / M. Vojteková [a ďalšie]. – 231 s.
10. Slovensko-poľsko-ruský slovník jazykovedných termínov / ed. M. Vojteková. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej un-ty v Prešove, 2019. – Т. III : Syntax / M. Vojteková, N. Mertová, A. Petriková. – 107 s.

Асобы

“...А СЛЕД АД ВЯЛІКАЙ ДУШЫ ЗАСТАЕЦА НА СВЕЦЕ ДОЎГА”: ГАЛІНА МАЛАЖАЙ

85

Сёлета споўнілася 85 гадоў з дня нараджэння вядомага ў нашай краіне і за яе межамі навукоўца, прафесара беларускай філалогіі Галіны Мікалаеўны Малажай (15.03.1938 – 14.05.2005). У памяці калег, сяброў і не аднаго пакалення берасцейскіх настаўнікаў-славеснікаў светлым і цёплым успамінам жыве вобраз

гэтай мудрай і абаяльнай жанчыны, якая самаахвярна працавала на ніве айчыннай лінгвістыкі і адукацыі.

Працоўная дзейнасць Галіны Мікалаеўны атрымала заслужанае прызнанне: яна была членам-карэспандэнтам Беларускай акадэміі адукацыі, выдатнікам народнай асветы, ветэранам працы. А яшчэ яна была і засталася адным з яркіх прадстаўнікоў лінгвістычнай школы знакамітага беларускага навукоўца, доктара філалагічных навук, прафесара Ф. Янкоўскага. Добрасумленнасць, адказнасць, творчы падыход, абавязковая выніковасць працы на карысць людзям, Радзіме сталі прыярытэтамі гэтай школы, якая ўзгадала цэлую плеяду вядомых беларускіх філолагаў і заклала падмурак многіх навуковых накірункаў сучаснага беларускага мовазнаўства. Кандыдацкая дысертацыя Г. Малажай, абароненая ў 1973 г., мела актуальны і наватарскі характар і была звязана з вывучэннем перыфразы ў сучаснай беларускай мове. Добрым, карысным вынікам гэтага даследавання стала выданне ў 1974 г. слоўніка “Беларуская перыфраза” – першага ў славістыцы лексікаграфічнага апісання адметных адзінак маўлення.

Школа Фёдара Янкоўскага не толькі дазволіла з’явіцца новаму гучнаму імені ў беларускай лінгвістыцы, але і паўплывала на фарміраванне асобы таленавітага кіраўніка-арганізатара: больш як дваццаць пяць гадоў Г. Малажай была нязменным загадчыкам кафедры беларускага мовазнаўства ў Брэсцкім дзяржаўным універсітэце. Высокая ацэнка дзейнасці загадчыка, стылю яе кіраўніцтва засталася ва ўспамінах многіх членаў тагачаснага кафедральнага калектыву – калег і вучняў Галіны Мікалаеўны: “Г. М. Малажай была надзвычай далікатным чалавекам. На мой погляд, яна была ўзорам у адносінах з людзьмі, калегамі на працы і прыкладам сапраўднага кіраўніка, арганізатара калектыву” (Т. Кананенка) [1, с. 14]; “Працавалася цікава, ішлі ўсе ўпэўнена і смела – кафедру трымаў навуковы аўтарытэт загадчыцы” (В. Мароз) [2, с. 11]; “Калі я прыйшоў працаваць на кафедру, якую шмат гадоў узначальвала Галіна Мікалаеўна, пераканаўся, што да ўсіх сваіх калегаў яна ставіцца з павагаю, умее тактоўна параіць, далікатна падказаць, своечасова падтрымаць” (М. Пашкевіч) [2, с. 18]; “Праца Г. М. Малажай як навуковага кіраўніка, як загадчыка кафедры – прыклад творчага і дзейснага стаўлення да актуальных праблемаў беларусістыкі, прыклад выніковага, плённага шчыравання на ніве асветы і асветніцтва” (М. Новік) [2, с. 16]. Галіну Мікалаеўну вызначала рэдкая адказнасць “у адносінах да заняткаў усіх відаў і кіравання кафедрай, апантанасць беларускім словам, навучанне дзеяннем, сваім прыкладам і чалавечнасцю ў адукацыйных стасунках” (С. Рачэўскі) [2, с. 20–21]. Бясспрэчна, згуртаванай і зладжанай працы калектыву, узначаленага Г. Малажай, спрыялі не толькі яе высокія арганізатарскія здольнасці, але і чалавечыя якасці – высакароднасць характару, захопленасць справай, мудрасць і разважлівасць, добразычлівасць у адносінах да людзей. Пра гэта таксама засталіся выразныя сведчанні ва ўспамінах калег: “[Ёсць людзі]... якія, не шкадуючы сябе, гараць вялікім агнём, поўнасю аддаючыся любімай справе, дапамагаючы іншым жыць і працаваць. Такой самаадданай, самаахвярай у служэнні абранай прафесіі і роднай беларускай мове была Галіна Мікалаеўна Малажай” (В. Емельяновіч) [2, с. 6]; “Ідучы па цяжкім жыццёвым дарозе, яна ніколі не дэманстравала ні перад кім сваёй перавагі, значнасці. Была вялікая і простая заўсёды адначасова” (Т. Кананенка) [2, с. 9]. Многія з тых, хто асабіста ведаў Галіну Мікалаеўну, сапраўды бачылі ў ёй “самаахвярнага ў справе служэння роднай мове чалавека” (М. Аляхновіч) [3, с. 5].

Вынік самаадданай шматгадовай працы Галіны Мікалаеўны Малажай застаўся ў дзясятках вучэбных дапаможнікаў і падручнікаў для розных навучальных устаноў, сотнях навуковых і метадычных распрацовак і артыкулаў. І сёння на паліцах беларускіх кнігарняў стаяць кнігі з прозвішчам Г. Малажай, а гэта сведчыць пра запатрабаванасць і плён яе спадчыны. Варта заўважыць, што многія з падрыхтаваных і выдадзеных ёю кніг не маюць аналагаў у беларускім мовазнаўстве ці выдаваліся як першыя працы, якія запаўнялі ў свой час (ды і цяпер таксама) пэўны вакуум у справе выкладання філалагічных дысцыплін. Да ліку такіх могуць быць аднесены “Беларуская перыфраза (кароткі слоўнік)” (1974), “Сучасная беларуская мова. Перыфраза” (1980), “Сучасная беларуская мова: Слова. Перыфраза. Фразеалагізм” (1992), “Лінгвістычны аналіз тэксту” (1982; 2-е выд. 1992), “Лабараторныя працы па сучаснай беларускай мове” (1986), “Беларуская мова: Дапаможнік для школ, ліцэяў, гімназій” (1999), “Беларуская мова: Дапаможнік для падрыхтоўкі да абавязковага цэнтралізаванага тэсціравання” (2004). Нельга не пагадзіцца з тым, што “творчая спадчына Г. М. Малажай, нястомнага, сумленнага навукоўца, педагога-метадыста, спрыяе развіццю і ўзбагачэнню мовазнаўчай навукі ў Беларусі” (З. Заіка) [2, с. 6].

Усё, зробленае Галінай Мікалаеўнай Малажай, застаецца прыкладам патрэбнай і карыснай выніковасці ў справе слугавання свайму народу, сваёй Айчыне. А святло яе душы, як святло незгасальнай зоркі, і сёння побач з тымі, хто меў гонар і радасць ведаць яе, жыць і працаваць побач з ёй, а таксама вучыцца ў яе патрабавальнасці і чалавечнасці, адказнасці і тактоўнасці, прафесійнасці і годнасці.

Ларыса ЯЎДОШЫНА,
кандыдат філалагічных навук

Спіс літаратуры

1. **Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыктыкі** (да 80-годдзя з дня нараджэння прафесара Г. М. Малажай) : зб. навук. арт. : у 2 ч. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: В. М. Касцючык [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2018. – Ч. 1. – 192 с.
2. **Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыктыкі** : матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (да 70-годдзя з дня нараджэння прафесара Галіны Мікалаеўны Малажай), Брэст, 20–21 сакавіка 2008 г / пад агул. рэд. М. І. Новік ; [рэдкал.: М. І. Новік, В. М. Касцючык, Л. І. Яўдошына, С. Ф. Бут-Гусаім] ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, каф. беларускага мовазнаўства. – Брэст : БрДУ, 2008. – 324 с.
3. **Святло сакавіцкага слова** : навук. выданне да 60-х угодкаў праф. Г. М. Малажай / М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Брэсцкі дзярж. ун-т ; навук. рэд. М. М. Аляхновіч. – Брэст : БрДУ, 1998. – 278 с.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

ГРАМАДЗЯНСКІ І НАВУКОВЫ ПОДЗВІГ ІВАНА БЯЛЬКЕВІЧА

Сярод слаўных імёнаў беларускіх мовазнаўцаў пачэснае месца займае імя Івана Кандрагавіча Бялькевіча – апантанага працаўніка на ніве айчыннай лінгвістыкі. Упершыню пра яго беларускія навукоўцы даведаліся толькі на пачатку 1960-х гг., калі выкладчык Магілёўскага педагагічнага інстытута Пётр Юргелевіч у выступленні на канферэнцыі, прысвечанай пытанням беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі, згадаў Івана Бялькевіча як кіраўніка працы па збіранні лексікі з гаворак усходняй Магілёўшчыны для складання краёвага слоўніка, а таксама выказаў здагадку, што сабраныя ім матэрыялы не загінулі, а захаваліся [1, с. 238]. Неўзабаве гэта пацвердзілася, і каштоўны рукапіс апынуўся ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР [2]. Так адбылося ўваходжанне даследчыка ў пачэсны шэраг слаўных беларускіх мовазнаўцаў.

Нарадзіўся Іван Бялькевіч у беднай сялянскай сям’і 6 сакавіка (22 лютага па ст. ст.) 1883 г. у вёсцы Варонічы Слонімскага павета Гродзенскай губерні (цяпер Слонімскі раён). Пачатковую адукацыю атрымаў у мясцовай царкоўна-прыходскай школе. Некаторы час вучыў грамаце дзяцей аднавяскоўцаў: быў “дарэктарам”. Аднак здольны юнак марыў пра павышэнне свайго адукацыйнага ўзроўню і ўвесь вольны час прысвячаў самаадукацыі. Гэта дазволіла яму ў 1905 г. паступіць у Свіслацкую настаўніцкую гімназію і ў 1909 г. паспяхова яе скончыць. Пасля гімназіі яго прызначылі загадчыкам чатырохкласнай школы ў вёсцы Бракава Слонімскага павета. У 1915 г. да межаў Беларусі наблізіўся фронт Першай сусветнай вайны, і мясцовае насельніцтва было эвакуіравана ў глыбокі тыл Расіі. Так Іван Бялькевіч апынуўся на Саратаўшчыне, дзе пражыў да 1919 г.

Вярнуўшыся на радзіму, ён прайшоў падрыхтоўку на беларускіх настаўніцкіх курсах у Вільні, пасля чаго быў прызначаны загадчыкам беларускай школы ў роднай вёсцы Варонічы, а неўзабаве – інспектарам беларускіх школ Слонімскага павета. Тут І. Бялькевіч займаўся актыўнай грамадскай дзейнасцю, выступаў перад мясцовымі жыхарамі з дакладамі па разнастайных грамадска-палітычных пытаннях. Педагагічныя здоль-

насці і арганізатарскі аўтарытэт Івана Бялькевіча сярод насельніцтва паспрыялі таму, што Народны камісарыят асветы БССР у жніўні 1920 г. адклікаў яго ў Мінск і прызначыў загадчыкам Беларускага аддзела Наркамата БССР, а таксама загадчыкам вячэрняй школы № 2 па ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослых і настаўнікам школы № 36 г. Мінска (з прычыны недахопу настаўніцкіх кадраў).

Вялікая педагагічна-арганізацыйная праца патрабавала павышэння агульнаадукацыйнага ўзроўню. Таму Іван Бялькевіч праз год пасля пераезду ў Мінск, застаючыся на ўсіх названых пасадах, паступіў на этналінгвістычнае аддзяленне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Ва ўніверсітэце ён быў адным з самых узорных студэнтаў: нягледзячы на велізарную занятасць, не прапускаў заняткаў, рыхтаваў да семінараў грунтоўныя навуковыя даклады, удзельнічаў у розных студэнцкіх гуртках, далучыўся да адказнай навуковай працы. Так, па заданні Слоўнікавай камісіі Інстытута беларускай культуры ён распісаў на карткі творы Ядвігіна Ш. і М. Багдановіча для картатэкі глумачальнага слоўніка беларускай мовы, ствараў уласную картатэку беларускай лексікі з іншамовнымі каранямі для слоўніка (рукапіс страчаны ў час Вялікай Айчыннай вайны) і інш.

У 1925 г. па просьбе Слоўнікавай камісіі Інбелкульту Іван Бялькевіч даў згоду ўзначаліць укладанне краёвага слоўніка Калініншчыны. На той час Калінінская акруга БССР падзялялася на 10 раёнаў: Бялынкавіцкі, Касцюковіцкі, Клімавіцкі, Краснапольскі, Крычаўскі, Мсціслаўскі, Мілаславіцкі, Раснянскі, Хоцімскі і Чэрыкаўскі. Таму ў верасні 1925 г., закончыўшы ўніверсітэт, замест працы ў Мінску выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры Камуністычнага ўніверсітэта нацыянальных меншасцей Захаду ён абраў пасаду дырэктара толькі што адкрытага Мсціслаўскага педагагічнага тэхнікума, бо гэта найбольш адпавядала яго ўласным навуковым задумам – скласці краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. Маючы значныя арганізатарскія здольнасці і пэўны вопыт практычнай дзейнасці, ён далучыў да збіральніцкай працы шырокае кола

мясцовых краязнаўцаў, настаўнікаў і студэнтаў педтэхнікума. Як успамінала пазней былая студэнтка Мсціслаўскага педтэхнікума Марыя Бычкова, “нам, студэнтам, кожнаму давалася заданне збіраць словы. І мы стараліся выканаць заданне. Памятаю, хадзілі ў вёскі ставіць спектаклі і адначасова запісвалі розныя словы і выразы, пачутыя ў размовах, у песнях старых людзей. Запісвалі і здавалі Івану Кандратавічу” [1, с. 240]. Праз год такіх добраахвотных карэспандэнтаў было ўжо больш за сотню, а картатэка будучага слоўніка да канца 1926 г. налічвала каля 15 тысяч адзінак. Збіранню дыялектнай лексікі І. Бялькевіч прысвячаў увесь вольны час. Як сведчыла Ніна Мікалаеўна, жонка вучонага, “ён не забываў пра гэта: ці ехаў у цягніку, ці быў за горадам на прагулянцы, ці хадзіў на раку, ці гутарыў на рынку з сялянамі. Увесь час думаў пра сваю працу, увесь час працаваў” [1, с. 240].

Восенню 1926 г. у Мінску праходзіла Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі, скліканая Інбелкультам. З правам вырашальнага голасу Іван Бялькевіч узяў у ёй актыўны ўдзел. Як слушна адзначае Іван Германовіч, “амаль усе яго выступленні на гэтай канферэнцыі па найбольш дыскусійных пытаннях вызначаліся прадуманасцю і навуковай абгрунтаванасцю” [3, с. 165]. Ён лічыў, што правапісныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы павінны фарміравацца на дыялектнай аснове, але пры гэтым абавязкова неабходна ўлічваць ступень тэрытарыяльнага пашырэння кожнай моўнай асаблівасці. Таму вучоны выступаў за “неабходнасць перадачы на пісьме ненаціскага *e* праз *я* ў першым складзе перад націскам, а ненаціскага *o* праз *a* ва ўсіх складах, звяртаў увагу... на недакладнасць існуючага правіла аб правапісе канчаткаў *a / я, y / ю* ў форме роднага склону адзіночнага ліку назоўнікаў у мужчынскім родзе. Рашуча выступаў Іван Бялькевіч супраць увядзення ў беларускі алфавіт літары *j*... а таксама надрадкавых знакаў або спецыяльных літар для перадачы афрыкат *дз, дж* і спалучэння *шч*, аргументуючы гэта тым, што ўсе падобныя змены парушаць сістэму нашай графікі і не спросцяць правапіс, а значна ўскладняць яго” [3, с. 165].

Праз два гады, у верасні 1927 г., Івана Бялькевіча запрасілі ў Мінск і прызначылі сакратаром Аддзела гуманітарных навук Інбелкульту, а пазней – спецыялістам Слоўнікавай камісіі гэтай установы. Ён адразу ж актыўна ўключыўся ў навукова-даследчую працу і папулярызацыю сярод насельніцтва вынікаў даследаванняў бела-

рускай лінгвістыкі. Вучоны рэгулярна друкаваў у розных перыядычных выданнях артыкулы па актуальных праблемах лінгвістычнай тэрміналогіі і культуры беларускай літаратурнай мовы. Многія яго прапановы трывала ўвайшлі ў штодзённае карыстанне, як, напрыклад, тэрміны *дробавы лічэбнік, павелічальны назоўнік, гіпатаксіс, інверсія, неалагізм, наватвор, перыфраза* і інш. [4]. Каштоўныя і навукова абгрунтаваныя выказванні вучонага пра ўжыванне ў мове слоў *маеца* [5], *акаляць* [6] вартыя і сёння нашай увагі.

Пасля пераезду з Мсціслава ў Мінск І. Бялькевіч па-ранейшаму многа часу і сіл аддаваў дыялектнаму слоўніку Калініншчыны: атрымліваў па пошце ад карэспандэнтаў рэгіянальную лексіку, у вольны ад асноўнай працы час ездзіў сам для збору матэрыялу на ўсход Магілёўшчыны (напрыклад, улетку 1928 і 1929 гг.), выпісваў дыялектныя словы з фальклорных тэкстаў, занатаваных у магілёўскім рэгіёне, а таксама з мастацкіх твораў пісьменнікаў, што нарадзіліся і выраслі на гэтай тэрыторыі. У дошыць сціслыя тэрміны І. Бялькевіч вызначыў структуру і аб’ём слоўніка, а таксама будову слоўнікавага артыкула. Ужо ў 1928 г. ён пачаў афармляць слоўнікавыя артыкулы на першыя літары алфавіта.

Аднак плённая творчая праца вучонага нечакана была перапынена 17 лютага 1930 г. У гэты дзень Івана Бялькевіча арыштавалі па беспадстаўным абвінавачанні ў буржуазным нацыяналізме і неўзабаве выслалі ў Яшкар-Алу Марыйскай АССР, дзе ён працаваў тэхнікам-нарміроўшчыкам на лесазаводзе. У той час ссыльныя па палітычных матывах яшчэ не накіроўваліся ў лагеры са строгімі абмежаваннямі і ізаляцыяй ад грамадскага жыцця. Таму І. Бялькевічу дазволілі ўзяць з сабой матэрыялы да слоўніка гаворак усходняй Магілёўшчыны, і ён нават у тых складаных умовах увесь вольны час прысвячаў навуковай працы. Як сведчаць Іван Германовіч і Барыс Лапаў, “у 1934 г. Іван Кандратавіч у асноўным закончыў укладанне слоўніка ўсходніх гаворак. Але на працягу наступных двух дзесяцігоддзяў ён дапаўняе слоўнікавыя артыкулы, уводзіць дадатковыя ілюстрацыйныя матэрыялы, падбірае лацінскія тэрміны для народных назваў раслін” [2].

Пасля вызвалення ў 1934 г. Іван Бялькевіч прыехаў у т. зв. Азова-Чарнаморскі край, у сучасны горад Марыупаль, дзе выкладаў рускую мову і літаратуру спачатку ў Натальеўскай сярэдняй школе, а потым у школах Марыупалю. У 1948–1955 гг. загадваў навучальнай часткай вучэбнага пункта “Азоўсталь”, а з 1955 г. і да вы-

хаду на пенсію ў 1958 г. быў інжынерам-метадыстам Марыупальскага філіяла Данецкага вярчэня будаўнічага тэхнікума. Увесь вольны час прысвячаў працы над слоўнікам усходняй Магілёўшчыны.

Толькі 19 верасня 1960 г. Вярхоўным судом БССР Іван Бялькевіч быў рэабілітаваны, але без права вяртання на Радзіму. Праз месяц, 18 кастрычніка 1960 г., ён раптоўна памёр. Пасля смерці вучонага ўсе клопаты па выданні слоўніка ўзялі на сябе жонка, сын Усяслаў і дачка Людміла. Дарэчы, жонка Івана Бялькевіча Ніна Мікалаеўна Улашчык (1901–1984) была роднай сястрой знакамітага беларускага гісторыка, археографа, краязнаўцы, этнографа і літаратара, доктара гістарычных навук Мікалая Улашчыка. Яна скончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт і працавала настаўніцай у сярэдняй школе № 19 г. Мінска. Вялікая яе заслуга менавіта ў тым, што слоўнік быў апублікаваны. Разам з навуковымі і выдавецкімі рэдактарамі Ніна Мікалаеўна звернула ў спрэчных выпадках матэрыялы слоўніка з картатэкай, “дапоўніла асобныя лексікаграфічныя артыкулы ілюстрацыямі, удакладняла даведачны апарат у артыкулах, вычытвала і вывярала падрыхтаваны да надрукавання машынапіс слоўніка і карэктуру” [7, с. 8]. Праца І. Бялькевіча па сваёй будове істотна адрозніваецца ад аналагічных тагачасных лексікаграфічных праектаў: “Розніцу Калінінскага слоўніка параўнальна з Віцебскім і Мазырскім складае тое, што тут даюцца не пераклады беларускіх слоў у расійскую мову, а іх тлумачэнне ў беларускай жа мове” [8, с. 50–51]. Значная заслуга ў публікацыі слоўніка належыць таксама навуковым рэдактарам выдання, вядомым беларускім лінгвістам Мікалаю Бірылу і Аляксандру Крывіцкаму.

Усяго ў алфавітным парадку з захаваннем асноўных фанетычна-граматычных асаблівасцей мясцовага маўлення змешчана каля 20 тысяч слоў. Семантыка іх перадаецца з дапамогай беларускіх літаратурных адпаведнікаў (сінонімаў), а спецыфічныя мясцовыя найменні прадметаў і з’яў рэчаіснасці тлумачацца апісальна. У якасці ілюстрацыйнага матэрыялу аўтар нярэдка выкарыстоўваў фальклорныя запісы, шмат і мясцовай фразеалогіі.

Аналіз змешчанага ў слоўніку лексікі і фразеалогіі ўражвае яе вялікай тэматычнай разнастайнасцю: шырока пададзены найменні не толькі традыцыйных заняткаў мясцовага насельніцтва, але і новых з’яў грамадска-гаспадарчага жыцця першай трэці ХХ ст. на ўсходзе Магілёўшчыны. Складальнік уключыў у даведнік таксама некаторыя ўласныя імёны людзей і геаграфічныя

найменні. Праца Івана Бялькевіча неаднаразова дэталёва разбіралася ў друку (гл.: [1–3; 7; 9; 10] і інш.). Як слушна адзначалі Мікола Гуліцкі і Леанід Падгайскі, «“Краёвы слоўнік” Івана Бялькевіча адкрыў нам нямала па-народнаму трапных, каларытных, сакавітых слоў і выразаў» [1, с. 240].

Нядаўна ў архіве Аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі Ірына Галуза адшукала невялічкую па аб’ёме рукапісную “Картатэку слоў Слонімскага павета”, складзеную Іванам Бялькевічам. Яна змяшчае 358 адзінак, якія даследчыца падрыхтавала да друку і апублікавала ў акадэмічным навуковым зборніку [11; 12].

Самаадданая і мэтанакіраваная праца Івана Кондратавіча Бялькевіча на ніве беларускай лінгвістыкі ў розных неспрыяльных абставінах жыцця ўражвае да глыбіні душы. Яго грамадзянскі і навуковы подзвіг заўсёды будзе для многіх пакаленняў беларускіх вучоных яркім прыкладам высакароднага служэння любімай справе і Радзіме.

Спіс літаратуры

1. Гуліцкі, М. Іван Бялькевіч і яго слоўнік / М. Гуліцкі, Л. Падгайскі // *Польмя*. – 1971. – № 7. – С. 238–242.
2. Германовіч, І. Ёсць такі слоўнік / І. Германовіч, Б. Лапаў // *Літаратура і мастацтва*. – 1964. – 11 жн. – С. 3.
3. Германовіч, І. К. І. К. Бялькевіч / І. К. Германовіч // *Беларускія мовазнаўцы: нарысы жыцця і навуковай дзейнасці* / І. К. Германовіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1985. – С. 163–179.
4. Бялькевіч, І. К. [Рэцэнзія] / І. К. Бялькевіч // *Узвышша*. – 1928. – № 2. – С. 205–208. – Рэц. на кн.: *Беларуская навуковая тэрміналогія*. Вып. 15. *Слоўнік граматычна-лінгвістычны*. – Мінск: Ін-т беларус. культуры, 1927. – 78 с.
5. Бялькевіч, І. К. Карэктывы да слова *маецца* / І. К. Бялькевіч // *Узвышша*. – 1928. – № 5. – С. 191.
6. Бялькевіч, І. К. Аб слове *акаляць* / І. К. Бялькевіч // *Узвышша*. – 1928. – № 2. – С. 204.
7. Германовіч, І. К. І. К. Бялькевіч і яго слоўнік / І. К. Германовіч, Б. С. Лапаў // *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны* / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – С. 5–12.
8. *Наш край*. – 1928. – № 12. – С. 51–52.
9. Булахав, М. Г. Бялькевіч Іван Кондрат’евіч / М. Г. Булахав // *Восточнославянские языковеды: библиографический словарь* / М. Г. Булахав. – Мінск: Изд-во БГУ, 1977. – Т. 2. – С. 15–18.
10. Трухан, Т. М. Даследчык мовы / Т. М. Трухан // *Звязда*. – 1983. – 5 сак.
11. Галуза, І. У. Слоніmsкі словазбор І. Бялькевіча: структура і змест працы / І. У. Галуза // *Беларуская дыялекталогія: матэрыялы і даследаванні*. – Мінск: Беларус. навука, 2016. – Вып. 4. – С. 97–102.
12. Бялькевіч, І. К. Слоўнік Слонімскага павета / І. К. Бялькевіч // *Беларуская дыялекталогія: матэрыялы і даследаванні*. – Мінск: Беларус. навука, 2016. – Вып. 4. – С. 103–111.

Аляксандр МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ЛЕКСІКА ЎСТАРЭЛАЯ, ЗАСТАРЭЛАЯ ЦІ САСТАРЭЛАЯ?

У сучаснай беларускай літаратурнай мове словы, якія выйшлі з агульнага ўжывання, але яшчэ даволі добра вядомыя, называюцца ўстарэлымі. Адпаведна, у слоўніках яны звычайна пазначаюцца паметай *уст.* Аднак у беларускім мовазнаўстве застаецца нявырашаным пытанне пра **змест і назву паметы** для адлюстравання ўстарэлых слоў у даведніках. Напрыклад, якой паметай іх фіксаваць у лексікаграфічных крыніцах: *уст.* (устарэлае), *заст.* (застарэлае) ці *саст.* (састарэлае)? На думку П. Сцяцко, у айчыннай лексікаграфіі пры фіксацыі ўстарэлых назваў неабходна ўжываць скарачэнне *заст.* беларускага слова *застарэлае*, а не рускае *уст.* [1, с. 122]. У 1920-я гг. С. Некрашэвіч таксама выкарыстоўваў паняцце *застарэлая лексіка*. Лічачы мэтазгодным уключаць устарэлыя назвы ў склад “мясцовых” даведнікаў, сцвярджаў, што ў такія “слоўнічкі патрэбна ўносіць усе словы, хоць яны былі дзікія, рэдкія й *застарэлыя* (вылучана намі. – А. М.), бо кожнае з такіх дзе-небудзь захаваных у глухім кутку слоў можа быць надзвычайна цікавым для мовазнаўцы, іншы раз вытлумачваючы пахаджэнне цэлай сям’і слоў” [2, с. 11–12].

Пазначаць устарэлыя словы ў даведніках паметай *саст.* (састарэлае) прапаноўваў Ф. Піскуноў [3, с. XI–XII]. Аўтар “Вялікага беларуска-рускага слоўніка” (2015) выкарыстоўвае спалучэнне *састарэлыя словы*. У прадмове знаходзім, што ў даведнік “уключана як сучасная лексіка, а таксама наватворы, так і рэдкія ды састарэлыя словы, гістарызмы...” [4, с. 5]. Словазлучэнне *састарэлае слова* паслядоўна ўжывае В. Варановіч. Напрыклад, у манаграфіі “Словаўтварэнне назоўнікаў у беларускай мове” (2005): “...ад асновы назоўніка ўтворана састарэлае слова *інстытутка*” [5, с. 119]. У апошнія гады ў інтэрнэце, сацыяльных сетках таксама сталі выкарыстоўвацца менавіта выразы *састарэлая лексіка*, *састарэлыя словы*. Так, 15.08.2017 апублікаваны матэрыял з назвай “Гістарызмы і архаізмы. Як адрозніць гэтыя састарэлыя словы?” (<https://info4all.ru/be/obrazovanie/istorizmi-i-arhaizmi-kak-otlichit-eti-ustarevshie-slova>). Тамсама 13.02.2019 быў размешчаны артыкул пра састарэлую лексіку (<https://tostpost.com/be/adukacyya/27462-shyua-sastarelae-nazva-sastarelaya-leks-ka-nazvy-chastak-cela.html>; 508 праглядаў на 25.10.2022). Стваральнікі акаўнта lohkaja_mova 5.04.2022

у інстаграме падалі назву *ядваб* у якасці адпаведніка рускаму слову *шёлк* і адзначылі, што яно ў некаторых слоўніках лічыцца састарэлым.

Параўнаем значэнне слоў *застарэлы*, *састарэлы* і *ўстарэлы* ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. У тлумачальных слоўніках семантыка дзеепрыметнікаў *устарэлы* і *састарэлы* супадае: “**Устарэлы**. Які не адпавядае сучасным патрабаванням, выйшаў з ужытку, моды. *Устарэлы погляд*. *Устарэлае слова* // наз. устарэласць” [6, с. 868]; “**Састарэлы**. 1. Які стаў стары (наз.). 2. *перан.* Які перастаў быць сучасным; устарэлы. *Састарэлы метады*. *Састарэлае адзенне* (нямоднае) // наз. састарэласць (да 2 знач.)” [6, с. 735]. Як размоўнае мнагазначнае найменне *застарэлы* падаецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”: “**Застарэлы**. Разм. 1. Даўні па часу ўзнікнення; стары, састарэлы. 2. Які цягнецца з даўніх часоў; непапраўны, невылечны. 3. Які не адпавядае сучасным патрабаванням, нормам; устарэлы” [7, т. 2, с. 389].

На нашу думку, у айчынным мовазнаўстве лепш ужываць тэрмін *састарэлая лексіка* і, адпаведна, у слоўніках выкарыстоўваць памету *саст.* (*састарэлае*), а не скалькаваную з рускай мовы форму *ўстарэлае*. Узаяўшы за аснову значэнне паняцця *састарэлая лексіка*, змешчанае ў “Беларуска-рускім слоўніку” (1962), прапануем наступнае тлумачэнне: памета *саст.* (састарэлае слова) указвае на тое, што слова або якое-небудзь яго значэнне ў сучаснай мове выйшла з актыўнага ўжывання, бо яно заменена іншым словам ці яго паняцце, прадмет перасталі існаваць.

Спіс літаратуры

1. Сцяцко, П. У. Уводзіны ў мовазнаўства: дапаможнік / П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 229 с.
2. Некрашэвіч, С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч. – Менск, 1925. – 23 с.
3. Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы / Ф. А. Піскуноў. – Мінск, 2012. – 1196 с.
4. Купрысь, П. Д. Вялікі беларуска-рускі слоўнік / П. Д. Купрысь. – Мінск : Харвест, 2015. – 576 с.
5. Варановіч, В. Л. Словаўтварэнне назоўнікаў у беларускай мове / В. Л. Варановіч. – Гродна : ГрДУ, 2005. – 135 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1978. – Т. 2. – 768 с.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемса да алімпіяды

Дзмітрый ДОЎГАЛЬ,

старшы выкладчык кафедры тэорыі і методыкі пачатковай адукацыі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,

Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,

начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі,

старшы навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі

АЛІМПІЯДНЫ ПРАКТЫКУМ (X КЛАС)

Заданне 1. Адкажыце на пытанні, памятаючы, што гукі і склады як фанетычныя адзінкі трэба запісаць у транскрыпцыі.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Пытанне	Адказ
1. Які склад трэба дадаць да слова <i>кава</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'асобна ўзятая расліна, сцябліна, саломіна'?	
2. Які склад трэба дадаць да слова <i>мель</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'ніжня патойшчаная частка дрэва, расліны, якая прылягае да караня'?	
3. Які склад трэба дадаць да слова <i>рог</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'частка плуга, якая падразае пласт зямлі знізу'?	
4. Які гук трэба дадаць да слова <i>муць</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'веяць, гнаць паветра'?	
5. Які склад трэба дадаць да слова <i>вага</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'мерна гайдацца з боку ўбок або зверху ўніз'?	
6. Якую літару трэба дадаць да слова <i>век</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'верхняя частка, якая служыць пакрыццём якой-небудзь пасудзіны, скрынкі, каробкі і пад.'?	
7. Які склад трэба дадаць да слова <i>мова</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'магічныя словы, якія, паводле ўяўленняў, валодаюць чароўнай або гаючай сілай'?	
8. Які гук трэба дадаць да слова <i>гора</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'буйны населены пункт, адміністрацыйны, культурны і прамысловы цэнтр'?	
9. Якую літару трэба дадаць да слова <i>горн</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'печ для пераплаўкі металаў і абпальвання керамічных вырабаў'?	
10. Які гук трэба прыбраць са слова <i>радыё</i> , каб атрымалася слова са значэннем 'хімічны элемент – серабрыста-белы бліскучы метал з радыеактыўнымі ўласцівасцямі'?	

Заданне 2. Назвы колераў вясёлкі нярэдка выкарыстоўваюцца як кампаненты ўстойлівых канструкцый. Запішыце фразеалагізмы з назвамі колераў (каляронімамі) у складзе, якія маюць указанае значэнне.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Фразеалагізм з каляронімамі	Значэнне фразеалагізма
	'стварыць крайне неспрыяльныя ўмовы для каго-небудзь'
	'чалавек знатнага паходжання'
	'свабодны шлях, без перашкод і затрымак (даваць)'

	'сімвал, уасабленне найвышэйшага шчасця'
	'вельмі выразна, ярка (праходзіць, пралягаць)'

Заданне 3. У слоўніку беларускай безэквівалентнай лексікі пададзены адметныя словы, якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у рускай мове. У табліцы змешчаны пераклады такіх слоў на рускую мову, а таксама адзін з суфіксаў, які ёсць у слове. Запоўніце пустую калонку ў табліцы.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Слова	Суфікс	Пераклад на рускую мову
	-ств-	ремесло, занятие кожевенника
	-ыш-	кувшин без ручки
	-ян-	птенец голубя
	-ішч-	поле, на котором растет или рос картофель
	-янк-	гнездо аиста
	-ік-	тыквенная ботва
	-е-	становиться более глубоким
	-к-	завершение копки картофеля
	-ат-	с большим клювом
	-ак-	закадычный друг
	-а-	слишком высоко
	-арн-	книжный магазин

Заданне 4. Прачытайце народныя выслоўі. Запішыце падкрэсленыя ў іх назоўнікі ў форме творнага склону адзіночнага ліку.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Народнае выслоўе	Назоўнік у форме творнага склону адзіночнага ліку
Гультай за работу – <u>мазоль</u> за руку	
<u>Гусі</u> нізка – зіма блізка	
Дажыліся казакі, што ні хлеба, ні <u>табакі</u>	
Добры <u>сабака</u> лепшы за ліхога чалавека	
Лепш цяпер, чым у <u>чацвер</u>	
Не сабраць <u>касцей</u> пасля гасцей	

Пад ляжачы камень вада не цячэ	
Памяняў гаршчок на гліну	
Пасланца не б'юць, не караюць	
У старой бабы і на печы ўхабы	

Заданне 5. Дапамажыце арганізатарам перапісу насельніцтва падрыхтаваць беларускамоўную анкету для апытання і перакладзіце яе фрагмент з рускай мовы.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Укажыце основную причину, по которой Вы отказались от поиска работы:

- нашел работу и ожидаю ответа,
- ожидаю начала сезона,
- вышел на пенсию, в отставку,
- по состоянию здоровья,
- веду домашнее хозяйство,
- ухаживаю за детьми, другими членами семьи,
- нет необходимости / желания работать.

Заданне 6. Выпішыце выказнікі з загаловаў навін, размешчаных на сайце Беларускай чыгункі, укажыце іх від. Укажыце колькасць гукаў у словаўтваральных суфіксах *вылучаных* слоў (усе яны ўтвораны суфіксальным спосабам).

Максімальная колькасць балаў – 9.

Сказ	Выказнік	Від выказніка	Колькасць гукаў у суфіксе
1. Больш за восемдзесят дадатковых цяжкіх будучы курсіраваць па Беларускай чыгунцы ў дні красавіцкіх і майскіх святаў			
2. З 1 мая пенсіянеры маюць права на пяцідзясяціпрацэнтную скідку на праезд у цяжкіх рэгіянальных ліній эканомкласа			
3. Беларуска чыгунка прапануе ўсім жадаючым стаць <i>уладальнікамі</i> аблігацый			
4. Дзіцячы лагер “Дубравенка” Магілёўскага аддзялення Беларускай чыгункі – пераможца агляду-конкурсу сярод дзіцячых <i>аздараўленчых</i> устаноў			
5. З верасня пасажыры БЧ пры куплі білета ў чыгуначнай касе змогуць <i>дадаткова</i> аплаціць пасцельную бялізну			
6. Пашыраны <i>магчыма</i> ці аплаты электронных білетаў для пасажыраў Беларускай чыгункі			

Заданне 7. Выкарыстоўваючы прапанаваныя характарыстыкі, падбярыце простыя сказы з указаных твораў Максіма Багдановіча.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Характарыстыка сказа	Сказ з верша	Назва верша
– аднастаўны, – клічны, – ускладнены		“Зімой” (“Здароў, марозны, звонкі вечар!..”)
– двухстаўны, – пыталны, – у сказе ёсць інверсія (адваротны парадак слоў)		“Маёвая песня” (“Па-над белым пухам вішняў...”)
– двухстаўны, – развіты, – ускладнены аднароднымі членамі		“Раманс” (“Зорка Венера”)
– няпоўны, – няклічны, – ускладнены		“Маёвая песня” (“Па-над белым пухам вішняў...”)

Заданне 8. Па азначэнні пазнайце літаратурнаўчы тэрмін / паняцце. Запішыце адказ на месцы пропуску.

Максімальная колькасць балаў – 5.

1. ___ – трохскладовая стапа з націскам на другім (сярэдным) складзе.

2. ___ – глыбінны, прыхаваны сэнс якога-небудзь выказвання ці твора ў цэлым; ён ляжыць у аснове эзопавай мовы, іроніі, алегорыі, без яго нельга ўявіць байку, прытчу.

3. ___ – структурна-кампазіцыйная форма з пяці асобных твораў (апавесцей, раманаў), аб’яднаных адным сюжэтам і агульнымі героямі. У беларускай літаратуры створаны І. Шамякіным, І. Чыгрынавым.

4. ___ – індывідуалізаваны і тыпізаваны вобраз асобы, рысы якой паўстаюць літаральна з усіх лірычных твораў паэта.

5. ___ – іншасказальнае адлюстраванне прадмета ці з’явы праз вобразы, якія маюць пераносны сэнс, часта выкарыстоўваецца ў байках.

6. ___ – невялікі, аднаактавы камедыйны твор з займальнай інтрыгай, анекдатычным парадаксальным сюжэтам, песнямі-куплетамі, часам танцамі.

7. ___ – асноўная думка, увасобленая ва ўсёй сістэме вобразнага ладу літаратурнага твора.

8. ___ – адзін з асноўных родаў літаратуры, які паказвае рэчаіснасць праз суб’ектыўнае выяўленне пачуццяў, перажыванняў аўтара, яго лірычнага героя.

9. ___ – невялікі эпічны твор, у якім вядзецца гаворка, як правіла, пра нейкі адзін вызначальны жыццёвы выпадак, мае адну сюжэтную лінію.

10. ___ – уступнае слова да кнігі, у якім выдавец, рэдактар або аўтар паведамляе чытачу звесткі, неабходныя для лепшага разумення прапанаванага тэксту.

Заданне 9. Паглядзіце ўважліва на памятныя манеты, прысвечаныя беларускім пісьменнікам. Ука-

жыце, хто гэта, і запішыце нумары фактаў, якія адносяцца да жыцця і творчасці менавіта гэтага майстра слова. Памятайце, што не ўсе з пералічаных фактаў адносяцца да гэтых асоб.

Максімальная колькасць балаў – 7.

		
Гэта _____	Гэта _____	Гэта _____
Факты з жыцця і творчасці: _____	Факты з жыцця і творчасці: _____	Факты з жыцця і творчасці: _____
Факты, якія не адносяцца да жыцця і творчасці гэтых асоб: _____		

Факты з жыцця і творчасці:

1. Месца нараджэння – засценак Акінчыцы каля Стоўбцаў.
2. Месца нараджэння – Уздзеншчына.
3. Месца нараджэння – вёска Вязынка.
4. Месца нараджэння – Гродна.
5. Гэты пісьменнік працаваў бібліятэкарам, некаторы час займаў пасаду галоўнага рэдактара “Нашай Нівы”.

6. У 1956–1982 гг. займаў пасаду віцэ-прэзідэнта Акадэміі навук БССР.

7. Гэтай асобе належаць словы: “Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!”

8. Пятро Глебка пра гэтага чалавека пісаў: “...безумоўна, вялікі майстар байкі і камедыі, але ён і добры лірычны паэт, і цудоўны бытапісец. Дыяпазон яго творчасці вельмі шырокі, таму што пісьменнік шырока глядзіць на жыццё і глыбока пранікае ў яго тайнікі: ён бачыць у ім і гераічнае, і трагічнае, і смешнае”.

9. Пятро Прыходзька прысвяціў гэтай асобе наступныя радкі:

Сымон-музыка любай Ганцы
Свет развінае ўвесь смычком,
І скульптар іх, як на палянцы,
Распалажыў усіх радком.

10. Павел Пруднікаў прысвяціў гэтай асобе наступныя радкі:

Раздалося, як рэха: “А хто там ідзе?”
І адразу ж тут – “Явар з калінай”...
Гукі слоў паплылі па крышталёнай вадзе,
Па-над гаем густым, салаўіным!..

11. За арганізацыю настаўніцкага з’езда гэта асоба была асуджана на тры гады астрога.

Заданне 10. Уявіце, што вы з’яўляецеся складальнікам зборніка твораў беларускай літаратуры. Абавязковая ўмова выдання гэтай кнігі: на вокладцы павінна быць акварэль “Магілёў” Юзафа Пешкі. Прапануйце версію такога зборніка: арыгінальную

назву і 4 мастацкія творы (назва і аўтар), якія могуць быць змешчаны ў кнізе.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Назва зборніка _____

Назва твора	Аўтар
1.	
2.	
3.	
4.	

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

1.	[л’і] (<i>каліва</i>) – тут і далей у дужках падаецца слова, якое павінна атрымацца ў выніку гульні, яно не з’яўляецца непасрэдным адказам на пытанне
2.	[ка] (<i>камель</i>)
3.	[на] (<i>нарог</i>)
4.	[дз’] (<i>дзьмуць</i>)
5.	[ц:а] (<i>вагацца</i>)
6.	а (<i>века</i>)
7.	[за] (<i>замова</i>)
8.	[г] (<i>горад</i>)
9.	а (<i>горан</i>)
10.	[о] (<i>радыі</i>)

Каментарый. За кожны правільны адказ – па 0,5 бала.

Заданне 2.

Фразеалагізм з каляронімам	Значэнне фразеалагізма
абкласці чырвонымі сцяжкамі	‘стварыць крайне неспрыяльныя ўмовы для каго-небудзь’
блакітная кроў	‘чалавек знатнага паходжання’
зялёнае святло / зялёная вуліца	‘свабодны шлях, без перашкод і затрымак (даваць)’
сіняя птушка	‘сімвал, увасабленне найвышэйшага шчасця’
чырвонай ніткай	‘вельмі выразна, ярка (праходзіць, пралягаць)’

Каментарый. За кожны правільны адказ – па 0,5 бала.

Заданне 3.

Слова	Суфікс	Пераклад на рускую мову
гарбарства	-ств-	ремесло, занятая кожевенника
гладыш	-ыш-	кувшин без ручки
галубяня (-ё)	-ян-	птенец голубя
бульбянішча	-ішч-	поле, на котором растёт или рос картофель
буслянка	-янк-	гнездо аиста
гарбузнік	-ік-	тыквенная ботва
глыбець	-е-	становіцца больш глыбокім
дакопкі	-к-	завершэнне копки картофеля
дзюбаты	-ат-	с большым клювом
дзубак	-ак-	закадычны друг
завысока	-а-	слишком высока
кнігарня	-арн-	книжный магазин

Каментарый. За кожны правільны адказ – па 0,5 бала.

Заданне 4.

Народнае выслоўе	Назоўнік у форме творнага склону адзіночнага ліку
Гультай за работу – <u>мазоль</u> за руку	мазалём
Гусі нізка – зіма блізка	гуссю
Дажыліся казакі, што ні хлеба, ні <u>табакі</u>	табакай (-аю)
Добры сабака лепшы за ліхога чалавека	сабакам
Лепш цяпер, чым у <u>чацвер</u>	чацвяргом
Не сабраць <u>касцей</u> пасля гасцей	касцю
Пад ляжачы <u>камень</u> вада не цячэ	каменем
Памяняў <u>гаршчок</u> на гліну	гаршком
<u>Пасланца</u> не б'юць, не караюць	пасланцом
У старой бабы і на печы <u>ўхабы</u>	ухабай (-аю)

Каментарый. За кожную правільна ўтвораную форму – па 0,5 бала.

Заданне 5. Укажыце асноўную прычыну, па якой Вы адмовіліся ад пошуку працы:

- знайшоў працу і чакаю адказу,
- чакаю пачатку сезона,
- выйшаў на пенсію, у адстаўку,
- па стане здароўя,
- вяду хатнюю гаспадарку,
- даглядаю дзяцей, іншых членаў сям'і,
- няма неабходнасці / жадання працаваць.

Каментарый. За кожную граматычную, лексічную, арфаграфічную і іншую памылку ад максімальнай адзнакі ў 6 балаў адмаецца па 0,5 бала.

Заданне 6.

Сказ	Выказнік	Від выказніка	Колькасць гукаў у суфіксе
1.	будуць курсіраваць	просты дзеяслоўны	5 [права]
2.	маюць права	просты дзеяслоўны	4 [ан'эр]
3.	прапануе	просты дзеяслоўны	4 [л'нік]
4.	пераможца	састаўны іменны	1 [ч]

5.	змогуць аплаціць	састаўны дзеяслоўны	1 [а]
6.	пашыраны	састаўны іменны	3 [ас'ц]

Каментарый. За кожны правільны адказ – па 0,5 б.

Заданне 7.

Характарыстыка сказа	Сказ з верша	Назва верша
– аднасастаўны, – клічны, – ускладнены	<i>Узрываеце ж іх санямі, коні!</i>	“Зімой” (“Здароў, марозны, звонкі вечар!..”)
– двухсастаўны, – пытальны, – у сказе ёсць інверсія (адваротны парадак слоў)	<i>Ці не вецер гэта звонкі ў тонкіх зёлках шапаціць?</i>	“Маёвая песня” (“Панад белым пухам вішняў...”)
– двухсастаўны, – развіты, – ускладнены аднароднымі членамі	<i>Зорка Венера ўзышла над зямлёю, Светлыя згадкі з сабой прывяла...</i>	“Раманс” (“Зорка Венера”)
– няпоўны, – няклічны, – ускладнены	<i>Можа, толькі сам паэт</i>	“Маёвая песня” (“Панад белым пухам вішняў...”)

Каментарый. За кожны правільна падабраны сказ – па 1,5 бала. Як правільныя трэба прымаць усе сказы з указаных твораў М. Багдановіча, якія адпавядаюць акрэсленым характарыстыкам.

Заданне 8. 1. Амфібрахій. 2. Падтэкст. 3. Пенталогія. 4. Лірычны герой (лірычнае “я”). 5. Алегорыя. 6. Вадэвіль. 7. Ідэя (ідэя мастацкага твора). 8. Лірыка. 9. Апавяданне. 10. Прадмова.

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 9. Якуб Колас: 1, 9, 11.

Кандрат Крапіва: 2, 6, 8.

Янка Купала: 3, 5, 10.

Нікому не належаць: 4, 7.

Каментарый. За правільна ўказаную асобу – 0,5 бала, за кожнае правільнае аднясенне факта – 0,5 бала.

Заданне 10. Каментарый. За арыгінальную назву зборніка – 1 бал; за кожны твор (назва і аўтар), які адпавядае назве зборніка, – 1 бал. Пажадана пры вызначэнні арыгінальнасці ўлічваць, наколькі назва зборніка адрозніваецца ад назваў, прапанаваных іншымі ўдзельнікамі алімпіяды. Пры ацэнцы падборкі твораў важна ўлічыць прынцыповую ўмову – толькі чатыры творы, калі іх болей, то ўлічваюцца толькі першыя чатыры.

За адпаведнасць назвы зборніка і падборкі твораў ідэі граўюры Ю. Пешкі – 1 бал.

Да ўвагі чытачоў. У № 3 “Роднага слова” за 2022 г. змешчаны ўзоры сучаснай комплекснай работы алімпіяды па вучэбных прадметах “Беларуская мова” і “Беларуская літаратура” для IX класа.

Ірына КАРАТКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Вольга ШАРШНЁВА,
кандыдат філалагічных навук

КОМПЛЕКС ЗАДАННЯЎ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ НА МАТЭРЫЯЛЕ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАЎ ЯКУБА КОЛАСА

Заканчэнне. Пачатак у № 12 за 2022 г.

Заданне 6. Вызначце марфемны склад і зрабіце словаўтваральны разбор вылучаных слоў (з улікам нулявых марфем).

Сказ	Марфемны склад слова	Словаўтваральны разбор

1) Там, на вуліцы, чуваць, як тупаюць па тра-туарах ногі, як грукаюць капытамі па бруку коні, як шуміць і гудзе *многагалосы* горад (“Дзеравеншчына”). 2) Колькі хвілін Міхалка хадзіў па двары, шукаючы *пералаза* (“Дзеравеншчына”). 3) Амаль не кожны дзень думкі Андрэя *вярцеліся* каля гэтага дубка (“Малады дубок”). 4) А змрок – густы, халодны, *непрыветны* – нерухома аблягаў зямлю. Ціха. Глуха. Хоць бы гук *чалавечага* голасу (“Малады дубок”). 5) Усхадзіўшыся, Андрэй выйшаў на вуліцу. Вось ужо колькі дзён ён *староніцца* ад людзей і жыве толькі сам сабой, сваімі думкамі, што так моцна стамілі яго душу (“Малады дубок”). 6) Максім стаяў і *штосьці* гаварыў (“Малады дубок”). 7) Ветрык перастаў патыхаць, у паветры зрабілася ціха і парна. А з-за берагоў зямлі, дзе неба як бы апускалася на зямлю, *усплывалі* ўсё новыя і новыя хмаркі (“Сірата Юрка”). 8) Пад аконцам, што выходзіла ў бок чыгункі, раслі кветачкі і красаваўся пышны мак, а з невялікай градкі выкідала цыбуля, як пшаніцу, сваё стромкае *пер’е* (“На чыгунцы”). 9) Будка іх стаяла адна ў полі, пры саменькім лесе, праз які смела і *размашыста* пралягла чыгунка (“На чыгунцы”).

Заданне 7. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучаным інфінітывам і членам сказа, якому ён адпавядае.

Інфінітыў у сказе	Член сказа
А. Міхалка доўга пазірае ў акно. Нарэшце ў яго не хапае сілы <i>працівіцца</i> закліку вясны, і ён, азірнуўшыся, каб не затрымаў хто, ціха выходзіць на двор (“Дзеравеншчына”).	1. Дзейнік
Б. Максім трывожна азірнуўся вакол, зняў з плеч сваю старасвецкую стрэльбу і паставіў каля хвой; дастаў з-за пояса сякеру і пачаў <i>замятаць</i> сляды неўпільнованага злодзея (“Малады дубок”).	2. Выказнік (частка выказніка)

В. На душы ў яго [Максіма] было цэлае пекла. Злосць на таго, хто ссек дуб, хто, як сумыслу, як на здзек яму, зрабіў гэту пакражу, ніколучкі не клапацячыся схаваць канцы; далей – страх перад ляснічым, страх за страту кавалка хлеба: даўно ўжо капаецца пад яго аб’ездчык, не раз пагражаў Максіму і ляснічы <i>прагнаць</i> яго са службы (“Малады дубок”).	3. Дапаўненне
Г. Увесь гэты дзень, цэлы вечар і ноч не меў Максім супакою. Нават <i>есці</i> не хацелася яму (“Малады дубок”).	4. Азначэнне
Д. Кінуцца за весніцы на дарогу сабакі, забрэшчуць на каго ці так што здасца іх сабачаму розуму, – Максім чуў, як у сярэдзіне ў яго нешта траслося, і яму здавалася, што гэта пэўна ідзе Марцін з каморы ад ляснічага з наказам <i>з’явіцца</i> ў кватэру (“Малады дубок”).	5. Акалічнасць
Е. Лес маўчаў. Можна ён зацікавіўся, што будзе рабіць тут гэты чалавек, чаго ён прыйшоў сюды <i>варушыць</i> і <i>трывожыць</i> яго сон (“Малады дубок”).	
Ё. Моташна было Андрэю <i>слухаць</i> такія гутаркі – проста свет здаваўся яму нямілы (“Малады дубок”).	
Ж. Яшчэ больш заблытаўся Андрэй. Толькі цяпер ён пераканаўся, што <i>кідаць</i> камлюкі ў ваду была дурная выдумка (“Малады дубок”).	
З. Здаецца, сам свет гатовіўся як можна лепш <i>сустрэць</i> калядны вечар (“Калядны вечар”).	
І. І ўрэшце Юрку асвяціла думка – <i>пайсці</i> да цёткі Тарэсы і там <i>занаचाваць</i> (“Сірата Юрка”).	

Заданне 8. Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі, укажыце іх трыванне, стан і патлумачце ўтварэнне.

Дарога ўвесь час ішла лесам. Лес зрэдку разрываўся невялічкімі палянкамі, на некаторых рунела жыта, а па краях там-сям пападаліся старадрэвіны-хвой, што пышна разрасліся на прасторы, або развіслыя таўшчэразныя дубы, як замужныя старасвецкія гаспадары; на гэтых дубах палешукі-бортнікі рабілі цэлыя пчольнікі, зацягваючы туды па дзясятку вуллёў. Палянкі зноў змяняліся лесам, то стройным баравым, то нізкім балотным. Лес зноў расступаўся, даючы месца бясконца вялікім балотам. Балоты цягнуліся

далёка-далёка між лесу і замыкаліся лесам, ледзь чарнеючы роўнай палоскай на далёкім небасхіле. Цэлае мора высокай парыжэлай травы засталася зімаваць тут, бо сюды не зойдзе ні гавяда, ні чалавек з касой. Незлічоныя купіны, нізкарослыя хвойкі на іх, пачарнелыя карчагі даўно адмершых дзеравяк раслі і гнілі тут спрадвеку. Сярод гэтых купін бліскучымі стужкамі павіталіся часамі палоскі вады, чыстыя, гладкія, як шліфаванае шкло. Невядома, з якіх часоў стаялі над імі засохшыя адломкі старых, спаранелых алешын, як свечкі, і маркотна глядзелі ў неба.

Заданне 9. Прачытайце ўрывак паводле апавядання “Нёманаў дар” Я. Коласа. Запоўніце слупок “Адказ” прыведзенай табліцы, запісаўшы адпаведнае спалучэнне лічбы і літар (напрыклад, 1Ав).

1) Доўга стаялі тут сяляне з сваёю крыўдаю, адзінокія, закінутыя, і нідзе іх вока не знаходзіла апоры і падмогі супраць несправядлівасці. 2) Доўга гаманілі і гулі яны пад адкрытым небам, як устрывожаны вулей, размахвалі рукамі, як лес лапамі ў грозную буру. 3) Як трохі ацішэла ўспышка гневу, Андрэй Зазуляк увайшоў у сярэдзіну, зняў шапку і стаў ёю махаць. 4) Веснавая цёплая ноч толькі што апранула зямлю і раскідала свае таемныя чары, поўныя крыху смутнага хараства. 5) Першыя зоры ўжо замігцелі то тут, то сям у бяздонным небе, а з-за лесу залатым пажарам кругам узнімаўся блішчасны месяц. 6) Дробныя белыя хмаркі высцілалі яму дарожку сваімі лёгкімі празрыстымі тканямі і расступаліся перад ім, скупануўшы ў яго бляску свае танкарунныя кудры. 7) Пахла зямля, багата акропленая расою. 8) Вясёлыя маладыя гукі смела ўразаліся ў цішыню ночы і бойка плылі на рэчку; тут яны ўпыняліся ў высокі бераг, адскаквалі назад і беглі ўздоўж яго па дузе луці і заміралі ўжо за лагуном. 9) Сяло заціхала; зрэдку па вуліцы брыла адзінокая фігура сялянна, што дзесь запазніўся. 10) Толькі дзяўчаты яшчэ не спалі і спявалі на прызбах песні.

Нумар сказа	Тып сказа	Схема	Адказ
1	А) просты	а) [...], i [...].	
2	Б) складаназлучаны	б) [...], a [...].	
3	В) складаназалежны з адной даданай часткай	в) [...]; [...].	
4	Г) складаназалежны з некалькімі даданымі часткамі	г) [...]; [...], (...).	
5	Д) бяззлучнікавы	д) (...), [...], (...).	
6	Е) з рознымі відамі сувязі	е) (...), [...].	
7		ё) [...].	
8		ж) [...], (...), (...).	
9		з) [...], (...).	
10		и) (...), [...], [...].	

Заданне 10. Пасля аднаўлення сапсаваных вірусам апавяданняў Я. Коласа рэдактар паспрабаваў максімальна аднавіць тэксты, зрабіў лексічную, арфаграфічную і пунктуацыйную праўку. Аднак, абмежаваны ў часе, зусім забыўся на граматычную праўку. Дапамажыце рэдактару знайсці і выправіць граматычныя памылкі. Выпішыце памылку, правільны варыянт і тлумачэнне неабходнасці праўкі.

1) Два старэйшых Тарасавы сыны ўходжваліся на двары: загатаўлялі каровам трасянку, секлі і пілавалі дровы. А іх дзядзька, Андрэй, меншы Тарасаў брат, залажыўшы сякерку за пояс, пайшоў трэсці свае кошыкі. Андрэй быў заўзяты рыбак (“Калядны вечар”). 2) А самая важная работа ішла ў хаце. Сягоння Кася раней запаліла ў печы. Белаваты дымок роўна падымаўся ўгару і распываўся ў ціхім марозным паветры. Каля печы стаяў ужо накрыты заслон чыстым настольнікам (“Калядны вечар”). 3) З другога канца вуліцы ціха, як цень, ішла высокая фігура. Пазнаўшы ў гэтай фігуры Васіля Падбярознага, лесніку захацелася ісці (“Нёманаў дар”). 4) Узяўшы стрэльбу, ляснік з каморы яшчэ ўдзень пайшоў пільнаваць капцы, якія ён сам і пастаўляў. А стаўляў ён іх у надзеі забытаць Васіля і замяшаць яго ў справу, бо ведаў гарачую натуру хлопца. Васіль жа, убачыўшы рана капцы, зразу здагадаўся, чыя гэта работа і для чаго яна зроблена. Абое хлопцаў бачылі адзін другога наскрозь (“Калядны вечар”). 5) Асірацелыя старыя дубы ў чорных шапках бусліных гнёздаў спакойна стаялі, не варушыўшы ніводным лістом, і купалі ў сонцы свае адвечныя лапы (“У старых дубах”). 6) І што ёсць на свеце мілей за цябе, пара маладога жыцця, калі душа яшчэ нявінная і чыстая, як ранішняя майская роска (“Сірата Юрка”). 7) Не, каб адчуць усю паўнату гэтага хараства, гэтых чараў чыгункі, што праходзіць тут, трэба бачыць яе сваімі вачамі, трэба палюбавацца ёю ў ясны веснавы або летні дзянёчак (“На чыгунцы”). 8) Вось і сёння паслала маці Натальку за абедам, бо самой маме не было часу (“Наталька, Джон і муха”). 9) Затое ж хто, як не Івась, знаў хараства летняй раніцы ў полі? Хто лепш яго разбіраў птушыную гаворку (“На чыгунцы”). 10) Хаім Рыбс атрымаў цэлую кучу паперак, якія трэба было выканаць у самы карацейшы тэрмін, бо ўсе яны былі надзвычай экстраныя, і кожная мела адзін канчатак: за невыкананне – рэвалюцыйны суд (“Хаім Рыбс”).

Памылка	Выпраўлены варыянт	Тлумачэнне

ДАВЕДКІ

Заданне 6.

Сказ	Марфемны склад слова	Словаўтваральны разбор
1.	<i>мног-а-галос-ы</i> (корань, інтэрфікс, корань, нулявы суфікс, канчатак)	многогалосы – <u>многа</u> <u>галасоў</u> (складана-бяс-суфіксны спосаб)
2.	<i>пера-лаз-а</i> (прыстаўка, корань, нулявы суфікс, канчатак)	пералаз – <u>пералазіць</u> (бяссуфіксны спосаб)
3.	<i>вярц-е-л-і-ся</i> (корань, суфікс, суфікс, канчатак, постфікс)	вярцец-ца – <u>вярцець</u> (постфіксальны спосаб)
4.	<i>не-пры-вет-н-ы</i> (прыстаўка, прыстаўка, корань, суфікс, канчатак); <i>чалавеч-ага</i> (корань, нулявы суфікс, канчатак)	не-прыветны – <u>прыветны</u> (прыставачны спосаб); чалавечы – <u>чалавек</u> (бяс-суфіксны спосаб)
5.	<i>старон-іц-ца</i> (корань, канчатак, постфікс)	старан-і-цца – <u>старана</u> (суфіксальна-постфіксальны спосаб)
6.	<i>шт-о-сьці</i> (корань, канчатак, постфікс)	што-сьці – <u>што</u> (постфіксальны спосаб)
7.	<i>усплы-ва-лі</i> (корань, суфікс, суфікс, канчатак)	усплы-ва-ць – <u>усплыць</u> (суфіксальны спосаб)
8.	<i>пер'-[й-э]</i> (корань, суфікс, канчатак)	пер'-[й-э] – <u>пяр-о</u> (суфіксальны спосаб)
9.	<i>раз-маш-ыст-а</i> (прыстаўка, корань, суфікс, суфікс)	размашыст-а – <u>размашысты</u> (суфіксальны спосаб)

Заданне 7. А4Б2В3Г2Д4Е5Ё2Ж1З3І4.

Заданне 8. *Развіслыя, незлічоныя, нізкарослыя, бліскучымі* – прыметнікі, утвораныя ад дзеепрыметнікаў (ад'ектывацыя); *адмершых, засахшыя* – дзеепрыметнікі незалежнага стану, закончанага трывання, утвораны ад асновы інфінітыва закончанага трывання пры дапамозе суфікса *-ш-*; *парыжэлай, пачарнелых, спаракнелых* – дзеепрыметнікі незалежнага стану закончанага трывання, утвораны ад асновы інфінітыва закончанага трывання пры дапамозе суфікса *-л-*; *шліфаванае* – дзеепрыметнікі залежнага стану, утвораны ад асновы інфінітыва пераходнага двухтывальнага дзеяслова *шліфаваць* пры дапамозе суфікса *-н-*; *зацягваючы, даючы, чарнеючы* – дзеепрыслоўі незакончанага трывання, утвораны ад асноў цяперашняга часу дзеясловаў незакончанага трывання пры дапамозе суфіксаў *-учы, -ючы*.

Заданне 9. 1Ба; 2Вз; 3Ве; 4Аё; 5Бб; 6Аё; 7Аё; 8Дв; 9Ег; 10Аё.

Заканчэнне. Пачатак на с. 11.

90 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Навіцкага (1933–1979), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Івана Данільчанкі, скульптара

26 красавіка – 160 гадоў з дня нараджэння Яўстафія Арлоўскага (1863–1913), гісторыка, краязнаўцы, педагога

28 красавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Акасака, паэтка

70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Гандыша, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Сарычава (1953–

Заданне 10.

Памылка	Выпраўлены варыянт	Тлумачэнне
1) Два старэйшых Тарасавы сыны	Два старэйшыя Тарасавы сыны	Пры лічэбніках <i>два, тры, чатыры</i> назоўнікі і залежныя ад іх прыметнікі павінны мець форму назоўнага склону множнага ліку
2) Накрыты заслон чыстым настольнікам	Заслон, накрыты чыстым настольнікам, або накрыты чыстым настольнікам заслон	Дзеепрыметны зварот не разрываецца
3) Пазнаўшы ў гэтай фігуры Васіля Падбярознага, лесніку захацелася ісці	Пазнаўшы ў гэтай фігуры Васіля Падбярознага, леснік захацеў ісці	Няправільна ўжыты ў сказе дзеепрыслоўны зварот
4) Абое хлопцаў	Абодва хлопцы	Лічэбнік або <i>ужываецца</i> , калі гаворка ідзе пра разнаполых асоб
5) Варушыўшы	Варушачы	Ад дзеясловаў незакончанага трывання (<i>варушыць</i>) дзеепрыслоўі ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў <i>-учы, -ючы, -ачы, -ячы</i>
6) І што ёсць на свеце мілей за цябе	І што ёсць на свеце мілейшае за цябе	У сказе выкарыстаны прыметнік, а не прыслоўе, таму ступень параўнання, адпаведна, трэба ўтвараць пры дапамозе суфікса <i>-ейш-</i>
7) Бачыць яе сваімі вачамі	Бачыць яе на свае вочы	Прыклад ілюструе асаблівасці пабудовы словазлучэнняў у беларускай мове ў параўнанні з рускай мовай
8) Паслала маці Натальку за абедам	Паслала маці Натальку па абед	Пры дзеясловах з указаннем на мэту дзеяння ўжываецца вінавальны склон назоўніка з прыназоўнікам <i>па</i>
9) Лепш яго	Лепш за яго	Залежныя ад простых формаў вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў словы павінны мець форму вінавальнага склону з прыназоўнікам <i>за</i>
10) Самы карацейшы тэрмін	Самы кароткі тэрмін або найкарацейшы тэрмін	Няправільна ўтворана форма найвышэйшай ступені параўнання прыметніка

1997) акцёра, рэжысёра тэатра лялек

65 гадоў з дня нараджэння Анатоля Андрэева, літаратуразнаўцы, культуролога, пісьменніка

30 красавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Дзёмкінай, мастачкі

95 гадоў з дня нараджэння Гур'я Барышава (1928–2001), мастацтвазнаўцы, педагога, драматурга

* * *

70 гадоў з часу выхаду літаратурна-мастацкага і грамадска-палітычнага ілюстраванага часопіса “Малодосць”

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 41 імя А. М. Кузняцова г. Гродна

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ГЕНАДЗЯ ПАШКОВА

ВІКТАРЫНА

Мэты: пазнаёміць з жыццёвым і творчым шляхам Г. Пашкова; развіваць пазнавальную актыўнасць, удасканалваць навыкі працы ў камандзе; выхоўваць цікавасць да сучаснай беларускай літаратуры.

Правілы і ўмовы. Удзельнікі аб'ядноўваюцца ў каманды (5-6 чалавек у кожнай). Каманды адначасова атрымліваюць картку і заданне. Адказы перадаюцца журы, якое правярае правільнасць выканання і падлічвае балы. Максімальная колькасць набраных балаў – 25. Пажадана рэгламентаваць час для працы з карткай.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны момант.

• **Знаёмства з правіламі і ўмовамі віктарыны.**

II. Асноўная частка.

• **Віктарына.**

Картка 1. Біяграфія

Генадзь Пашкоў нарадзіўся 23 сакавіка 1948 г. у вёсцы Ліпавічы Чашніцкага раёна Віцебскай вобласці ў сям'і служачых. У 1953 г. сям'я пераехала ў Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці.

Бацька Пётр Трафімавіч цяжка хварэў. Маці Марыі Харытонаўне выпаў цяжкі лёс: за вайну страціла двух малых дзетак, у трыццаць з невялікім стала ўдавой і адна падымала траіх дзяцей.

Пасля заканчэння Войстамскай сярэдняй школы ў 1966 г. паступіў на журфак Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, які скончыў у 1971 г. Студэнцтва запомнілася паездкай на цаліну, практыкай у газетах, на радыё.

Заданне. Суаднясіце горад і падзею з жыцця Генадзя Пашкова.

1. Мінск	А. месца нараджэння
2. в. Войстам	Б. вучоба ў Беларускам дзяржаўным ўніверсітэце
3. в. Ліпавічы	В. месца вучобы ў школе

Даведка. 1Б, 2В, 3А.

Картка 2. Паэт

Генадзь Пашкоў – з пакалення “сямідзясятнікаў”. Яго пярэ належаць каля двух дзясяткаў зборнікаў вершаў. Першыя публікацыі з’явіліся

ў смаргонскай раённай газеце “Светлы шлях”. У 1967 г. у калектыўным зборніку “Узлёт” выйшла падборка вершаў Г. Пашкова. Любоў да роднай зямлі, імкненне глыбей спазнаць свой край, яго людзей – лейтматыў творчасці пісьменніка.

Генадзь Пашкоў – аўтар зборнікаў “Кляновік” (1975), “Дыстанцыя небяспекі” (1979), “Травюры дарог” (1981), “Зямлю слухаю” (1983), “Маналог на кастрышчы” (1986), “Дзяўчынка з блакітным мячыкам” (1986; зборнік паэзіі для дзяцей), “Крокі” (1988), “Люблю, спадзяюся, жыву” (1990), “Пціч” (1991), “Журавінавы востраў” (1998), “Зорнае поле” (1999), “Тваім святлом благаслаўлены” (2006), “У далонях свету” (2011).

Творы пісьменніка перакладзены на многія мовы свету. У сваю чаргу ён пераклаў на беларускую мову кнігу “Масты памяці” рускага паэта Юрыя Воранава, а таксама творы азербайджанскіх, украінскіх, армянскіх, таджыкскіх і латвійскіх аўтараў.

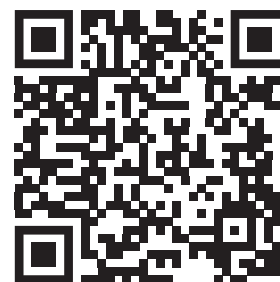
Генадзь Пятровіч – лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола Беларусі (за паэтычныя зборнікі “Красны жаваронок”, “Дыстанцыя небяспекі”), Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, заслужаны дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь.

Заданне. Да ілюстрацый падбярыце назвы зборнікаў Генадзя Пашкова.

Даведка. 1 – “Крокі”; 2 – “Травюры дарог”; 3 – “Маналог на кастрышчы”; 4 – “Маё лета”; 5 – “Дзяўчынка з блакітным мячыкам”.

Картка 3. Рознабаковасць асобы

У 1971–1972 гг. Генадзь Пашкоў працаваў рэдактарам літаратурна-драматычных перадач для дзяцей і юнацтва на Беларускам радыё. З 1972 г. у часопісе “Полымя” – загадчык рэдакцыі, потым адказны сакратар, з 1979 г. – намеснік галоўнага рэдактара, з 1989 г. – кансультант

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

гуманітарнага аддзела ў апарате ЦК КПБ. Намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Тэатральная Беларусь”, рэдагаваў “Цэнтральную газету”. З лютага 1996 г. да 2008 г. – дырэктар выдавецтва “Беларуская Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі. З 2008 г. да 2016 г. – першы сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі.

З 1996 г. – член-карэспандэнт Міжнароднай славянскай акадэміі навук, адукацыі, мастацтва і культуры.

Заданне. Пералічыце пасады, якія займаў Геннадзь Пашкоў ↓.

Даведка. Рэдактар, загадчык рэдакцыі, адказны сакратар, намеснік галоўнага рэдактара, кансультант, дырэктар выдавецтва, першы сакратар, член-карэспандэнт.

Картка 4. Пра творцу і паэзію

Геннадзь Пашкоў – каларытная постаць нацыянальнай літаратуры, выдатны беларускі паэт, празаік і эсэіст. Яго пярэ належаць больш за дзесяць цудоўных літаратурных зборнікаў. Паэзія Г. Пашкова глыбока гуманістычная, яна прасякнута павагай да чалавека, шанаваннем адметнага ўнутранага свету асобы.

Творчасці Г. Пашкова ўласцівы высокі грамадзянскі пафас. Яркім мастацкім словам ён адстойвае высокія духоўныя арыенціры і нязменныя прынцыпы народнай маралі. Паэт не баіцца быць “праўдалюбом і максімалістам”. Ён выказвае веру ў сапраўднае адраджэнне беларускага народа, які здолее вытрымаць усе пакуты і прайсці праз розныя выпрабаванні. Г. Пашкоў нязменна выступае за дружбу і ўзаемаразуменне паміж людзьмі.

У паэзіі Г. Пашкова пераважае сацыяльны аптымізм, вера ў выратавальную сілу добра і прыгажосці. Яго вершы бліскуча перадаюць крэатыўнае стаўленне паэта да быцця, радаснае ўспрыманне разнастайных праяў жыцця.

Ужо ў ранніх вершах выявілася яго ўзнёслае і рамантычнае стаўленне да каханьня, трапяткі адносіны да інтымных пачуццяў. Паэт абагаўляе жанчыну, захапляецца яе характвам, душэўнай пышчотай і крынічнай чысцінёй.

Як паэт-патрыёт, Геннадзь Пашкоў назаўсёды знітаваны з роднай зямлёй, беларускай прыродай і людзьмі. Ён ганарыцца выдатнымі суайчыннікамі, з шанаваннем ставіцца да велічнага і гераічнага мінулага Беларусі. Паэт заклікае старанна берагчы памяць пра мінулае, захоўваць здабыткі нацыянальнай культуры. Майстар слова не бачыць сябе па-за Радзімай, ён моліцца толькі аб тым, каб быць вечна з зямлёю дзядоў. Родны кут у паэта асацыіруецца з раем, найлепшым месцам для жыцця, дзе пануюць спакой і радасць.

Адна з дамінантных рыс творчага метаду Г. Пашкова – філасофскі пантэізм. Прырода сагравае яго сэрца і напаўняе жыццёвай энергіяй. Мастацкім словам ён самааддана і натхнёна апявае прыгажосць роднага краю, абагаўляе дарогі яму рэкі і азёры, лясы і сады, дрэвы і кветкі. Лірычны герой усведамляе сябе неад’емнай часткай жывой прыроды, імкнецца даастанутку растварыцца ў стыхіі быцця.

Паэт надзвычай занепакоены станам экалогіі, парушэннем балансу ў прыродзе. Многія яго вершы – гэта выдатныя ўзоры нацыянальнай пейзажнай лірыкі.

Творца прытрымліваецца класічнай літаратурнай традыцыі, ён з павагай ставіцца да набыткаў папярэднікаў, найлепшых узораў замежнай мастацкай спадчыны. Галоўныя крыніцы яго натхнення – непаўторная беларуская прырода, уласны духоўны досвед і багатыя жыццёвыя назіранні*.

Заданне. Пералічыце віды лірыкі, у якіх плённа працуе Геннадзь Пашкоў.

Даведка. Грамадзянская, інтымная, пейзажная, філасофская.

III. Заключная частка.

• **Падвядзенне вынікаў віктарыны.**

• **Узнагароджванне каманды-пераможцы.**

Картка 5. Аналіз верша

Удзельнікі віктарыны знаёмяцца з вершам “Спее дзень над гаем і над борам...” Г. Пашкова ↓.

Заданне. Запоўніце “пашпарт” верша.

1. Тэма верша	
2. Вобразы верша	
3. Вершаваны памер	
4. Від лірыкі	
5. Вызначце мастацкія сродкі: а) “жывы прамень” б) “прамень трымціць” в) “прамень, што павуцінка восеньскай вандроўкі”	

Даведка.

1. Тэма верша	<i>Родны край і яго прырода</i>
2. Вобразы верша	<i>Зямля, гай, бор, прамень, каліна, іней, прастор</i>
3. Вершаваны памер	<i>Харэй</i>
4. Від лірыкі	<i>Грамадзянская лірыка, прысутнічае філасофскі падтэкст</i>
5. Вызначце мастацкія сродкі: а) “жывы прамень” б) “прамень трымціць” в) “прамень, што павуцінка восеньскай вандроўкі”	<i>а) эпітэт; б) увасабленне; в) параўнанне</i>

* Паводле: **Саверчанка, І.** Рыцар паэтычнага слова / І. Саверчанка // Парад планет : вершы, пераклады / Г. Пашкоў. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2016. – С. 5–7.

Аліна ЗУБКО,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Пліскай сярэдняй школы Глыбоцкага раёна

“І З ГЭТАЙ ЗЯМЛЁЮ НАВЕКІ ЗАРУЧАНЫ Я...”

ВЕЧАР ПАЭТЫЧНАГА НАСТРОЮ (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Мэта: сістэматызацыя ведаў пра жыццёвы і творчы шлях Генадзя Пашкова.

Задачы: садзейнічаць удасканалванню навываў выразнага чытання; спрыяць выхаванню эстэтычнага густу, цікавасці і павагі да беларускай літаратуры, патрыятызму.

Абсталяванне: фотаздымак пісьменніка, выстава яго кніг, музычнае суправаджэнне.

Эпіграфы: Ён увайшоў у беларускую паэзію молада і ўпэўнена. Усе заўважылі яго звонкі, чысты голас, поўны захаплення цяжкім і складаным, але такім цудоўным жыццём.

Пімен Панчанка.

І што б ні рабіў я,
ды зноў
у сэрцы пульсуе адзінае:
аснова
усіх асноў –
Жанчына,
Зямля,
Радзіма.

Генадзь Пашкоў.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны момант. *Музычная за-
стаўка.*

• **Выразнае чытанне верша “Маім чытачам”**
Г. Пашкова ↓.

Настаўнік. Вітаю на мерапрыемстве, прысвечаным юбілею каларытнай постаці нацыянальнай літаратуры, выдатнага беларускага паэта, праязіка і эсэіста Генадзя Пашкова. Сёння мы адзначаем 75-годдзе творца, якога паэзія-берагіня адорвала і адорвае чудатворным уменнем слухаць зямлю, што з глыбінных нетраў нашэптвае ўлюбёнасць да гаючай празрыстай кроплі кляновіку, да гравюр дарог, да медунічных вятроў, да журавінавага вострава... Галоўная місія творчасці Генадзя Пашкова – сцвярджанне духоўных пачаткаў

Сімвалам ↓ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнаямлення,
спасылкі па qr-кодзе.

у грамадстве. На думку паэта, чалавек у жыцці павінен кіравацца адначасова розумам і сэрцам, разважлівасцю і пачуццямі, а галоўнае – шчырым імкненнем да праўды і справядлівасці. Як пісаў Казімір Камейша, «ён спрабуе слова і на “смак” гучання, і на яго зрокавы эфект».

• **Праца з эпіграфам.**

II. Асноўная частка.

Настрой першы

“Павандруем – шмат убачым і пачуем”

Вядучы. Генадзь Пятровіч вельмі любіць падарожжы па рэках. Тры гады запар у час адпачынку вандраваў ён з сябрамі-аднадумцамі па цудоўным палескім краі. Вынікам гэтых падарожжаў стаў лірычна-дакументальны дзённік “Палескія вандройнікі”. У аснову кнігі пакладзены ўражанні ад плавання на вёслах па Прыпяці і Гарыні.

Вядучая. Цяга да вандровак і сёння вярэдзіць душу паэта. Яна не раз вырывала з цёплага прытулку ды кідала ў дарогі, поўныя неўладкаванасці, нечаканых, а то і небяспечных прыгод. Калі надараюцца падарожжы, пісьменнік пачувае сябе найбольш шчаслівым чалавекам.

• **Літмантаж.**

1-ы вучань. Сядаю ў аўтобус, –
і ў край той баравы!!!

2-і вучань. Пад крык надрэчных чаек,
за рокатнай шашой,
зямельку вывучаю
ўражлівай душой.

1-ы вучань. Ціхія хаты
радзімай старонкі
скрозь на пагорках стаяць.
Хаты як хаты –

з бяргавымі звонкімі –
шыбамі ў чыстае неба глядзяць.

2-і вучань. Што за зямля ў нас –
дзіва на дзіве?! –
рукі разводзіў і сам ты
не раз.

Што за гісторыя тут пахадзіла,
столькі загадак
данёшы да нас?..

1-ы вучань. Мне прастор такіх нашэпча
быццам праўду выкажа
словаў,
ў твар.

Крок за крокам – пушчу
расхінаеш!
Крок за крокам – далеч пазнаеш!
Можа, гэта лепшае,
што маеш?

2-і вучань. Можа, дзеля гэтага й жывеш?..
Твой імклівы чаўнок
у тумане растане
між ракітаў птушыных
і выспелых траў,
але покуль жывеш –
не перастане
і натхняць, і трывожыць
загадкавы край.

1-ы вучань. Павалішся ў краскі,
і дзіва:
ты чуюш
з падвялай травы,
як сокі зямелькі радзімай
кіпяць забуяла ў крыві.

2-і вучань. Кланяюся нізка,
дзякую, што тут
прадзедава сцежка,
прадзедава поле...

• **Выразнае чытанне верша** “А ці ёсць што на свеце лепшае...” Г. Пашкова ↓.

Настрой другі

“Навек удзячны я за той глыток...”

Вядучы. Невытлумачальнае зямное прыжэнне акрыляла думку пісьменніка, умацоўвала пачуццё вернасці і адказнасці. І як трэба было па-сапраўднаму адчуваць жывое-роднае, каб так упэўнена, нават напорыста, праграмна сцвердзіць сваю жыццёвую заручанасць з “зямлёй маёй, зялёнаю расінкай”.

Вядучая. Паэт беражліва збіраў колеры і гукі зямлі, бо ў ёй – зямлі – існае і ўзвышанае, трывушчае і спадчыннае. Таму Генадзь Пашкоў адначасова і спавядальна, і ўрачыста прызнаецца ў непарушнай знітаванасці з зямлёй-маці. У ягонай паэзіі арганічна спалучаецца-пераплятаецца і тонкая, вельмі чыстая лірычнасць, і грамадзянскасць. Святое разуменне Радзімы для паэта – гэта найперш невычэрпная любоў да роднай Беларусі, глыбокі філасофскі роздум пра яе лёс.

• **Выразнае чытанне верша** “Пульс уе вешчы за павет...” Г. Пашкова ↓.

Вядучая.

Дарогам лёс кружны на канаваны.
Сасоннік за пагоркам разгарну
і трапяткой смужынкаю вярну
пранізвае.
І вёсачка лясная
мяне, як маці, з-за платоў
пазнае
і сцежачку скароціць удвая.

Вядучы.

Я доўга жыў,
і колькі буду жыць,
і дзе б ні жыў,
мой кут, лясны, ажынавы,
травінкай кожнай буду даражыць,
з твае крыніцы свежабруйнай піць,
чакаць з надзеяй
досвітак малінавы.

Вядучая.

А трэба паспець
і пасеяць, і зжаць,
і самыя вешчыя словы сказаць
зямлі, што кранае пшчотай да слёз,
любімай, з якою раздзеліш свой лёс.

Вядучы.

Радзіма!
Дзе пачатак?
Дзе выток,
адкуль цякуць любві зямной крыніцы?
Навек удзячны я за той глыток,
за той агонь,
што дорыш па іскрыцы.

• **Выразнае чытанне верша** “Старана мая лясная” Г. Пашкова ↓.

Настрой трэці

“Танарыцца знакамітымі людзьмі,
вывучаць гісторыю...”

Вядучы. Генадзь Пашкоў роздумна ставіцца да гісторыі і культуры Беларусі, пра што, у прыватнасці, сведчаць вершы, у якіх ажываюць знакамітыя людзі Бацькаўшчыны, паўстаюць памятнаы мясціны.

Вядучая. І легенды,
і паданні
проста лезуць з муравы.
Векапомнае курганне...
Старажытныя муры...

• **Выразнае чытанне вершаў** “Партрэт Скарыны ў Падуі”, “Ляўкі” Г. Пашкова ↓. Музыкальная застаўка.

• **Паэтычны флэшмоб** “Чытаем Пашкова Генадзя радкі...”

Вядучы. Маладога аўтара яшчэ ў сямідзясятых гады захапляла непаўторная прыгажосць роднай прыроды, ён адчуваў усхваляванасць за “цішыню, што дрыжыць павуцінкай”, здзіўленне ад васілька, які “над галавой бязвоблачным гайдаўся небам” і “мільярдам сонечных расінак сінее ў жыцце”.

Вядучая. Генадзь Пятровіч адчувае прыроду, заўважае змены ў ёй, для яго прырода сама па сабе цудоўная кніга, якую можна чытаць да бясконцасці.

На сцэну выходзяць Зіма, Вясна, Лета, Восень. Дзяўчаты па чарзе дэкламуюць радкі з вершаў (дублююцца на экране). Гледачы аб'ядноўваюцца ў групы, кожная група паўтарае за “свайей” дзяўчынай радкі.

Зіма. 1. Спасцігаюць утрапёна вочы,
і ад шыбаў іх не адарваць:
чарадзеі пашчыраваў уночы –
ні двара, ні вуліц не пазнаць!

2. Закружыўся першы снег
на ўрачыстыя яліны.

У высокіх вершалінах
пошум радасны прабег.

3. Скаваў мароз
цяжкія латы
льдзінаў.

Ганяе вецер снег,
нібы луску.

Вясна. 1. Зямля мая

зялёная расінка,

і чую я, акрылены вясной, –

пчалай гудзе
свігальная галінка

і пахне дзень
праталінай вясной.

2. Загусла павеяла просінь вясны.

Зямля ажывае.

Пльвуць па раздоллі далёкай вярсты
ветразі мая.

3. Ты паслухай,

як сыходзіць снег

у замгленай сонечнай прасторы!

Струнамі ўдарыўшы са стрэх,

пачынае сыпаць пераборы

ручаёў,

рачулак

і званоў,

што дрыжаць над цёплымі пагоркамі,

і слязой салодкаю кляноў,

і вятрамі, далеччу прагорклымі.

Лета. 1. Адспявала лета за ракою

аржаной саломінкі дуда,

апаліўшы голле песняй тою –

лісцямі ўсыпана вада.

2. Саспеліла лета

суніцы на душных палянах,

з-пад куп верасовых

палезлі рудыя грыбы.

3. Млее спелае лета.

Сонца.

Крыніца ў бары.

Гэтак шчасліва і светла

жаўра звiніць на зары.

Восень. 1. У верасні гаі гараць,

засмужаны свiтанні,

ну, як цяпер не прыгадаць

старое параўнанне.

2. На сонцы струны павуціння

над стылаю дрыжаць ігліцай,

і воблачкам празрыстым

сіні

ля сухастоін дым клубіцца.

3. Верасовыя дасвеці.

Дзён пагодная прыкмета.

Свет спакойны.

Ціха ў свеце –

толькі вецер

перагортвае лета.

• *Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Зачарованая мая” (муз. І. Лучанка, сл. Г. Бураўкіна).*

Настрой чацвёрты

“Пра каханне пісаць – усё самому перажываць”

Вядучы. Каханне... Гэта пачуццё настолькі шматграннае, што Генадзь Пашкоў бачыць яго адценне ў розных з’явах навакольнага свету.

Вядучая. Таямнічы даверлівы шэпт перадае ўсю непасрэднасць неўтаймаванага пачуцця, калі паэт называе сваю адзіную чарацінкай тонкаю, ветравой сасонкаю, крамяной журавінкаю, праменнаю расінкаю, русяваю Купалінкай, пралескай на праталінках, белаю лябёдкаю, малінаю салодкаю, самотнаю вярбінкаю, жытнёвай васілінкаю, асцінай каласовай, дачкою верасовай, мёдагалосай пчолкай, квяцінай ружы колкай, мяцеліцай юрліваю, журавіцай журліваю, калінай на марозе, ручайкай у дарозе, на цэлы свет адзіную, як шчасце гэта, дзіўную...

• *Літмантаж* ⚡.

• *Выразнае чытанне вершаў “Развітальныя кастры”, “Вясновая малітва” Г. Пашкова* ⚡.

III. Заключная частка.

• *Афарызмы.*

Гледачы па чарзе зачытваюць афарызмы і тлумачаць іх сэнс.

1. Мерайцеся, людзі, на лясы.

Будзьце, людзі, гордымі, як рэкі,

і не дзеля вонкавай красы,

славяцца якой яны ад веку.

2. А я за тое,

каб заўсёды –

які б там час,

якія б моды! –

быць верным роднае зямлі

і жыць яе суровай доляй,

сумленнай лустай на сталі,

радзімым небам,

жытнім полем

і, пэўна ж, –

з песняю яе.

3. Бацькаўшчыны кут

быць шчодрым на любоў не перастане.

4. Калі ёсць сцяжыначка да раю –

гэта тая,

што вядзе дамоў.

5. На зямлі радзімай дым салодкі,

і туман шчаслівы ў галаве.

6. Гэтак было і вялося вякамі!

І як святое заўсёды мне б –

Жыта, прашытае васількамі,
на васільковым абрусе – хлеб.

7. І ў тым свеце, між лясоў і гацяў –
колькі мне адпушчана пражыць, –
не стамлюся бачыць і здзіўляцца,
захапляцца,
слухаць
і любіць.
8. Ёсць душа,
і яна, як абраз,
род ад пошасці абараняе.
9. Калі спагадаеш жывому –
жывеш!
А сееш жывое –
тым болей!
10. Спасцігаў я ісіну пакрыху,
жорсткае глытаючы асцё:
дораць мудрасць светлую нам
кнігі,
калі ў іх –
не казкі,
а жыццё.
11. Не дай мне, божа,
слых згубіць аднойчы –
жывую повязь сэрца і часоў.

• **Пажаданні ад паэта.**

Гледачы па чарзе зачытваюць урыўкі-пажаданні.

1. Ад любові не раздзімай пажару,
а схілі ціхмяна галаву,
пакланіся ў пояс хлебадару,
пакланіся нізка салаўю.
2. Жыць бы толькі верай у цяпло,
ды цяпла –
звычайнага,
зямнога,
а яшчэ –
каб ціха не было
ля твайго гасціннага парога.

3. Хай новы дзень міне напасць!
Абыдуць перамены!
Хай застанецца гэта страсць!
Хай бударажыць вены!
4. Няхай бласлаўёным будзе жыццё
на беларускай зямельцы!
5. І ў Зямлю ўдараючы,
сэрца
неспазнанай трывогай баліць:
усё пройдзе,
усё прамінецца,
як таполевы пух, абляціць...
6. І ў дні вялікага прадвесця
не шукай,
дзе ёсць мялейшы брод,
а ідзі туды,
дзе свежы вецер,
дзе агонь,
дзе праўда,
дзе народ!
7. Пералівы слухай гукавыя
самых лепшых
найкарэнных слоў.

• **Рэфлексія.**

Настаўнік. ...Тут спатыкнуўся...
Там пайшоў на дно...
А тут пражыў – аж сэрца замірае!
Мой лёс – мой чарнавік,
дзе ўсё відно,
дзе ўсё баліць,
шчыміць
і дакарае...

“Гэтым сказана ўсё. Прынамсі, сказана дастаткова для таго, каб лішні раз прасякнуцца даверам да паэта, паверыць яму, а паверыўшы, з радасцю – зноў жа не ўпершыню – засведчыць: калі ёсць такія паэты ў сучаснай беларускай літаратуры, то няма сумнення, што яна па-ранейшаму развіваецца плённа і мае добрыя перспектывы” (А. Марціновіч).

Гуляй і вучыся

Леанід БЯЗРУЧКА,

педагог дадатковай адукацыі

Асіповіцкага раённага цэнтра творчасці дзяцей і моладзі,

настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі

Лапіцкай сярэдняй школы

ЖАНОЧАЕ АБЛІЧЧА БЕЛАРУСІ

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ (X–XI КЛАСЫ)

Мэты: пашырыць веды пра гісторыка-культурную спадчыну Беларусі і яе сучасныя дасягненні; развіваць камунікатыўныя здольнасці,

уменні працаваць у камандзе; выхоўваць пачуццё гонару і павагі да жанчын – дзяячак гісторыі і культуры, якія праславілі краіну.

Форма правядзення: інтэлектуальная гульня “Тройка”.

Правілы гульні: удзельнічаюць 2-3 каманды па тры чалавекі, т. зв. запрэжкі. У кожнай “запрэжцы” адзін “караннік” (гулец пасярэдзіне) і двое “прыпражных”. Гульня асабіста-камандная: кожны адказвае індывідуальна, набраныя балы ідуць у агульны залік. Перамаўляцца забаронена. Сігнал гатоўнасці да адказу мае права падаць толькі “караннік”. Сігнал можна падаваць у любы момант, і вядучы спыняе чытанне пытання. Калі ўсе тры адказы няправільныя – вядучы паўтарае пытанне для саперніка ў поўнай фармулёўцы. На пытанне адказваюць усе трое (паслядоўнасць вызначае вядучы, “караннік” – заўсёды апошні). Пытанні разбітыя на тэмы, па кожнай тэме задаецца тры пытанні. У гульні тры туры. Кошт правільнага адказу ў першым туры – адзін бал, у другім – два, у трэцім – тры. Супергульня – дзясятая тэма – правільны адказ на першае пытанне прыносіць 5 балаў, на другое – 7, на трэцяе – 10.

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Каманды займаюць месцы за сталамі. Вядучы тлумачыць правілы гульні, знаёміць з удзельнікамі і членамі журы.

II. Асноўная частка.

• Гульня.

I тур

Тэма 1. Літаратура і медыцына

1. Першая вядомая ў Рэчы Паспалітай жанчына-лекар, вандроўніца, асветніца. Аўтар кнігі “Авантуры майго жыцця”, дзе апісаны шматлікія падарожжы і лекарская праца. (*Саламея Рэгіна Пільштынова-Русецкая.*)

2. Прадстаўніца знакамітага роду, які ў сваім гербе меў выяву кентаўра. Адна з першых жанчын-хірургаў у Еўропе, першая жанчына-хірург Расійскай імперыі, выступала ў друку пад аланімам (імя брата-нябожчыка), прыняла прапанову Мікалая Гумілёва ўвайсці ў створаны ім “Цэх паэтаў”. (*Вера Гедройц.*)

3. Паэтэса, грамадскі дзеяч і публіцыст, у гады Першай сусветнай вайны працавала ў віленскім шпіталі “Мішмерас-Хойлем” міласэрнай сястрою. (*Алаіза Пашкевіч.*)

Тэма 2. Тэатральнае мастацтва

1. Першая жанчына-драматург у Вялікім Княстве Літоўскім. Літаратурныя здольнасці пераняла ад бацькі, кракаўскага ваяводы князя Януша Вішнявецкага. Яе намаганнямі ў Нясвіжы быў створаны першы на беларускіх землях прыдворны тэатр, у якім ставіліся напісаныя княгіняй п’есы. (*Францішка Уршуля Радзівіл.*)

2. Прыгонная танцоўшчыца магната Антонія Тызенгауза, уласнасць караля польскага і вялікага князя літоўскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага паводле завяшчання магната, першая салістка трупы “Таварыства танцоўшчыкаў яго каралеўскай вялікасці” ў Варшаве, гратэскавая танцоўшчыца на прыдворнай сцэне і ў нацыянальным тэатры – гэта этапы жыцця адной з тых, хто стаяў ля вытокаў з’явы агульнаеўрапейскага маштабу, імя якой – беларускі балет. (*Апалонія Дарэўская.*)

3. Вядучая артыстка Віленскага тэатра была музай Уладзіслава Сыракомлі. Паэта не стала ў верасні 1862 г., але ён паспеў зрабіць любай апошні падарунак – п’есу “Соф’я, князеўна Слуцкая”. Менавіта яе артыстка абрала для бенефісу. (*Гелена Петранэла Маеўская.*)

Тэма 3. Рэвалюцыйны рух

1. Удзельніца рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху ў Беларусі 1860-х гг., дачка пісьменніка В. Дуніна-Марцінкевіча, вядомая як кампазітар, настаўнік і таленавіты музыкант. (*Каміла Марцінкевіч.*)

2. Пісьменніца, удзельніца нацыянальна-вызваленчага руху на Беларусі, адна з першых у XIX ст. беларускіх жанчын-мемуарыстак. Яе “Успаміны аб жыцці” – каштоўны твор па гісторыі Беларусі, Валыні і Літвы канца XVIII – пачатку XIX ст. (*Ева Фялінская.*)

3. Вядомая пісьменніца, у час паўстання 1863–1864 гг. – сувязная партызанскага атрада Рамуальда Траўгута. Аўтар зборніка навел “Gloria victis” (“Слава пераможаным!”), у якім асэнсоўвае гераічную нацыянальна-вызваленчую барацьбу беларускага і польскага народаў. (*Эліза Ажэшка.*)

II тур

Тэма 4. Паэты старэйшага пакалення XX ст.

1. Верш “Люблю” гэтай паэткі быў пакладзены на музыку кампазітарам М. Равенскім і стаў народнай песняй. (*Канстанцыя Буйло.*)

2. “Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік” (1924) – вынік навуковых заняткаў гэтай вядомай паэткі, лагічным яго працягам стала брашура “Гісторыя ўжывання зёлак у лячэнні”. (*Зоська Верас.*)

3. “Паэтэсай Пакалення” назваў гэтую паэтку Алег Лойка, “...ушацкая мадонна” – казаў пра зямлячку Рыгор Барадулін. (*Еўдакія Лось.*)

Тэма 5. Паэты сярэдняга пакалення XX ст.

1. “Палеская ластаўка”, “Палесся мілае дзіця”, “палеская летуценніца” – так назвалі ў нашай літаратуры гэтую выдатную паэтку. (*Яўгенія Янішчыц.*)

2. У аўтабіяграфіі паэтка шчыра прызналася, “калі б не бяда, я, магчыма, і не стала б літаратарам. Жыла б сабе звычайным жыццём жанчына

з яе зямным наканаваннем, дыі годзе. Але цяжкая хвароба на самым парозе юнацтва забрала ў мяне права на гэта элементарна жаданае сціплае шчасце”. (*Ніна Мацяш.*)

3. Незвычайныя лёсы смелых, незалежных жанчын, якія жылі па законах сэрца, ляглі ў аснову сюжэтаў драматычных паэм “Саламея” і “Барбара Радзівіл” гэтай паэтэсы. (*Раіса Баравікова.*)

Тэма 6. Паэты малодшага пакалення XX ст.

1. У яе творах паэтызуюцца хімічныя цуды, вобразная апеляцыя да фізікі, геаметрыі, матэматыкі, імкненне “засвоіць незасвоенае, абстрактнае зрабіць канкрэтным, абжыць настывы космас навукі”, – пісаў пра паэтку Рыгор Барадулін. (*Галіна Булыка.*)

2. Лейтматывы многіх твораў гэтай пісьменніцы, паэты, журналісткі – любоў да Беларусі, да яе гісторыі, павага да тых, хто працаваў на захаванне культурнай спадчыны народа, праблема захавання гістарычнай памяці. Яе гісторыяцэнтрычныя творы некаторыя беларускія крытыкі параўноўваюць з “меладраматычнымі інтэрпрэтацыямі” мастацкіх ідэй Уладзіміра Караткевіча. (*Людміла Рублеўская.*)

3. Паэтка, даследчыца літаратуры, кандыдат філалагічных навук. Тэма яе навуковай працы – “Колер, прастора і час у сучаснай беларускай паэзіі (на прыкладзе творчасці А. Разанава, Я. Сіпакова, Л. Дранько-Майсюка, Я. Янішчыц, У. Арлова)”. (*Алена Ігнацюк.*)

III тур

Тэма 7. Народныя артысткі Беларусі

1. Народная артыстка СССР, народная артыстка Беларусі, легенда сцэны Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, якому служыла з 1932 г. і да канца свайго жыцця. (*Стэфанія Станюта.*)

2. Народная артыстка Беларусі працуе ў Купалаўскім тэатры з 1957 г. Стварыла галерэю яркіх жаночых вобразаў – больш за 60 роляў, – якія складаюць залатую старонку гісторыі тэатра. (*Марыя Захарэвіч.*)

3. Артыстка-вакалістка (сапрана) Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага музычнага тэатра з 1970 г. У творчым рэпертуары народнай артысткі – больш за сорок вядучых партый у класічных аперэтах, музычных камедыях і мюзіклах. (*Наталля Гайда.*)

Тэма 8. Спявачкі

1. Першая народная артыстка СССР, першая жанчына-рэжысёр. Яе называлі “сінявокай Кармэн” і легендай беларускай оперы. Спрыяла пастапоўкам беларускіх опер Багатырова, Цікоцкага, Туранкова, Манюшкі. (*Ларыса Александроўская.*)

2. Беларуская эстрадная спявачка нарадзілася ў г. Асіповічы. Заслужаная артыстка БССР (1974). Працавала салісткай Дзяржтэлерадыё Беларусі. Першая выканаўца твораў Я. Глебава, І. Лучанка, Ю. Семянякі і іншых беларускіх кампазітараў. (*Тамара Раеўская.*)

3. Беларуская спявачка (альт), заслужаная артыстка БССР (1973). У яе рэпертуар уваходзілі беларускія народныя песні “Пасаджу рабіну ў полі”, “Чаму калінка?”, “Дубочак зялёненькі”, творы беларускіх кампазітараў, выконвала больш як 50 песень на польскай, іспанскай мовах. (*Вольга Шутава.*)

Тэма 9. Мастакі

1. Заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, ганаровая грамадзянка Полацка. Працавала ў станковым жывапісе, графіцы, кніжнай ілюстрацыі, манументальна-дэкаратыўным мастацтве. Выканала партрэты беларускіх пісьменнікаў Я. Купалы, М. Багдановіча, І. Мележа, У. Дубоўкі, І. Шамякіна, М. Танка, А. Куляшова і інш. (*Нінэль Шчасная.*)

2. Мастачка-графік, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, аўтар ілюстрацый да кніг “Сымон-музыка” і “Рыбакова хата” Я. Коласа. Лічыцца заснавальнікам каляровай літаграфіі. Выкарыстоўвала ў работах традыцыі народнага мастацтва. Сярод асноўных твораў серыі “Жанчыны Палесся”, “Па родным краі”, “Беларускія жанчыны”, “Беларускія народныя святы” і інш. (*Аляксандра Паслядовіч.*)

3. Беларуская мастачка працуе пераважна ў мастацкім тэкстылі і ручным ткацтве, стварае кампазіцыі ў тэхніцы алейнага жывапісу, сцэнічныя касцюмы. На габеленах адлюстроўвае гісторыю Беларусі, звяртаецца да вытокаў нацыянальнага мастацтва, народнай творчасці. Пераможца Першага расійскага трыенале сучаснага габелена (2011) у музеі-запаведніку “Царыцына” з габеленам “Апостал”. (*Святлана Баранкоўская.*)

Супергульня

Тэма 10. Вялікія княгіні

1. Удава Станіслава Гаштольда стала другой жонкай Жыгімонта II Аўгуста, каралевай польскай і вялікай княгіняй літоўскай. (*Барбара Радзівіл.*)

2. Прадстаўніца знакамітага княжацкага роду, чацвёртая жонка караля польскага і вялікага князя літоўскага Уладзіслава II Ягайлы. (*Соф’я Гальшанская.*)

3. Першая і адзіная каралева Літвы-Беларусі, жонка вялікага Міндоўга. (*Марта.*)

III. Заключная частка.

- *Падвядзенне вынікаў гульні.*
- *Узнагароджванне пераможцы.*

Алена КАЖАНЕЎСКАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Канюхоўскай сярэдняй школы Бераставіцкага раёна

“МАЦІ – НАША СВЯТА НА ЗЯМЛІ...”

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАСЦЁЎНЯ (V–VI КЛАСЫ)

Мэта: спрыяць выхаванню павагі і пашаны да жанчыны, цікавасці да беларускай літаратуры; удасканалваць навыкі выразнага чытання на памяць.

Афармленне залы. На сцэне – вялікая лічба “8” з паветраных шарыкаў, стол з кветкамі. У зале – плакаты “Мы ласкаю матулінай сагрэты”, “Маці – гэта акно ў вялікі свет”, “Дзеці свету, беражыце маці!” (Р. Гамзатаў); “Вось цяпер, цяпер я толькі зразумеў: маці – наша свята на зямлі!” (І. Дзям’янаў).

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Музычная застаўка.

Чытальнік.

Ёсць дзень такі ў сакавіку,
ёсць дзень такі ў прыродзе весняй:
ён вельмі рады раўчуку,
ён вельмі рады песням.
Ён сыпле сонечным святлом –
настрой знікае змрочны,
ён зазірае ў кожны дом,
дзень гэты – дзень святочны.

М. Чарняўскі.

Вядучая. Што гэта за дзень? Што гэта за свята? Так, 8 Сакавіка.

Вядучы. Добры дзень, паважаныя госці! Добры дзень, шаноўныя матулі і бабулі! Наша літаратурная гасцёўня прысвечана вам, самым любым і дарагім.

• **Выкананне песні** “Маці” (муз. А. Атрашкевіч, сл. В. Жуковіча).

• **Выразнае чытанне верша** “Свеціць, як сонца...” М. Хведаровіча ↓.

• **Інцэніроўка** апавядання “Ау!” Л. Панцялева ↓.

Вядучая. Калі нам бывае вельмі балюча і страшна, з глыбіні душы вырываецца крык: “Мама!” І, здаецца, адразу становіцца лягчэй. Бо маці – пачатак усіх пачаткаў, наша апора і надзея.

• **Выразнае чытанне верша** “Самыя добрыя вочы – матчыны...” М. Пазнякова ↓.

• **Выкананне** “Песні пра маці” (муз. І. Лучанка, сл. Г. Бураўкіна).

Вядучы. У мамы самыя пяшчотныя і ласкавыя рукі, яны ўсё могуць і ўмеюць. У мамы

самае чулае сэрца – у ім не гасне любоў да дзяцей. Да мамы ідуць з радасцю і горам, па дапамогу і падтрымку.

• **Выразнае чытанне верша** “Не знаюць стомы маміны далоні...” С. Басуматравай ↓.

• **Праслухоўванне аўдыязанісу песні** “Маміны рукі” ў выкананні ансамбля “Сябры” (муз. М. Сацурры, сл. В. Кавальчук).

• **Выразнае чытанне верша** “Я лячу да цябе як на крылах...” В. Кудавец ↓.

Вядучы. Матуля – самы дарагі чалавек для кожнага. Нездарма ў народзе кажуць: нідзе няма лепш, як у сваёй маці. Матчын гнеў што вясенні снег: выпадае шмат, ды хутка растае. Няма нічога мякчэйшага, чым рукі маці. Дзіця плача, а ў маці сэрца баліць. Пры сонейку цёпла, пры мамачцы – добра.

• **Выкананне песні** “Мама песенька” (муз. І. Лучанка, сл. М. Пляцкоўскага).

Вядучы. Сёння ў зале прысутнічаюць нашы любяыя бабулі. Бабуля – самы блізкі, родны чалавек, які з дзяцінства ведае ўсе нашы сакрэты.

• **Інцэніроўка** апавядання “Бабка” В. Асеевай ↓.

• **Выкананне песні** “Бабулька” (муз. С. Галкіна, сл. Н. Галіноўскай).

• **Выразнае чытанне вершаў** “Бабкі лепшае няма...” А. Дзеружынскага, “У бабулі маёй...” В. Вярбы ↓.

Вядучы. Мы віншваем вас са святам і жадаем моцнага здароўя, бо менавіта яно – першая ўмова даўгалецця і добрага настрою!

• **Выкананне танцавальнай кампазіцыі** “Як танцуюць бабкі, як танцуюць дзедкі”.

• **Дэкламацыя** (вядучыя) ↓.

Вядучы. Прыміце нашы шчырыя віншаванні і падарункі.

Музычная застаўка.

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

Алена ШЫРВЕЛЬ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 24 г. Мінска

ТАБЕ АДНОЙ МАЁ ПРЫЗНАННЕ, КУТОЧАК РОДНЫ – БЕЛАРУСЬ...

ПАЭТЫЧНАЯ ГАСЦЁЎНЯ (VI–VII КЛАСЫ)

Мэты: пазнаёміць з творчасцю сучаснай паэтэсы Лёлі Багдановіч; удасканалваць навыкі выразнага чытання; выхоўваць цікавасць да сучаснай беларускай літаратуры, патрыятызм.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, аўдыязапіс песні, зборнік вершаў “Зорны кошык” Л. Багдановіч.

Эпіграф: Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

I. Арганізацыйны пачатак.

Настаўнік. Рада вітаць вас гэтым цудоўным днём! Зямля Беларусі, родны край... Рана ці позна кожны звяртаецца да гістарычнай і культурнай спадчыны сваёй нацыі, бо чалавек павінен ведаць, дзе яго карані, адкуль ён родам, як жылі яго продкі.

Упэўнена, наша сустрэча – гэта крок да ўсведамлення нацыянальнай ідэнтычнасці і спасціжэння таямніц паэзіі самабытнай паэткі Лёлі Багдановіч. Паэтэса па-свойму бачыць родны край, шчыра любіць родную мову, аддана словам служыць роднай Беларусі.

II. Асноўная частка.

• Зварот да эпіграфа.

Зачытваецца і тлумачыцца эпіграф. Згадваюцца прыказкі на тэму Радзімы (Дзе радзіўся, там і згадзіўся. У сваім краі, як у раі. Бацькоўскі дом – усюму пачатак. Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка. Усякай птушцы сваё гняздо міла.)

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні** “Жураўлі на Палессе ляцяць...” (сл. А. Ставера, муз. І. Лучанка).

• Дэкламацыя (вучні).

1. Родная мова – матчына мова.

Ззяе вясёлкай кожнае слова.

Кожная літара – кропля з крыніцы,

Колькі ні піў бы, не наталіцца. (“Родная мова”)

2. Не трэба мовы роднае цурацца –

На покуце ёй месца, ля святых.

Я беларусам маю гонар звацца.

І памятаю продкаў я сваіх. (“Адзіная, як маці!”)

3. Спее ў полі жытнім коласам

Мова Танка, Віткі, Коласа,

У небе жаўранкам звiніць

І заўсёды будзе жыць! (“Мова прадзедаў”)

4. Родны мой, любы куточак!

Хай пралятаюць гады.

Зорнай хвіліны радочак.

Будзе тваім назаўжды. (“Казка лясоў і крыніц...”)

• **Прагляд мультымедычнай прэзентацыі** “Беларусь мая сiнявокая”.

• Дэкламацыя (вучні).

5. У спадчыну мне Богам дадзена

Зямля бацькоў, дзядоў і прадзедаў.

З лугамі роснымі, мурожнымі

І са світанкамі прыгожымі. (“Роздум”)

6. Табе адной маё прызнанне,

Куточак родны – Беларусь.

Удзень, увечары і ўранні

К табе я сэрцайка хiнуць. (“Прызнанне”)

7. Мая маленькая Радзіма –

Кранаюць зорачкі лясы.

Куточак на зямлі адзіны,

Дзе чую продкаў галасы. (Малая радзіма”)

8. Бо ты – зямля маіх нашчадкаў,

Дзядоў і прадзедаў зямля.

Хай не заўжды бывае гладка.

Табе за ўсё удзячны я:

9. За гоман восеньскіх палеткаў

І за срабрысты звон ракі,

За шчэбет ластаўкі, за кветкі,

За дождж, вясёлку, ручайкі.

За поўны-поўны кораб зерня,

За завіруху і мароз.

Мой шлях ніколі ўбок не зверне,

Бо я – дачка тваіх бяроз. (“Прызнанне”)

10. Шукае хтосьці шчасце за мяжою –

Нікога не збіраюся судзіць.

А я ў бядзе і радасці з табою

Хачу імгненне кожнае пражыць! (“Сэрца Беларусі”)

III. Заключная частка.

Настаўнік. Паэзія Лёлі Багдановіч нагадала нам, што толькі пад небам Бацькаўшчыны можна знайсці сябе, раскрыць здольнасці і з гонарам сказаць: “Зямля бацькоў – мая зямля”.

• **Рэфлексія** “Ланцужок пажаданняў”.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Старонкі айчыннага кінамастацтва

Сяргей КАРБОЎСКІ,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў

ПЕРШЫЯ ЖАНОЧЫЯ ВОБРАЗЫ Ў ІГРАВЫМ КІНО БЕЛАРУСІ 1920–1930-х гг.

УДК 791.036(476)

Артыкул прысвечаны пытанням стварэння першых жаночых вобразаў у ігравым кіно Беларусі 1920–1930-х гг. У ім ставіцца задача выявіць самыя пераканальныя і дакладныя ў мастацкім плане вобразы. Аб'ект даследавання – ігравое беларускае кіно. Прадмет даследавання – жаночыя вобразы, створаныя ў беларускім кіно.

Ключавыя словы: *аб'ект, прадмет, жаночыя вобразы, ігравое кіно Беларусі, мэта.*

The article is devoted to the creation of the first female images in the feature films of Belarus in the 1920–1930s. The task is set in it to indentify the most convincing and authentic images. The object of research is the feature film of Belarus. The subject of research is the female images created in the Belarusian cinema.

Набліжаецца знакавая дата – 100 гадоў беларускаму кіно (адлік ідзе ад 1924 г., калі Саўнаркам БССР выдаў пастанову “Пра ўрэгуляванне кінасправы ў БССР”). Час падводзіць вынікі, аналізаваць напісаныя сцэнарыі, знятыя фільмы, сыграныя ролі. Хочацца згадаць гісторыю нараджэння і развіцця кінематографа, вобразы, якія складаюць славу і гонар беларускага кінамастацтва, у прыватнасці жаночыя вобразы ігравога кіно Беларусі.

Рэжысёры Юрый Тарыч, Уладзімір Корш-Саблін, Віктар Тураў, Барыс Сцяпанаў, Віталь Чацверыкоў, Міхаіл Пташук, Ігар Дабралюбаў, Валерый Рубінчык, Леанід Нячаеў, Валерый Рыбараў, Вячаслаў Нікіфараў, Аляксандр Яфрэмаў упісалі яркія старонкі ў гісторыю беларускага кіно. Найлепшыя фільмы, знятыя на кінастудыі “Беларусьфільм”, створаны на аснове сцэнарыяў паводле твораў беларускіх пісьменнікаў Міхася Чарота, Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча, Івана Шамякіна, Івана Мележа, Аляксея Дударова, Алеся Адамовіча. Вялікі ўплыў на сцэнарную творчасць аказаў і беларускі фальклор.

Імёны актрыс Любові Мазалеўскай, Лідзіі Ржэцкай, Зінаіды Браварскай, Стэфаніі Станюты, Галіны Макаравай, Любові Румянцавай, Таццяны Мархель, Святланы Зелянкоўскай, Веранікі Пляшкевіч, Юліі Кадушкевіч, Валерыі Арланавай, Таццяны Чардынцавай, Веры Паляковай, Святланы Сухавей вядомыя далёка за межамі краіны. Створаныя імі вобразы маці, жонак, каханых увайшлі ў залаты фонд беларускага кіно. Фільмы “Гадзіннік спыніўся апоўначы”, “Альпійская балада”, “Я родам з дзяцінства”, “Белыя росы”, “Людзі на балоце”, “Павадыр”

папоўнілі залатую калекцыю кінастудыі “Беларусьфільм”.

Сёння, у эпоху глабалізацыі, калі ўспрымальны да новых тэхналогій кінематограф панаваму раскрывае свой эстэтычны і мастацкі патэнцыял, вывучэнне аднаго з выразных сродкаў кіно, жаночых вобразаў у духу часу становіцца асабліва актуальным.

Мэта нашага даследавання – вызначыць найлепшыя, найбольш пераканальныя ў мастацкім плане жаночыя вобразы ігравога беларускага кіно.

Актуальнасць працы – у той ролі, якую заўсёды выконвала кіно ў нашым жыцці і якую яно стала страчваць у апошні час. Выхаванню моладзі, стварэнню на экране мастацкага вобраза нашага сучасніка заўсёды аддавалася вялікая ўвага.

Пра беларускае кіно пісалі Анатоль Красінскі, Вольга Нячай, Генадзь Ратнікаў, Ефрасіння Бондарова, Вольга Мядзведзева, Марыя Касцюковіч, Антаніна Карпілава, Ала Бабкова, Людміла Перагудава, Юлія Лешка і іншыя. Хацелася б вылучыць крытыку В. Нячай, кнігі “Час, экран, крытыка. Праблемы сучаснага беларускага кінамастацтва і кінакрытыкі”, “У кадры і за кадрам. Пра людзей і фільмы беларускага кіно”, “Кінастужка даўжынёю ў жыццё. Нарыс творчай біяграфіі народнага артыста СССР У. Корш-Сабліна” Е. Бондаровай, нарыс “Яны былі першымі. Актрыса Любоў Мазалеўская” А. Красінскага.

Першы беларускі мастацкі фільм “Лясная быль” выйшаў на экраны ў канцы 1926 г. (рэж. Ю. Тарыч). Карціна і сёння ўваходзіць у лік найлепшых твораў кінамастацтва краіны. Фільм расказвае пра партызанскую барацьбу беларус-

Кадр з фільма “Лясная быль”, 1926 г.
Гэлька – Т. Кацельнікава.

кага народа ў гады грамадзянскай вайны. Галоўны герой – партызанскі разведчык, няўлоўны падлетак Грышка-свінапас. Яго верная памагата – дзяўчына Гэлька (артыстка Т. Кацельнікава). У яе хаваецца ад пераследу Грышка, яна здабывае карту польскіх часцей, прыслужваючы ў пана Драбскага, яна ж ідзе на вырчку каханаму з чырвонымі кавалерыстамі і ратуе яго. Паказаны актыўны вобраз дзяўчыны-рэвалюцыянеркі, які прадоўжыў жыццё ў фільме “Да заўтра” Ю. Тарыча.

“Лясная быль” пастаўлена паводле аповесці “Свінапас” Міхася Чарота. У ёй увасоблены характэрныя рысы творчасці аўтара: малады парыў і рэвалюцыйны пафас, злучэнне героікі і наўмыснага прыямлення падзей. Фільм быў выпушчаны па гарачых слядах. У памяці многіх відавочцаў яшчэ захаваліся нялёгка ваенныя гады, зверствы інтэрвентаў, гераізм партызанаў. Ю. Тарыч сам быў сведкам нядаўняга мінулага. Фільму ўласцівыя напружаны, трывожны рытм апавядання. У ім, здаецца, няма спакойных, мірных сцэн, у кадры амаль заўсёды рух. “Лясная быль” адпавядала патрэбам глядачоў у рэвалюцыйнай рамантыцы, яна спаталяла прагу да гераічнага на экране. У гэтым яе непераходная мастацкая каштоўнасць.

У другой палове 1920-х гг. актуальнай тэмай у беларускай літаратуры і мастацтве быў несправядлівы падзел Беларусі на дзве часткі, адна з якіх заставалася пад прыгнётам панскай Польшчы. На аснове гэтага матэрыялу Ю. Тарыч паводле ўласнага сцэнарыя паставіў фільм “Да заўтра” (1929). “Фільм расказваў пра жыццё ў сірочым прытулку ў Вільні падлеткаў-беларусаў, існаванне маладых людзей у атмасферы нацыянальнага і сацыяльнага прыгнёту. Героі фільма – сіроты, не толькі таму, што страцілі сваіх бацькоў. Яны сіроты на роднай зямлі, на якой чамусьці гаспадаецца чужынцы. Прытулак у фільме ўвасабляе ў сабе бесчалавечнасць

дзяржавы ў дачыненні да нацыянальных меншасцяў, успрыманых як людзі другога гатунку. Фільм публіцыстычны, сімпатыі і антыпатыі прадстаўлены тут прама і адкрыта, аўтар ухваляе герояў, захопленых ідэяй барацьбы за свабоду, і знаходзіць сатырычныя сродкі для характарыстыкі персанажаў, што прадстаўляюць нікчэмны і ўбогі свет дзялкоў і прыхлябальнікаў. У біяграфіі маладой гераіні Лізы Малевіч (артыстка Р. Свядлова) можна знайсці шмат агульнага з біяграфіяй рэвалюцыянеркі-падпольшчыцы Веры Харужай, імя якой ужо было добра вядома ў Савецкай Беларусі падчас пастапоўкі фільма” [1, с. 10–23].

Выходзілі ў 1920-я гг. фільмы, звязаныя з надзённымі праблемамі сучаснасці, з жыццём працоўных Савецкай Беларусі. Аднак на агульным фоне савецкай кінематаграфіі асобныя поспехі ў гэтай сферы выглядаюць сціпла. Характэрная карціна “Песня вясны” (рэж. У. Гардзін, 1929) паводле аповесці Якуба Коласа пра сельскую моладзь, якая едзе вучыцца ў Мінск, пераадоўваючы цяжкасці, будзе новае жыццё. У ролі Алёнкі Гарнашкі, дзяўчыны з глухога палескага краю, выступіла артыстка С. Якаўлева. Дапамагаючы сябру Сцёпку ажыццяўляць меліярацыю ў вёсцы, яна актыўна залучае моладзь у новае жыццё. У 1928 г. студыя выпусціла фільм “Кастусь Каліноўскі” (сцэнарыў і пастапоўка У. Гардзіна). У ролі Марылі, папличніцы Каліноўскага, выступіла Т. Булах.

Сучасная тэма вырашалася ў беларускім кіно ў большасці выпадкаў яшчэ нясмела. Пераважалі ў гэты перыяд фільмы гісторыка-рэвалюцыйныя, напрыклад стужка “Яго правасхадзіцельства” (рэж. Г. Рашаль, 1928). Дзеянне фільма пабудавана на матэрыяле падзей напярэдадні рэвалюцыі 1905 г. У ім расказана гісторыя падрыхтоўкі і забойства віленскага губернатара Валя, які праславіўся жорсткасцю. У ролі Мірыям – артыстка М. Сінельнікава. Аднак слабая драматургія і прафесійная нявопытнасць маладога рэжысёра не далі магчымасці акцёрам стварыць па-мастацку напоўненыя вобразы.

Мала ўдалай была карціна на гісторыка-рэвалюцыйную тэму «Гатэль “Савой”» (рэж. А. Файнцмер, 1930), прысвечаная гераічнай барацьбе беларускіх камуністаў з белагвардзейцамі, якія паднялі ў 1919 г. у Гомелі мяцеж.

Прыгодніцкая карціна “Сосны шумяць” (рэж. Л. Малчанаў, 1929) – рамантычная гісторыя перыяду грамадзянскай вайны. У ролі Алескі – артыстка В. Пола. Сцэнарыст Анатоль Вольны пабудоваў інтрыгу на любоўным трыкутніку. Гэты героіка-прыгодніцкі фільм ішоў на экранах краіны шмат гадоў і меў зайздросны пракатны лёс. Маладыя глядачы з цікавасцю сачылі

за дзеяннямі партызанскага атрада, захапляліся спрытнасцю адважнага атамана Асы – беларускага Робіна Гуда. Карціна заканчваецца трагічна гібеллю Міхася і яго каханай Алесі.

Нароўні з гераічнымі рысамі кіно шукала мастацкія сродкі для паказу сацыяльных бакоў жыцця. У сцэнарыі Анатоля Вольнага фільма “У агні народжаная” Уладзіміра Корш-Сабліна былі такія сімвалічныя радкі: “...Хлопцы і дзяўчаты шукаюць у лесе папараць-кветку – спадзяюцца знайсці сваё шчасце. Весела і бесклапотна кружацца яны ў карагодзе. Яны маладыя, поўныя сіл. Але ўсё павольней і павольней кружыцца карагод. Ужо не хлопцы і дзяўчаты ходзяць па крузе, а стомленыя, знясіленыя старыя. Прайшла маладосць, прайшло жыццё, а шчасця ўсё няма і няма...” [1, с. 10–35].

1930-я гады – час сур’ёзных зрухаў у творчасці майстроў кіно. Змены ў сацыяльным і эканамічным жыцці дзяржавы ставяць перад кінематографам новыя мэты. Задача паўнаватаснага ўвасаблення чалавечых характараў робіцца актуальнай у савецкім кіно, вызначае творчыя пошукі беларускіх рэжысёраў. Упершыню на экране актрыса Любоў Мазалеўская з’явілася ў фільме “Баям насустрач” (рэж. Э. Аршанскі, 1932). Яскравым атрымаўся эпізод, дзе яе гераіня Марфа ўшчувае вінаватага хлапчука, які ўпотаі цягае гарох з чужога агароду. Марфа добрая, і яе дакорлівы погляд не ўспрымаецца хлапчуком як пагроза. “Агрубелая далонь Марфы як бы між іншым, незалежна ад яе волі кранае льняныя валасы хлопчыка – штрышок быццам бы і не істотны, малапрыкметны, а кажа вельмі шмат пра што. Пра тое, што, лаючы хлапчука, калгасніца адначасова і шкадуе яго; пра тое, што яна мае да дзяцей цёплае матчына пачуццё, але як строгая і справядлівая маці не хоча мірыцца з іх няправільнымі ўчынкамі... У невялікай сцэне акцёрка здолела расказаць пра сваю гераіню так шмат, што яе лёс, уласцівасць характару глядачу было няцяжка ўявіць і нескладана дадумаць”, – пісаў А. Красінскі [1, с. 45–55].

Ульяна ў фільме “Жанчына” (рэж. Я. Дзідган, 1932) – шматдзетная маці, стомленая ад непасільнай працы, замкнёная, суровая, негаваркая, яна заўсёды ў руху, не прысядзе ні на хвілінку, цягне ўсё на сваіх плячах... Калі яе муж памірае ў полі, яна галосіць, падымаючы рукі да неба... Скамянелая ад пакут, гайдаецца ад плачу, кормячы грудзьмі дзіця... Мазалеўская паказвае вобраз у развіцці. Калі да Ульяны звяртаюцца па дапамогу ў стварэнні калгаснага дзіцячага сада, то яна ганарыцца аказаным ёй даверам. З пачуццём уласнай годнасці, з адчуваннем важнасці справы крочыць па вуліцы, і твар яе свеціцца радасцю.

Артыстка Любоў Мазалеўская ў фільме “Жанчына”. 1932 г.

Зусім іншая артыстка ў ролі Суседкі ў фільме “Адзінаццатага ліпеня” Ю. Тарыча. Салдаты рабуюць сялян, цягнуць з хлява карову, карміцельку сям’і. Сялянка ў шалёным крыку, учапіўшыся за вяроўку, спрабуе спыніць салдат. Не звяртаючы ўвагі на жанчыну, тыя цягнуць карову з двара, а сялянка, знясілеўшы, падае ў бруд... У гэтым эпізодзе я бачу пераклічку і з фільмам “Знак бяды” Міхаіла Пташука, які будзе зняты праз шмат гадоў... У вобразах Мазалеўскай ярка праявіўся архетып Маці.

У фільме “Залатыя агні” (рэж. У. Корш-Саблін, 1934) Л. Мазалеўская выканала ролю супрацьлеглую, нязвыклую для яе. Знялася ў ролі старой, якая, як і яе сын, ненавідзіць новую ўладу і шкодзіць ёй, каб вярнуць сваё мінулае, калі жылося багата і свабодна. У вёсцы яе празвалі Ваўчыхай за замкнёны лад жыцця... Актрыса прыносіла ў ролі багацце сваёй асобы. Яе абвостраная чуласць да праўды, веданне жыцця, чалавечых паводзін спрыялі стварэнню вобразаў яркіх і самабытных.

Беларускія рэжысёры раўняліся на фільмы-шэдэўры, знятыя ў гэты час у савецкім кіно, «Браняносец “Пацёмкін”» (1925) Сяргея Эйзенштэйна і “Маці” (1926) Усевалада Пудаўкіна. Важнае значэнне для кінамастацтва набываюць пытанні сцэнарыя. Новае патрабаванне – глыбокая распрацоўка характараў герояў – тычылася не толькі паказу фэбулы і сюжэта: сцэнарый павінен валодаць такімі ж высокімі літаратурнымі якасцямі, як і любы іншы тэкст. Дзеячы беларускага кіно рабілі спробы экранізаваць творы “Мядзведзь” і “Чалавек у футарале” А. Чэхава (рэж. І. Аненскі), дзе выдатна паказалі сябе артысткі А. Андроўская (Папова, Варанька) і Ф. Ранеўская (жонка інспектара). Пра іх пісалі: «...акцёры іграюць як на сцэне і ствараюць выдатныя вобразы чэхаўскіх герояў з глыбокім інтуіцыйным адчуваннем Чэхава, стылю і духу эпохі, якім увогу-

ле вылучаецца гэтая карціна... Рэжысёр цалкам спадзяваўся на шыкоўных выканаўцаў – А. Андрoўскую, Жарава. Фільм глядзіцца як своеасаблівая “дуэль” акцёраў... Сутыкненне грубаватай мужнасці з падступнай жаноцкасцю, перапляценне фанфаронства, хітрасці, пазёрства, бравады з сапраўднымі шчырымі пачуццямі было праведзена таленавітымі артыстамі з майстэрствам і дакладнасцю, годнай Чэхава. Ф. Ранеўская робіць вобраз інспектаркі смешным, яркім, выпуклым... Найбольш удалы вобраз у фільме – сястра Каваленкі... Тут рэжысёр не мудрагеліў, а стараўся дакладна перадаць партрэт “Варанькі”, бо ён дадзены ў чэхаўскім апавяданні. Але галоўны чыннік поспеху ў самой акцёрцы... Таленту А. Андрoўскай уласціва нейкая адмысловая абаляльнасць. Яе ігра поўная мяккасці і пластычнасці. Менавіта такой уяўляеш сабе Вараньку – жыццядаснай, хітрай, глыбока жаноцкай у кожным руху і ўсмішцы» [2, т. 1, с. 95, 101].

Вопыт стварэння кінакарцін на аснове апоўвесаў, апавяданняў, п’ес яшчэ раз пацвердзіў відавочную, але не заўсёды прыманую да ўвагі кінематаграфістамі ісціну: поспех экранізацыі вызначаецца тым, наколькі глыбока стваральнікі фільма праніклі ў пісьменніцкую задуму, наколькі дакладна і праўдзіва перадалі на экране дух першакрыніцы. У перадваення гады рэжысёр Б. Шрэйбер паводле сцэнарыя П. Голікава і Л. Глазычава паставіў карціну “Будні”. У. Корш-Саблін ажыццявіў пастаноўку лірычнай музычнай кінакамедыі “Маё каханне” (сцэнарыі І. Прута), прысвечанай жыццю савецкай моладзі. Узяўшы сюжэтную схему замежнага фільма “Маленькая мама”, аўтары хацелі паказаць гісторыю ва ўмовах савецкай рэчаіснасці, імкнуліся апець сапраўднае каханне і сяброўства. “Песня пра каханне” І. Дунаеўскага важная для вобраза Шуры (артыстка Лідзія Смірнова), і ён запомніўся глядачам [3]. Карціна, знятая ў сонечных, жыццядасных тонах, прыцягвала аптымістычным поглядам на жыццё, але ў ёй адбіліся тэндэнцыі да бесканфліктнасці і ўпрыгожвання рэчаіснасці. У 1940–1941 гг. беларускія кінематаграфісты працавалі яшчэ над некалькімі карцінамі: “Жніво” (“Сям’я Януш”) пра жыццё аднаго з калгасаў заходніх абласцей Беларусі, кінакамедыяй “Песня пра сяброўства”. Перавод кінастудыі ў Мінск садзейнічаў ажыўленню яе творчых сувязяў: пісьменнікі ўключыліся ў працу над сцэнарыямі. Але вайна перапыніла задумы.

Зробім пэўнае падсумаванне.

1. Асноўнае месца ў беларускім кінематографіе 1920–1930-х гг. заняла рэвалюцыйная тэматыка. Фільмы «Браняносец “Пацёмкін”», “Маці”, “Чапаеў” і шэраг іншых класічных твораў савецкага кінамастацтва моцна ўплывалі на развіццё беларускага кіно. Па гэтых карцінах вучыліся высокай ідэйнасці і глыбіні пранікнення мастакоў у матэрыял эпохі, майстэрству ў адлюстраванні людзей і падзей.

2. Перавыхаванне людзей ва ўмовах сацыялістычнай рэчаіснасці – важная тэма многіх твораў беларускага кінематографа. У некаторых карцінах (“Двойчы народжаны”, “Вяртанне Нейтана Бекера”) яна цэнтральная, у іншых (“Шукальнікі шчасця”, “Маё каханне”, “Залатая агні”, “Канцэрт Бетховена”) ёй адводзіцца адно з галоўных месцаў. У найлепшых фільмах пераканальна раскрыта, як пад уплывам навакольнага асяроддзя, калектыву мяняюцца погляды людзей на жыццё, сваё месца ў ім. У карцінах, прысвечаных мінуламу і сучаснасці беларускага народа, яскрава выяўлены рысы нацыянальнай адметнасці: “Лясная быль”, “Двойчы народжаны”, “Першы ўзвод”, “Адзінаццатага ліпеня” і іншыя [4].

3. Рост значэння сцэнарыя як ідэйна-мастацкай асновы гукавога фільма абумовіў пільную ўвагу да кінадраматургіі. Перамогі і паразы беларускага кіно гэтых гадоў перш за ўсё звязаны з поспехамі і няўдачамі кінадраматургіі. Адзначаючы станоўчае, нельга заплішчваць вочы на сур’ёзныя недахопы: абмежаванасць кола тэм, прысвечаных сучаснаму жыццю Савецкай Беларусі, жанравую вузкасць гісторыка-рэвалюцыйных карцін, перавагу фільмаў, блізкіх да гістарычнай хронікі, адсутнасць у шэрагу твораў сюжэтнай цэльнасці. Пospех такіх фільмаў, як “Лясная быль”, “Першы ўзвод”, “Паручнік Кіжэ”, “Шукальнікі шчасця”, “Балтыйцы”, “Двойчы народжаны”, “Адзінаццатага ліпеня”, у вялікай ступені тлумачыцца майстэрствам іх пастаноўшчыкаў.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Беларусы** : у 13 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 1995–2012. – Т. 12 : Экраннае мастацтва / рэдкал.: А. В. Красінскі [і інш.]. – 2009. – 682 с.

2. **Все белорусские фильмы** : в 2 т. / авт.-сост.: И. О. Авдеев, Л. Н. Зайцева ; Академия наук Беларуси, Ин-т искусствведения, этнографии и фольклора. – Минск : Беларуская навука, 1996. – Т. 1 : Игровое кино (1926–1970). – 240 с.

3. **Бондарева, Е. Л.** Кинолента длиною в жизнь (о режиссёре В. В. Корш-Саблине) : очерк творческой биографии народного артиста СССР, кинорежиссёра В. В. Корш-Саблина. / Е. Л. Бондарева – Минск : Изд-во БГУ, 1980.

4. **Красинский, А. В.** Кино : игровое плюс документальное / А. В. Красинский ; Акад. наук БССР, Ин-т искусствведения, этнографии и фольклора. – Минск, 1987.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19 снежня 2022 г.

Сяргей ШАПРАН

ОНА ДАКАЛЬСКАЙТЭ, ЯНА Ж ГАЛІНА ДАКАЛЬСКАЯ

ПЕРШАЯ БЕЛАРУСКАЯ МАСТАЧКА, ЯКАЯ МАЛЯВАЛА ШАРЖЫ НА КУПАЛУ І КОЛАСА

Гаворацы пра шаржы 1930-х гг., нельга не распавесці асобна пра мастачку Галіну Дакальскую, якая была не проста першай жанчынай – аўтарам сяброўскіх шаржаў на беларускіх пісьменнікаў, яна была адзінай мастачкай, хто выступаў у 1930-я гг. у гэтай іпастасі.

Выпускніца Віцебскага мастацкага тэхнікума (вучылася разам з Віталем Цвіркам у Івана Ахрэмчыка), Галіна Дакальская пачала друкавацца з шаржамі ў газеце “Літаратура і мастацтва” ў пачатку 1930-х. Так, адну яе працу мы знайшлі ў “ЛіМе” за 1932 г. – шарж на паэта Уладзіміра Хадыку, які ілюстраваў верш былога маладнякоўца:

*Была пара, я марыў быць
Вялікім змагаром...
Я думаў сьвет перарабіць
І мець свой сад і дом.
І ў садзе тым, і ў доме тым
Князёўна дзён маіх...*

І адпаведны малюнак: чалавек у белых штанах, у чорным пінжаку і фетравым капелюшы, летуценна падпёршы галаву рукой, сядзіць у садзе, сярод смаўжоў, жабак, мухамораў і конікаў. Перад ім невялічкі садовы столік з бакалам і адкаркаванай пляшкай пеністага напою, на рыльцы якой прымасцілася птушка. Над чалавекам сярод суніц, у суседстве з салаўём і варонай, з веерам у руцэ і каронай на галаве ўзвышаецца рубенсаўскіх формаў царэўна (або князёўна), якая, адставіўшы мезенец з зіхатлівым пярсцёнкам, млява глядзіць на кветку. Вядома, можна было б падумаць, што малюнак не шарж, а ілюстрацыя да верша У. Хадыкі, каб не адно “але” – жанр выявы вызначаны подпісам: “Шарж Дакальскай” [1].

Героём другога сяброўскага шаржу Г. Дакальскай, апублікаванага ў тым жа 1932 г., але ўжо ў “Чырвонай Беларусі”, стаў хрэснік Янкі Купалы былы маладняковец Валеры Маракоў (які, да слова, у той час працаваў у “Чырвонай Беларусі”): паэт, залезшы на табурэт з надпісам “Валеры Маракоў”, капіруе паставу Пушкіна, побач з помнікам якому ўладкаваўся. Тут жа пародыя С. Каршуна (псеўданім паэта Сяргея Грахоўскага):

*Сяджу пад Пушкіным адзін,
а на душы такое гора,
што ён нічога не гаворыць
пра дні вялікіх пуцявін.*

*Ты знаеш, Пушкін, я – поэт [,]
адной мы музай акрылёны,
але бяда, што гэты сьвет
зусім сьпявае на другому.
Нас шлях з табой прывёў у туман
(а гэта нам усім знаёма),
і мы з табою песень дань
аддалі нечаму другому.
Ты знаеш, Пушкін, я – поэт,
Я славай гэтай багаты.
А мне, нікому не сакрэт,
патрэбен добры, моцны тата [2].*

У тым жа годзе ў “Чырвонай Беларусі” быў надрукаваны цэлы цыкл сяброўскіх шаржаў на яшчэ аднаго былога маладнякоўца – прэзаіка Сымона Баранавых, пра якога ягоны сучаснік Янка Скрыган расказаў такую гісторыю.

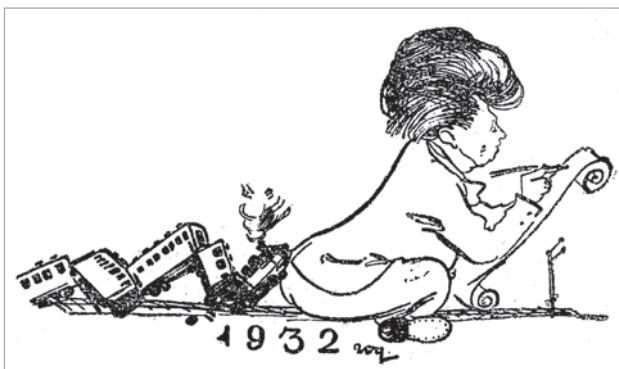
Сапраўднае прозвішча Сымона было Баран, аднак пасля службы ў войску ён вярнуўся з новым – Баранаў. Калі ж стаў пісьменнікам, захацеў даць прозвішчу этнаграфічную афарбоўку. Ведама, няма чаго думаць, каб варочацца да старога прозвішча, бо пачнуць зваць, як гэта скрозь было заведзена, з націскам на першым складзе, таму Скрыган і параіў сябру: «Хіба ты забыўся, як у вас на сяле гавораць? Ты цяпер вучышся ў Мінску, а калі прыедзеш дадому, то суседзі скажуць: “У Якава Баранавых сын жа ў госці прыехаў”. Гэта значыць, не хто прыехаў, а чый сын прыехаў. Адсколь і мяркуй, як табе пісацца”. – “Кадук на цябе! – казаў Сымон. – Мож, ты і праўду кажаш”. Так у друку з’явілася новае імя – Сымон Баранавых.

Дык што датычыць “Чырвонай Беларусі”: у адным з нумароў за 1932 г. у рубрыцы “Літаратурны сілуэт” была апублікавана гумарэска аўтарства Алешы (псеўданім аднаго з ініцыятараў стварэння “Маладняка” паэта Анатоля Вольнага) [3], у якой апавядалася пра жыццёвы і творчы лёс Сымона Баранавых і якая была праілюстравана пяццю малюнкамі наступнага зместу: Сымон у калысцы, год 1900-ы і подпіс “...а зязюлька кукавала”. Другі малюнак: бацька лупіць рэменем Сымона, які, падпёршы галаву рукой, заняты тым, што выводзіць штосьці пяром на скрутку паперы. Год 1913-ы. Адпаведна подпіс: “...па ім, што хочаш, абы не зайшло за жывое!..” Трэці малюнак: “...Я цябе ў сваіх кнігах яшчэ і ня гэтак успамяну!” – рэпліка ад імя Сымона,

Мікалай Пашкевіч.
Шарж на С. Баранавых. 1932 г.

які, скачучы на кані задам наперад і нешта крэм-заючы, уцякае ад конніка з шабляй. 1920 год. (Гэта ўжо сапраўдная гісторыя пра тое, як белалапалыкі адбіралі коней, салдат пагнаўся быў за Сымонам, але той – на каня ды наўцёкі; пасля ўжо Сымон Баранавых нядобрым словам памянуў белалапалкаў, калі пісаў аповесць “Чужая зямля”.) Яшчэ адзін малюнак быў з такім подпісам: “Сымон на аванпастах” – пра трохгадовую службу ў шэрагах Чырвонай арміі. Нарэшце, 1932 год: Сымон, седзячы на чыгунцы, зноў штосьці піша, зусім не зважаючы на пасажырскі цягнік, які цягнецца крушэнне, бо ўрэзаўся ў Сымона. І подпіс: “Уга, які характар!”

Мікалай Пашкевіч. Шарж на С. Баранавых. 1932 г.

Аўтарам гэтага гарэзлівага цыкла быў муж Галіны Дакальскай мастак Мікалай Пашкевіч, які нарадзіўся ў Рызе і хлапчуком разам з сям’ёй пераехаў у Беларусь*. Менавіта на яго, калі ён маляваў алоўкам на бяросце (бо не было паперы), звярнуў увагу пры выпадковай сустрэчы Казімір Малевіч. Потым юнак вучыўся ў самога Юдаля Пэна, аднак не толькі ў яго. Пасля заканчэння Усерасійскай акадэміі мастацтваў у Ленінградзе Пашкевіч прыехаў у Мінск. У той час ягоныя працы нярэдка з’яўляліся на старонках

* Бацька Мікалая Пашкевіча, родам з Баранавічаў, працаваў кандуктарам пасажырскіх цягнікоў.

Галіна Дакальская. Шарж на Я. Бранштэйна. 1934 г.

перыёдыкі – згадаем хоць бы ілюстрацыі ў “Беларускім Піонэры” і графічныя партрэты Якуба Коласа, Андрэя Александровіча і мастака Валлянціна Волкава (які таксама быў настаўнікам М. Пашкевіча).

Працы ж Галіны Дакальскай на нейкі час зніклі са старонак газет. Гэта звязана, магчыма, з тым, што ў 1933 г. арыштавалі яе маці. Школьную настаўніцу як ворага народа асудзілі на пяць гадоў. У выніку сястра Галіны Бірута была выключана з Мінскага музычнага тэхнікума, але здолела ўладкавацца швачкай на фабрыку імя Крупскай. Імаверна, змены адбыліся і ў лёсе Галіны, бо яе новыя малюнкi з’явіліся толькі ў 1934 г.: сяброўскія шаржы на крытыка Якава Бранштэйна (у якасці ілюстрацыі да яго артыкула “Пра беларускую савецкую прозу”) і драматурга Віталія Вольскага (да яго артыкула “Чарговыя пытанні мастацкага росту драматургіі”). Трэці шарж – на Тодара Кляшторнага: паэт, з густой капой светлых валасоў, з кругамі пад самотнымі вачыма, сядзіць з запаленай цыгарэтай у глыбокім роздуме, калі не сказаць больш – у роспачы і адчаі.

Гэты трэці шарж стаў трапным адлюстраваннем сэнсу рэцэнзіі “Пачатак перабудовы” Янкі Шахаўскага на паэтычны зборнік “Праз

Мікалай Пашкевіч. Партрэт А. Александровіча.

шторм на штурм” Тодара Кляшторнага, якая была ўсяго толькі падсумаваннем тых крытычных прэтэнзій, што выказваліся паэту добры дзясятка гадоў: «Пісаць пра перабудову лягчэй, чым перабудоўвацца. Таму ў гэтым пытанні, у дачыненні да пісьменніка, патрэбна асабліва чуласць. Кляшторны быў амаль што адышоў ад літаратуры. Мастацкія сродкі, якімі ён у той час валодаў, не былі прыдатны для адлюстравання савецкай рэчаіснасці, – так пачынаецца крытычны опус Я. Шарахоўскага. – Надзея на зварот была ў тым, каб уключыцца ў практычную работу па соцбудаўніцтву. Паэт так і зрабіў. Ён працаваў на дарожным будаўніцтве і г. д. Цесны кантакт з жыццём даў яму сілы для звароту да літаратурнай творчасці. Такім чынам і былі напісаны вершы, што ўвайшлі ў зборнік “Праз шторм на штурм”.

Шляхі перабудовы надзвычай складаныя. Гэта мы бачым і па зборніку Кляшторнага. Цяжасці былі ў тым, што аўтару такой мяшчанскай паэмы, як “Калі асядзе муць”, трэба было пераклучыцца на непасрэдны паказ сацыялістычнага будаўніцтва. Але каб не астацца назаўсёды ў абозе літаратуры ў паэта быў толькі адзін шлях – шлях перабудовы» [4]. (Паэму “Калі асядзе муць” крытыкі яшчэ пасля выхаду называлі творам ідэйна заганным, упадніцкім і дэкадэнцкім, а самога аўтара далучалі да дэкласаваных элементаў.)

Аднак што да сяброўскіх шаржаў Галіны Дакальскай: наступныя працы мы знайшлі ў вольскіх нумарах “ЛіМа” за 1935 г. Гэта жартоўны партрэт Андрэя Александровіча з эпиграмай старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў БССР Міхася Клімковіча:

*Гарыць, грывіць і пяронамі
Смяротным страху задае –
І словы верне ўверх нагамі,
Калі трох “р” там не стае* [5].

Александровіч не застаўся ў даўгу і адказаў Клімковічу эпиграмай, якую зноў суправаджаў сяброўскі шарж Дакальскай:

*Раз пісьменнік у апале –
Значыць, крытык у запале.
Я не знаю, ці бывае
У запале Клімкавец.
Знаю толькі, добра знаю:
– Мае два канцы дубец!* [6].

Зрэшты, не з аднаго толькі Клімковіча іранізаваў Александровіч – дасталася і Міхасю Лынькову (пасля публікацыі аповесці для дзяцей “Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў”):

Галіна Дакальская.
Шарж
на В. Вольскага.
1934 г.

*Міхась, прыдбаўшы Мішку-друга,
Як мёду з’еўшы, ўвесь заззяў.
Як сына, цёзка прыласкаў
І загадаў, каб ён не стаў
Служыць – “мядвежаю паслугай”* [7].

Ці трэба казаць, што эпиграму зноў жа праілюстравала Дакальская: Лынькоў – вочы з павалокай – пяшчотна трымае ў руцэ соннага мядзведзіка.

Іншая эпиграма аўтарства Міхася Клімковіча была на яўрэйскага паэта Ізі Харыка, які меў сярод іншага адну характэрную адметнасць – пышную капу валасоў:

*Повен тэмпаў і задору
Кожны волас, Ізі, у вас –
Цягне ўгору, мчыць угору,
Больш чым вершы, на Парнас* [8].

Яшчэ адзін шарж Дакальскай – на Янку Купалу, з ім мы пазнаёмілі чытачоў у першым артыкуле нашай рубрыкі: пясняр у касцюм-тройцы, прыхіліўшыся да дрэва і лагодна прыжмурыўшыся, глядзіць удалячынь. Купала намаляваны з лёгкай іроніяй, на што ўказваюць і ягоная пастава з манерна сагнутай правай на-

Галіна
Дакальская.
Шарж на
Т. Кляшторнага.
1934 г.

Галіна Дакальская. Шарж на М. Пашкевіча.
1936 г.

гой, і выпнуты жывоцік, і доўгія пальцы рук, закладзеныя за камізэльку [9, с. 83].

Галіна Дакальская была бліскучым майстрам сяброўскага шаржу і бытапісцам эпохі, бо стварала не толькі арыгінальныя і трапныя партрэты пісьменнікаў-сучаснікаў, але і вялікія эпічныя працы з мноствам персанажаў. Падобныя шаржы рабілі ў першай палове 1930-х Кукрыніксы ў Расіі, праз некалькі гадоў пачалі маляваць Леў Каплан і Барыс Фрыдкін ва Украіне, Кірыл Зданевіч у Грузіі. У беларускай жа графіцы піянерам у гэтай справе была Галіна Дакальская. І ўжо першая яе праца ўражвае як смеласцю і грандыёзнасцю задумы, так і прамалёўкай персанажаў. “Дарога на Парнас” [10] захавала выявы амаль паўсотні літаратараў. Ubачыць яе можна ў першай публі-

Галіна Дакальская. Шарж на К. Крапіву. 1936 г.

кацыі нашага цыкла [9, с. 84–85], як і яшчэ адзін маштабны шарж Дакальскай гэтым разам на Якуба Коласа: на малюнку Канстанцін Міхайлавіч з вудай і шчупаком за плячыма, з нізкай грыбоў і сярод персанажаў сваіх твораў [9, уклеяка].

Сярэдзіна 1930-х – час трыумфу мастака-шаржыста Галіны Дакальскай, бенефіс якой прыйшоўся на апошні дзень 1936 г., калі “ЛіМ” апублікаваў дзясятка яе прац: сяброўскія шаржы на скульптараў Заіра Азгура, Абрама Бразера, Аляксандра Грубэ і Міхаіла Керзіна, мастака Валянціна Волкава, кампазітара Мікалая Аладава, будучую народную артыстку БССР і СССР актрысу БДТ-1 Лідзію Ржэцкую, дырэктара БДТ-2 Сцяпана Скальскага, на стваральніка Яўрэйскага дзяржаўнага тэатра народнага артыста БССР Міхаіла Рафальскага. Дасталася ў тым снежаньскім нумары “ЛіМа” і Кандрату Крапіве: сатырык быў намалёваны ў выглядзе пажухлай крапівы, дзе павук сплёў павуціну, пра што й казалася ў эпиграме ад імя *Брацішкі* (як падказаў нам даследчык беларускай літаратуры Віктар Жыбуль, псеўданім належаў драматургу Яўгену Рамановічу, які ў 1920-я гг. быў акцёрам БДТ-1, а пасля загадваў яго літаратурнай часткай):

*Нешта сталася ў прыродзе.
Ды і з вамі, наш дабродзій,
Памякчэла штось травя –
Не пняціца крапіва.*

Нават на свайго мужа мастака Мікалая Пашкевіча зрабіла шарж Галіна Дакальская: на малюнку пад назвай “У мінуту натхнення” Пашкевіч, з задняй кішэні штаноў якога, як хвост у пеўня, вытыркаюцца аловак і пэндзлі, паказаны з цыгарэтай у зубах і палітрай і яшчэ адным пэндзлем у руках; перад ім не эцюднік, а гатовая карціна ў аправе: працягае стралой сэрца.

Між тым зіма 1936-га была адзначана яшчэ адным бліскучым шаржам Галіны Дакальскай, які стаў ілюстрацыяй да аповесці “Салавей” Змітрака Бядулі. Нагадаем, што ўпершыню Дакальская намалёвала Бядулю год таму на маштабным шаржы пад назваю “Дарога на Парнас”: там Самуіл Плаўнік быў разам з прыручаным ім звонкагалосым салаўём. З таго часу гэта стала ўлюбёным прыёмам мастачкі пры стварэнні вобраза аўтара “Салаўя”: яна малявала Самуіла Яфімавіча ці з цела птушкі і какетлівай усмешкаю на твары [11], ці вярхом на драўляным коніку на колах з крыламі і галавой салаўя, што ашалеў ад спеваў. Гэты другі шарж апублікаваны пад назвай “Салаўіада...” і з тлумачэннем: «Па сваёй аповесці “Салавей” З. Бядуля зрабіў драму, кіносцэнарый, літмантаж для радыё, зараз робіць лібрэта оперы і, кажуць, лібрэта балета...» Тут жа змешчана эпиграма за аўтарствам Рэле:

Жыла аповесць “Салавей” дзесяткамі
выданняў.
З падання пісаная, зноў стала бадай паданнем.
Ды з цягам год пісьменнік даў ёй гэтакі
напрамак:
Спярыша ён рупна “Салаўя” перасадзіў у драму,
Затым у радыёмантаж, пасля ў кіносіцэнарый,
Далей у оперу; цяпер, кажуць, балетам
марыць...
Куды ні ткніся – “Салавей”: свішчыць,
цурчыць, якоча!
Ёсць чуткі: хтосьці з “Салаўя” пісаць карціны
хоча...
Так можа стаіцца, што праз год замест
алімпіяды
Мы будзем проста адкрываць... так, так! –
салаўіады...
Па ўсім відаць, што “Салаўю” жыць – век
не ведаць скону.
Папаўся ж Змітраку Бядулю гэткі ўдалы
“конік”! [12].

Рэле – верагодней за ўсё, псеўданім яўрэйскага пісьменніка Рыгора Рэlesa. Ва ўсялякім выпадку шасцітомны слоўнік “Беларускія пісьменнікі” ў даведцы на Р. Рэlesa сярод яго літаратурных псеўданімаў называе крыптанім Рэл [13]. Рыгор Львовіч быў знаёмы ў 1930-я гг. з многімі беларускімі пісьменнікамі, у тым ліку са Змітраком Бядулем, пра якога распавядаў, што хоць той ведаў беларускую мову нядрэнна, тым не менш у пачатку творчага шляху працягваў пісаць па-беларуску і па-яўрэйску. І тады Янка Купала, дазнаўшыся пра “двухмоўе” Бядулі, сказаў: “Альбо – альбо”. У выніку той зрабіў выбар на карысць беларускай мовы.

Што ж да Галіны Дакальскай, то пасля, умоўна кажучы, бенефісу ў 1936-м яе працы ўсё радзей трапляюцца на старонках “ЛіМа”. Апошні сяброўскі шарж, апублікаваны ў 1938 г., быў на Якуба Коласа: пясняр, збянтэжана развёўшы рукі, сядзіць у адных майтках на даху ўласнай хаты, якая сышла пад ваду па гэты самы дах [14] (раней мы ўжо распавядалі пра гэты малюнак [9, с. 83]). Прычым гэта не толькі апошні шарж Галіны Дакальскай, які нам удалося адшукаць, – гэта ўвогуле апошні сяброўскі шарж на літаратараў, змешчаны ў той час у “ЛіМе”. І, па вялікім рахунку, апошні “лімаўскі” жарт, бо газета цяпер аддавала перавагу вершам і одам, што славілі “правадыра народаў”, а не гарэзлівым эпіграмам, якія былі хутка забыты. Забыты разам з іх героямі і аўтарамі. Як была забыта разам з мужам Мікалаем Пашкевічам і Галіна Дакальская...

Вайна застала іх на лецішчы ў Пухавічах, і яны вырашылі прабірацца ў Гомель, але, прачнуўшыся раніцай ад грукату нямецкіх матацыклаў, зразумелі – шляхі закрытыя (тут і далей паводле: [15]).

А праз тыдзень Пашкевіча арыштавалі паліцаі. Дакальская ведала: жывымі паліцэйскі ўчастак не пакідаюць, да таго ж яе муж першы сярод беларускіх мастакоў быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, што гарантавала яму немінучы расстрэл. І яна пайшла да нейкага пухавіцкага начальніка і расплакалася. Той быў у мінулым настаўнікам і адпусціў Пашкевіча. Яны накіраваліся ў Літву да родзічаў Галіны, якія, як пазней высветлілася, памерлі яшчэ да вайны. Аднак бежанцаў прытулілі добрыя людзі. У выніку Дакальская і Пашкевіч некалькі гадоў пражылі ў Каўнасе, дзе, як і ў мірны час, займаліся мастацтвам і ўдзельнічалі ў выстаўках літоўскіх мастакоў. Мікалай Пашкевіч нават пачаў размаўляць па-літоўску.

Там, у Каўнасе, нарадзілася дачка Алія. Такім чынам на руках апынуліся дзве дзяўчынкі: апроч сваёй яшчэ дачка Галінінай сястры, актрысы Купалаўскага тэатра Біруты Дакальскай, якая перад вайной была на гастролях у Адэсе і толькі праз пяцьдзясят гадоў даведлася, што яе дачка жывая. Мікалай Пашкевіч з жонкай ужо даўно жылі ў ЗША. Увесь гэты час яны не звязваліся з Бірутай Дакальскай, бо асцерагаліся нашкодзіць ёй. А напрыканцы вайны Мікалай і Галіна з дзецьмі, хоць не мелі ніякай віны, з Літвы рушылі на Захад, бо хадзілі чуткі: тых, хто вернецца, пасадыць. У выніку дабраліся да Амерыкі, дзе тады квітнеў абстрактны экспрэсіянізм і рабіў першыя крокі поп-арт. Для Пашкевіча, выхаванага ў духу сацыялістычнага рэалізму, гэта было нязвычайным, і спатрэбіўся пэўны час, каб ён здолеў стаць сваім сярод чужых (дапамог колішні вопыт вучобы ў Казіміра Малевіча). Па першым часе нават даводзілася мыць посуд, а ягонай жонцы працаваць на мастацкай фабрыцы. Аднак ужо праз некалькі гадоў набылі дом недалёка ад Нью-Ёрка і пабудавалі майстэрню...

Ім было наканавана доўгае жыццё (абое пражылі па 95 гадоў і памерлі з розніцай у чатыры гады) і, мабыць, шчаслівае, бо займаліся тым, што найбольш любілі, – жывапісам. Аднак у Беларусі пра майстроў не ўспаміналі. І не толькі з прычыны іх вымушанага бежанства, але і таму, што на Захадзе яны былі вядомыя як літоўскія мастакі і пад іншымі імёнамі: Она Дакальскай-тэ і Міколас Пашкявічус [16]. Што ж датычыць сястры Галіны, то яны пачалі шукаць яе пасля таго, як памёр Сталін, але здолелі знайсці толькі праз амаль сорок гадоў. Тады ж запрасілі да сябе ў Амерыку. Праз некалькі гадоў і самі прыехалі ў Беларусь. Аднак з тых, хто іх памятаў, практычна нікога ўжо не засталося.

Цяпер імёны абаіх мастакоў, хоць і павольна, вяртаюцца ў кантэкст беларускага мастацтва. Да прыкладу, імя Галіны Дакальскай ёсць у 18-том-

**Галіна
Дакальская.
Партрэт
Міколаса
А. Пашкявічуса.
1937 г.**

най Беларускай Энцыклапедыі [17], але імя Мікалая Пашкевіча адсутнічае. А ў трохтомнай Купалавай энцыклапедыі можна знайсці артыкул толькі пра Біруту Дакальскую, якая больш за 450 разоў выканала на сцэне Купалаўскага тэатра ролю Паўлінкі [18]. І – ні слова пра яе сястру Галіну, што была першай аўтаркай сяброўскіх шаржаў на беларускіх пісьменнікаў і адной з першых зрабіла жартоўны партрэт Купалы: пясняр у касцюме-тройцы, прыхіліўшыся да дрэва і лагодна прыжмурыўшыся, глядзіць удалячынь...

Р. С. Калі артыкул быў напісаны, у рукі нам трапіў каталог “The Art of Ona Dokalskaitė Paškevičienė”, які выйшаў у 1993 г. у Вільнюсе і дзе была толькі адна праца, датаваная 1930-мі гг., – партрэт Міколаса Пашкявічуса, які Она Дакальскайтэ захоўвала як адну з найдаражэйшых рэчаў усе гады ваеннага ліхалецця. Каталог адкрываўся ўступным словам яго аўтаркі, дзе было расказана пра ўсё: пра дзяцінства ў Літве і пра тое, як маці пасля заўчаснай смерці мужа з прычыны тыфу паехала ў 1928 г. з дзвюма дочкамі ў пошуках лепшай долі ў Маскву і там атрымала накіраванне на працу настаўніцай

**Галіна
Дакальская.
Шарж
на Л. Ржэцкую.
1936 г.**

у вёску на Віцебшчыне. Гаварылася пра слёзы Оны, якая зусім не ведала рускай мовы і перажыла тады самыя сумныя дні ў жыцці, бо развіталася з сябрамі, дзяцінствам і Літвой. Але яна любіла маляваць і неўзабаве паступіла ў Віцебскі мастацкі тэхнікум, дзе нават займела новае імя – Галіна Дакальская.

Пасля заканчэння тэхнікума працавала карыкатурыстам у “Чырвонай змене”, але нядоўга, бо арыштавалі маці, і Галіну звольнілі. Праўда, пазней узялі ў “ЛіМ”. Тады яна й пазнаёмілася са слугамі Мельпамены і з беларускімі пісьменнікамі. Успамінаючы праз 60 гадоў той час, Она Дакальскайтэ прызнавалася: “...я вельмі шкадую пра відавочна несправядлівыя карыкатуры на некаторых акцёраў і акцёрак, маляваць якіх мяне прымусіла мая пасада”. Аднак і гэтая праца была непрацяглай, бо былі арыштаваныя многія з тых, на кім трымалася газета. А потым пачалася вайна, пачаліся і блуканні па свеце разам з мужам, маці і аднагадовай дачкой сястры...

Азіраючыся на схіле дзён на сваё жыццё, Она Дакальскайтэ пісала: калі б хтосьці запытаўся, што з перажытага захавалася ў памяці як самае дарагое, яна адказала б – дзяцінства ў Літве з радасцю бесклапотных дзён на ўлонні прыроды. А яшчэ – юнацтва ў Беларусі, дзе адкрылася яе прызвание мастака, калі яна шмат з натхненнем малявала і калі яе да слёз хвалявала маркотная прыгажосць беларускага поля з расквітнелай канюшынай [19].

Спіс літаратуры

1. Літаратура і мастацтва. – 1932. – № 9.
2. Чырвоная Беларусь. – 1932. – № 8. – С. 11.
3. Чырвоная Беларусь. – 1932. – № 18. – С. 7.
4. Літаратура і мастацтва. – 1934. – 31 ліп.
5. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 27 верас.
6. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 16 кастр.
7. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 16 верас.
8. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 31 кастр.
9. Роднае слова. – 2023. – № 1.
10. Літаратура і мастацтва. – 1935. – 31 сн.
11. Літаратура і мастацтва. – 1936. – 22 сн.
12. Літаратура і мастацтва. – 1937. – 12 жн.
13. Беларускія пісьменнікі : бібліягр. слоўнік : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1995. – Т. 5. – С. 196.
14. Літаратура і мастацтва. – 1938. – 27 лют.
15. Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў : нарысы пра мастакоў : у 2 кн. / Б. Крэпак. – Мінск : Маст. літ., 2014. – Кн. 2. – С. 352–367.
16. Червоная, С. Минск – Каунас – Мюнхен – Нью-Йорк : “Крутой маршрут” беларускага мастацтва (судьба художника Миколаша Пашкевича) [Электронный ресурс] / С. Червоная. – Режим доступа: http://icbs.palityka.org/wp-content/uploads/2013/10/09_06_Chervonnaya.pdf. – Дата доступа: 20.02.2023.
17. Беларуская Энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 1998. – Т. 18. – С. 12.
18. Янка Купала : энцыклапедыя : у 3 т. – Мінск : БелЭн, 2017. – Т. 1. – С. 289.
19. Dokalskaitė, O. The Art of Ona Dokalskaitė Paškevičienė / O. Dokalskaitė. – Vilnius, 1993. – S. 24–28.

Вадзім УРУБЛЕЎСКІ,
кандыдат гістарычных навук

КАТАЛІЦКІЯ КАСЦЁЛЫ, УНІЯЦКІЯ І ПРАВАСЛАЎНЫЯ ЦЭРКВЫ ЯК ІНСТЫТУТЫ ФІКСАЦЫ ГЕНЕАЛАГІЧНАЙ ІНФАРМАЦЫІ

УДК [929.532+27-77:351.755.36(091)](476-89)"15/19"

У дачыненні да тэрыторыі Беларусі аналізуецца гісторыя канфесійнага ўліку хрысціянскага насельніцтва (рымска-каталіцкай, грэка-каталіцкай, праваслаўнай канфесій) з часу зараджэння ў XVI–XVII стст. да другой паловы XX ст. Акрэсліваюцца асноўныя канфесійныя віды дакументальных матэрыялаў генеалагічнага характару, асаблівасці складання, вядзення і выкарыстання метрычных кніг. Адзначаюцца месцы захавання канфесійных генеалагічных крыніц.

Ключавыя словы: *генеалогія, метрычныя кнігі, канфесійны ўлік, дзяржаўны архіў, касцёлы, цэрквы, спісы парафіян, шлюбныя экзамены.*

In relation to the territory of Belarus, the author analyzes the history of confessional accounting of the Christian population in relation to the Roman Catholic, Greek Catholic, Orthodox confessions from the time of their origin in the XVI–XVII centuries to the second half of the XX century. The main confessional types of genealogical documentary materials, the peculiarities of compiling, maintaining and using metric books are outlined. Places of preservation of confessional genealogical sources are marked.

Для Беларусі пачаткам дакументальнай эпохі з адлюстраваннем масавых звестак па генеалогіі можа лічыцца XVI стагоддзе. Менавіта тады пачалі складацца інвентары прыватнаўласніцкіх, царкоўных, дзяржаўных маёнткаў, праводзіліся попісы войска Вялікага Княства Літоўскага. Аднак падзеі прыватнага жыцця, шчыльна звязаныя з хрысціянскімі абрадавымі дзеяннямі – хрышчэнне, вянчанне, адпяванне, – не знаходзілі фіксацыі ў дакументах эпохі.

Становішча пачало змяняцца пасля гістарычнага Трыдэнцкага сабору Рымска-каталіцкай царквы 1545–1563 гг., закліканага даць адказ руху Рэфармацыі. Рашэннямі сабору канцэптуалізаваліся шматлікія догматы, у тым ліку адносна хрышчэння, споведзі і шлюбу. На XXIV сесіі Трыдэнцкага сабору 11 лістапада 1563 г. кнігі запісаў шлюбаў і хрышчэнняў былі зацверджаныя як абавязковыя для ўсіх святароў рымска-каталіцкіх парафіяў і зафіксаваны ў “Канонах аб рэформе шлюбу”. Пры гэтым галоўнай у метрычных запісах выступала дамова паміж чалавекам і Абсалютам, у той час як для ўлікова-дэмаграфічных патрэб выкарыстоўваліся т. зв. станы душ (лац. *Status Animarum*). Вядзенне і захаванне кніг аб памерлых было рэгламентавана ў 1614 г. у першым Рымскім рытуале папы Паўла V. Пры гэтым пахаванне верніка разглядалася, перш за ўсё, як сукупнасць літургічных дзеянняў святара [14, с. 176–177].

Распаўсюджанне абавязку вядзення кніг рэгістрацыі хрышчэнняў і шлюбаў на тэрыторыі Беларусі пачалося пасля Віленскага сінода 1602 г., якім прадпісвалася фіксаваць у кнігах імёны бацькоў, самога ахрышчанага, хросных, дату і месца запісу. Аднак у Віленскім біскупстве метрыкі вяліся нераўнамерна з-за дрэннай камунікацыі паміж парафіямі і капітулам і непісьменнасці значнай часткі святароў. Тым не менш

мы знаходзім звесткі аб вядзенні метрычных кніг у касцёлах Заходняй Беларусі ў першай палове XVII ст. [14, с. 176–177].

На 17-й кангрэгацыі базільянскага ордэна ў Вільні заканадаўчым актам прадпісвалася вядзенне метрычных кніг аб хрышчэннях і шлюбах для вернікаў грэка-каталіцкай (уніяцкай) канфесіі. Да 1730–1750 гг. месца метрычных кніг аб памерлых займалі сінодзікі-памяннікі [15, с. 131].

Самая ранняя ініцыятыва праваслаўных іерархаў адносна пачатку вядзення метрычных кніг – Метрапалітанскі сабор, скліканы ў 1646 г. кіеўскім мітрапалітам Пятром Магілам у Кіеве. Першае ва Усходняй Еўропе заканадаўчае афармленне праваслаўнай ініцыятывы вядзення метрычных кніг знайшло адлюстраванне ў працы Ніканаўскага царкоўнага сабору 1654 г. Аднак абедзве спробы ўвесці і замацаваць новую традыцыю не былі паспяховымі. Толькі шэраг указаў расійскага імператара Пятра I падчас царкоўнай рэформы 1718–1722 гг. паспрыяў надыходу новай эпохі ў справе складання метрык і іх пашырэння ў межах адказнасці Праваслаўнай царквы [15, с. 131–132].

Для каталіцкай і ўніяцкай канфесій метрычная кніга разглядалася як прадмет фіксацыі сакрамантаў (хрышчэнне і вянчанне) і сакраменталій (адпяванне). У праваслаўным веравызнанні хрышчэнне і шлюб належаць да таямніц, а адпяванне – да свяшчэннадзействаў. У першай трэці XIX ст. у межах Расійскай імперыі значэнне метрычнай кнігі як сакральнай пісьмовай дамовы саступіла месца статусу ўлікова-дэмаграфічнай дакументацыі са сваёй структурай у падачы інфармацыі. У 1806 г. складзены друкаваныя формы вядзення метрычных кніг для праваслаўных вернікаў, у 1826 г. уведзены правілы складання для каталікоў і ўніятаў [13, с. 16]. Аднак правілы змяняліся, што вынікала з эва-

люцыі ад сакральнага да бюракратычнага: змены мовы вядзення, паляпшэння сістэмы падачы інфармацыі.

У часы Расійскай імперыі метрычныя кнігі ўяўлялі з сябе найбольш масавы і запатрабаваны від канфесійнага справаводства, бо кожная канфесія была абавязаная весці яго ў некалькіх экзэмплярах, з якіх белавы падаваўся ў кансісторыю, а чарнавы пакідаўся пры прыходзе (праваслаўныя), арыгінал заставаўся на месцы, а копіі паступалі на захаванне ў дэканат і кансісторыю (каталікі і ўніяты) [13, с. 17].

Акрамя метрычных кніг, кожная канфесія мела ўласны комплекс канфесійнай дакументацыі, дзе пазначаліся і генеалагічныя звесткі. Так, у каталіцкі нарматыў асноўнай дакументацыі, звязанай з асабовымі звесткамі парафіян, уваходзілі ўжо згаданыя пасямейныя спісы парафіян (*Status Animarum*), метрычныя індэксы (паказальнікі да метрык), спісы канфірматаў (далучаных да абшчыны падлеткаў), бежмаваных (мірапамазаных), канвертытаў (асоб, якія перайшлі ў іншую канфесію), перадшлюбныя экзамены аб перашкодах да заключэння шлюбу, спісы членаў брацтваў і сястрыцтваў парафіі. Да асноўнай праваслаўнай дакументацыі такога роду, акрамя метрычных кніг, належаць перадвельікодныя штогадовыя спавядальныя ведамасці, перадшлюбныя экзамены (“брачныя обыскі”), кліравыя ведамасці (паслужныя спісы свяшчэнна- і царкоўнаслужыцеляў з пасямейным складам), прыхадскія кнігі з падшытай уваходнай дакументацыяй аб дазвалах на шлюб жаніхам і нявестам з іншых прыходаў.

Адзначым важную для генеалогіі канфесійную акалічнасць – справаводства вялося далёка не ў кожным храме прыхода ці парафіі. У праваслаўных і ўніяцкіх існавала трывалая розніца паміж прыхадскім храмам і прыпісной капліцай. Пры наяўнасці прыхадскога храма ўсё справаводства вялося пры ім, хоць адпяванне магло праходзіць у могілкавай капліцы. Для каталікоў існавалі парафіяльныя (фарныя) касцёлы, касцёлы разнастайных ордэнаў, прыватныя касцельчыкі ў маёнтках са статусам філіяльных. Фактычна да пачатку 1830-х гг. улік хрышчаных, шлюбаваных і памерлых мог быць асобны для кожнага каталіцкага храма [2]. Пазней справаводства пачало канцэнтраватца выключна пры фарных касцёлах, хоць хрышчэнні па-ранейшаму маглі адбывацца ў касцёлках, капліцах і прыватных дамах. Падкрэслім, што як каталікі маглі правесці сакрамант ва ўніяцкай царкве, так і ўніяты маглі здзейсніць тое ж у касцёле [11; 12, арк. 101–105]. Так, для па-кручастай канфесійнай гісторыі Беларусі XIX ст. маглі мець месца выпадкі, калі ахрышчаны ў касцёле вянчаўся ва ўніяцкай царкве, а адпеты быў, пасля ліквідацыі Уніі, у праваслаўнай традыцыі.

Праваслаўе дамінавала ў канфесійным і агульнарэлігійным дыскурсе Расійскай імперыі, таму лагічна, што яму належала манаполія на празелітызм у дачыненні да прадстаўнікоў іншых канфесій і, натуральна, да “ўпартых у лаціне” (былых уніяцкіх і каталікоў без сваёй волі пераведзеных у праваслаўе пасля 1839 і 1864 гг. адпаведна), а таксама неартадаксальных пратэстанцкіх суполак і пазацаркоўных рэлігійных сектаў (штундысты, хлысты і інш.).

Пераход з іншых рэлігій (іслам, іўдаізм) ці канфесій (каталіцтва, лютэранства, евангелізм) у праваслаўе фіксаваўся ў асобнай частцы праваслаўных метрычных кніг або проста адзначаўся пры пералічэнні хрышчаных у парадку іх хрышчэння ў раздзеле аб хросце. Пераход з праваслаўя ў іншую веру ці канфесію забараняўся пад пагрозай судовага пераследу. Сітуацыя пачала змяняцца пасля ўказа “аб умацаванні пачаткаў верацярпімасці” ад 17 красавіка 1905 г., калі пасля праходжання бюракратычных працэдур ахвотныя маглі перайсці да адкрытага вызнання пажаданай веры [3].

Мовай складання і вядзення справаводства для Рыма-каталіцкага касцёла ў XVII – пачатку XIX ст. з’яўлялася лацінская. З канца 1820-х гг. пачаў ажыццяўляцца пераход да вядзення метрык і іншай дакументацыі па-польску, з канца 1840-х гг. – па-руску. У перыяд знаходжання Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы фармуляры касцельных дакументаў зноў вярталіся да лацінамоўных шаблонаў, якія ў залежнасці ад адукаванасці ці жадання ксяндза маглі запаўняцца як па-лацінску, так і па-польску. Матэрыялы ўніяцкага справаводства з XVII ст. да 1839 г. вяліся па-польску [2; 17].

Справаводства Праваслаўнай царквы ў дачыненні да беларускіх прыходаў з XVIII ст. да 1917 г. вялося выключна па-руску. У 1918 г. функцыя вядзення метрычных запісаў стала ў БССР задачай савецкіх устаноў органаў ЗАГС, якія ажыццяўлялі яе па-руску. Для тэрыторыі Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд – 1920-я гг. – сітуацыя характарызавалася двухмоўем (руская і польская), аднамоўем (польская) – у 1930-я гг. [17].

У перыяд 1941–1945 гг. і першы пасляваенны час касцельнае і царкоўнае справаводства Заходняй Беларусі вялося па-польску, радзей па-беларуску. На тэрыторыі былой БССР у адраджаных прыходах выкарыстоўваліся руская і беларуская мовы [2; 17].

За вядзенне касцельнай і царкоўнай дакументацыі адказвалі прадстаўнікі духавенства з розным узроўнем адукацыі і асабістымі якасцямі. Запісы могуць змяшчаць апіскі, памылкі з імёнамі бацькоў і хросных (*Іваноў* замест *Пятроў*, *Агаф’я* замест *Марыя*), рознапісанне (*Бакан* –

Бакон – Бокан) ці памылковае напісанне прозвішчаў (*Шчэрба* замест *Лапанік*) [16]. Адзін і той жа чалавек можа быць паўторна зафіксаваны з рознымі датамі нараджэння ці смерці і інш.

Да ўпарадкаванага і строгага вядзення касцельнай і царкоўнай дакументацыі, што пачало мець месца прыкладна з 1830-х гг., запісы генеалагічнага зместу, асабліва ў метрыках, маглі рабіцца без пэўнай сістэмы. Так, многія прадстаўнікі духавенства да ўнясення запісаў у кнігу занатоўвалі інфармацыю на картках, і не кожная з іх магла захавацца да часу перапісвання звестак у кнігу. Так, 18 сакавіка 1839 г. шляхціч Леў Казіміравіч Трагаровіч адзначаў у тлумачальнай запісцы ў Мінскі дваранскі дэпутацкі сход: “Я толькі таму, што не маю метрычнага пасведчання, выключна ад недагляду прыходскага святара, які, магчыма, забыў своечасова занесці маё нараджэнне ў кнігу, пазбавіўся тых правоў, якімі карыстаюцца мае браты” [1, арк. 515; 10, арк. 261 адв.].

Актуальнасць фальсіфікацыі метрычнага запісу ці пасведчання ў канцы XVIII – пачатку XX ст. залежала ад асабістых, сацыяльных, канфесійных праэсаў і з’яў. Так, фальсіфікацыі праяўляліся ў сітуацыях: 1) доказу шляхецкага паходжання з мэтай зацвярджэння ў дваранстве Расійскай імперыі [4, арк. 1 адв.]; 2) ухілення ад вайскавай павіннасці ці атрымання льгот [6; 7]; 3) атрымання спадчыны [9]; 4) высвятлення спрэчнай канфесійнай прыналежнасці канкрэтнай асобы [5]; 5) хрышчэння невянчанай парай і фіксацыі ў метрычнай кнізе пазашлюбных дзяцей як законных [8].

Канец перыяду метрыкацыі – перадача фіксацыйнай функцыі ў органы ЗАГС пасля дэкрэта ад 18 снежня 1917 г. – і новыя рэаліі канфесійнага справаводства, якія істотна звужалі комплекс генеалагічных крыніц, прывялі да спынення традыцыйнай сістэмнага ўліку хрысціянскіх абрадавых дзеянняў.

Канфесійныя матэрыялы перш за ўсё неабходна шукаць у фондах гістарычных архіваў, якімі датычна тэрыторыі Беларусі паводле тэрытарыяльнай прыкметы з’яўляюцца Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне, Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы, у фондах кансісторый, дабрачынстваў, дэканатаў, асобных цэркваў і касцёлаў. У чытальных залах беларускіх гістарычных архіваў прадстаўлены электронныя тэматычныя паказальнікі па адпаведных генеалагічных крыніцах асобна для цэркваў (уніяцкіх і праваслаўных) і касцёлаў [2; 17].

Спіс літаратуры

1. *Гербоўнік беларускай шляхты* / Д. Ч. Матвейчык [і інш.] ; навук. рэд. А. Рахуба. – Мінск : Беларусь, 2016. – Т. 4 : Г. – 959 с.

2. *Костелы* : межфондовый предметный указатель по метрическим книгам, брачным обыскам, исповедным ведомостям, спискам прихожан православных, униатских, старообрядческих церквей из фондов Национального исторического архива Беларуси. – Версия от 22.06.2021.

3. *Миронов, А.* Противостояние: Минская епархия после выхода указа 17 апреля 1905 года “Об укреплении начал веротерпимости” / А. Миронов. – Минск : Братство в честь Святого Архистратига Михаила в г. Минске Минской епархии Белорусской Православной Церкви, 2015. – 332 с.

4. *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі* (НГАБ). – Ф. 136. Воп. 13. Спр. 1320. Метрычная кніга Прылепскай уніяцкай царквы Мінскага пав., 1776–1822 гг.

5. *НГАБ*. – Ф. 145. Воп. 2. Спр. 112. Справа па абвінавачанні Ф. Лейліона і Ф. Скарульскага, ксяндзоў Івянецкага касцёла Мінскага павета, у падлозе метрычнага запісу аб хрышчэнні селяніна Кужоўніка, 1837–1842 гг.

6. *НГАБ*. – Ф. 183. Воп. 2. Спр. 3261. Справа па абвінавачанні С. Ляпешкі, селяніна в. Казлы Сноўскай вол. Навагрудскага пав., у падлозе метрычнага запісу аб нараджэнні для атрымання льгот у дачыненні да воінскай павіннасці, 1888–1889 гг.

7. *НГАБ*. – Ф. 183. Воп. 2. Спр. 5533. Справа па абвінавачанні двараніна С. Віткоўскага ў прадстаўленні ў павятовую па воінскай павіннасці прысутнасць метрычнага запісу на свайго памерлага брата з мэтай ухілення ад вайскавай павіннасці і яго маці М. Віткоўскай у садзейнічанні падману, 1891–1892 гг.

8. *НГАБ*. – Ф. 183. Воп. 2. Спр. 9855. Справа па абвінавачанні М. Карачэўскага, віцебскага мешчаніна, у фіксацыі ў метрычных кнігах пазашлюбных дзяцей як законных, 1896 г.

9. *НГАБ*. – Ф. 183. Воп. 2. Спр. 4602–4603. Справы па абвінавачанні Ф. Гячынскага, двараніна Віленскай губ., і М. Мілюкевіч, сялянкі, у складанні і прадстаўленні ў Мінскую дваранскую апеку падложнага метрычнага пасведчання аб нараджэнні апошняй з мэтай атрымання спадчыны дваран Машэўскіх, 1890 г.

10. *НГАБ*. – Ф. 319. Воп. 2. Спр. 796. Арк. 261–262. Тлумачальны ліст Л.К. Трагаровіча ў Мінскі ДДС, 18.03.1839 г.

11. *НГАБ*. – Ф. 1547. Воп. 1. Спр. 36. Метрычная кніга Каралішавіцкага касцёла Мінскага павета аб хрышчаных, 1784–1824 гг.

12. *НГАБ*. – Ф. 1781. Воп. 36. Спр. 84. Метрычныя кнігі касцёлаў Дзісенскага пав. Віленскай губ., Дрысенскага і Полацкага паветаў Віцебскай губ., 1830–1831 гг.

13. *Рыбчонак, С. А.* Крыніцы па генеалогіі Беларусі XVI – пачатку XX ст. : метадычныя парады / С. А. Рыбчонак. – Мінск : БелНДІДАС, 2003. – 76 с.

14. *Сыцько, К. В.* Прычыны ўвядзення метрычных кніг у Рымска-каталіцкай царкве і ўкараненне метрыкацыі ў парафіях на тэрыторыі Беларусі / К. В. Сыцько // *Архіварыус* : зборнік артыкулаў і паведамленняў. – Вып. 18. – Мінск, 2020. – С. 174–282.

15. *Урублеўскі, В. В.* Метрычныя кнігі аб памерлых праваслаўнай канфесіі ў Беларусі другой паловы XVIII – першай паловы XX стст.: генезіс і развіццё фармуляра / В. В. Урублеўскі // *Епітархіум*: пахавальная культура народаў Вялікага Княства Літоўскага : зб. арт. / склад.: С. У. Грунтоў, Д. В. Лісейчыкаў. – Мінск : НГАБ, 2022. – С. 131–136.

16. *Урублеўскі, В. В.* Метрычныя кнігі праваслаўных прыходаў Беларусі перыяду Расійскай імперыі як крыніца для даследавання антрапанімікі і іншых спецыяльных напрамкаў гістарычнай навукі / В. В. Урублеўскі // *Архівы і справаводства*. – 2021. – № 6 (109). – С. 94–103.

17. *Церквы* : межфондовый предметный указатель по метрическим книгам, брачным обыскам, исповедным ведомостям, спискам прихожан православных, униатских, старообрядческих церквей из фондов Национального исторического архива Беларуси. – Версия от 08.04.2021.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат філалагічных навук

ЗАРАДЖЭННЕ ГРАМАДСКАЙ БІБЛІЯТЭКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ГЛЫБІНЦЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ КРУГОВІЦКАЙ ВОЛАСЦІ

У перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі грамадскіх бібліятэк у Круговіцкай воласці Слуцкага павета Менскай губерні не было. Прыватныя бібліятэкі меліся ў кожнага памешчыка, але, зразумела, доступ сялян да іх быў абмежаваны. Дый інфармацыі пра іх меней, чым пра кнігасховішчы агульнага доступу. Таму ў артыкуле спынімся на разглядзе публічных кнігазбораў.

Грамадскія бібліятэкі ў Расійскай імперыі з’явіліся ў першай палове XIX ст. Але толькі ў вялікіх населеных пунктах. Першая публічная бібліятэка ў Беларусі адчынілася ў Гродне, заснаваная яна ў 1830 г. (цяпер бібліятэка імя Я. Карскага). У другой палове XIX ст. чарга дайшла да павятовых цэнтраў. Для шырокіх слаёў насельніцтва адчынілася бібліятэчная ўстанова ў Слуцку – цэнтры павета, у які ўваходзіла Круговіцкая воласць. У 1913 г. на тэрыторыі Беларусі ўжо існавала 851 публічная бібліятэка з агульным кніжным фондам 423 тысячы тамоў.

У вёсках Круговіцкай воласці ў другой палове XIX – пачатку XX ст. было адкрыта каля дзясятка розных школ, тры з якіх мелі прэстыжны статус народных вучылішчаў (у цэнтры воласці, а таксама ў Любашаве з 1902 г. і Кукове з 1913 г.) [4, с. 14–18]. Яны маглі стаць адпраўнымі пунктамі і для заснавання публічных бібліятэк. Тым болей што пэўныя кнігазборы існавалі пры школах і цэрквах. Пры першых, як правіла, захоўваліся падручнікі і вучэбныя дапаможнікі, пры другіх – рэлігійная літаратура. Кнігі былі ў прынцыпе даступныя для сялян, але гэта абмяжоўвалася адсутнасцю чытацкага жадання, а таксама ўмення чытаць. Падобныя зборы нельга назваць бібліятэкамі, хоць тагачасныя дакументы называюць іх менавіта так. Як гаворыцца ў “Ведомости о состоянии церквей, духовенства и паствы по благочинию 3-го округа, Слуцкого уезда, за 1884-й год”, “при всех 24-х церквях 3-го Благочинного округа Слуцкого уезда состоит по одной библиотеке из книг духовного содержания”. Новай літаратуры амаль не набывалі, бо не было сродкаў [2, арк. 7 адв.].

Больш багатая інфармацыя пра развіццё бібліятэчнай справы знаходзіцца ў Круговіцкім народным вучылішчы. Там доўгі час не было бібліятэкі ў сучасным разуменні – хутчэй кніжны фонд, хоць і задавальняльнага аб’ёму, да таго ж ён час ад часу папаўняўся. Так, былі “ізъ Дирекціи высланы 8 іюля [1894 г.]... въ училищную библиотеку 38 экз<емпляров.> На 17 р<ублей> 47 к<опеек>. Съ наступающаго года на выписку учебниковъ общество постановило ежегодно ассигновать по 25 р<ублей>” [3, спр. 161, арк. 460]. Крыніца канца 1895 г. больш падрабязна апісвае, што маецца на ўвазе: “Въ училищной библиотекѣ учебниковъ и учебных пособій достаточно и записи книг в каталогах правильны.

Складъ книг для продажи открытъ с марта мѣсяца 1895 г. Дирекціей прислано книгъ: 3-го августа за № 5979 – 62 экз. На 13 руб. 82 к. Всѣ книги записаны въ каталоги правильно. Выдачи книг для чтенія началась 28 октября. Всѣх выдачъ было по день ревизіи училища 12. Всѣ книги, присланныя изъ Дирекціи, въ народную библиотеку, находятся на лицо и других книгъ, кромѣ присланных изъ Дирекціи, въ библиотекѣ не имѣется. Каталог и записи по библиотекѣ учитель ведетъ правильно и читателей не стесняетъ при выдачѣ имъ книгъ” [3, спр. 157, арк. 42 адв.].

У XX ст. школьныя кнігасховішчы планамерна падышлі да фармату вядомых нам бібліятэк. Пра гэта дазваляе меркаваць знойдзеная ў архівах ведамасць 1910 г. пра стан бібліятэк пры народных вучылішчах. У ёй фонды бібліятэк дыферэнцыяваліся па пэўных аддзелах. Што праўда, не ўсе яны мелі хоць якую напоўненасць выданнямі. Многае залежала ад працягласці існавання навучальнай установы. У Круговіцкай воласці на той час былі два народныя вучылішчы – у адміністрацыйным цэнтры і ў Любашаве.

Агулам бібліятэка Круговіцкага народнага вучылішча налічвала без малага 2000 кніг. Асноўную іх частку – 61,7% – складала літаратура для вучняў (аддзел “Ученическая библиотека”). Відавочна, гэта былі падручнікі. На 1178 кніг

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнамлення, спасылкі па qr-кодзе.

налічвалася ўсяго 17 найменняў, прыблізна па 69 экзэмпляраў аднаго выдання.

Дарэчы, паводле гэтага паказчыка можна меркаваць пра забяспечанасць вучняў падручнікамі. У пачатку існавання народнага вучылішча падручнікаў было вобмаль,

не заўсёды меўся ў наяўнасці нават неабходны мінімум (дакладных звестак, аднак, няма). Не кожны дзень вучань мог патрымаць у руках кнігу. У XX ст. вучні займелі такую магчымасць. На кожнага па кнізе ўсё адно не хапала. Але прынамсі на дваіх па адной выходзіла.

Два аддзелы, як можна зразумець, прызначаліся для настаўніка. Так, “Фундаментальная бібліятэка” на 86 найменняў мела 89 экзэмпляраў. У “Отделе библиотеки учебных пособий” на адно найменне прыходзілася 2,8 кнігі. Імі часта таксама карыстаўся настаўнік, у некаторых выпадках дзелячыся дапаможнікамі з вучнямі. Якраз кнігі гэтых двух аддзелаў мелі самую высокую матэрыяльную вартасць. Іх кошт у параўнанні з вучнёўскімі падручнікамі быў прыкладна ў 1,5–2,5 разы вышэйшы.

Адметны “Особый отдел библиотеки для народных чтений”. Ён характарызуецца самым вялікім асартыментам літаратуры. З 540 найменняў рэдка якое паўтаралася. Каштавалі яны адносна нядорага – у сярэднім 20 капеек. Гэты кніжны фонд быў разлічаны на спажыванне сялянскімі масамі. Да таго ж у 1908 г. савет вучылішча пры Свяшчэнным сінодзе рэкамендаваў “как можно больше привлечь местное население к пользованию книгами из школьных библиотек” [1, с. 65].

Калі змест названых бібліятэчных аддзелаў быў наўпрост звязаны з вучэбнай праграмай, дык напачатку “Особого отдела библиотеки для народных чтений” застаецца загадкавым. Практычную карысць для яго склалі б выданні на сельскагаспадарчую тэматыку. Не выключана і наяўнасць мастацкай літаратуры. Фактычна гэта быў зародак грамадскай бібліятэкі як асобнай культурнай установы.

Адна ячэйка ў крыніцы ↓ насупраць Круговіцкага вучылішча засталася незапоўненай – “Центральная учительская библиотека”. Відавочна, яна прызначалася для навучальных уста-

ноў вышэйшага статусу і народных вучылішчаў не датычылася.

Параўнанне з Любашаўскім народным вучылішчам, таксама аднакамплектным, утвораным у 1902 г., яшчэ лепей высвечвае, наколькі Круговіцкая школа была больш развітая. Перадусім за кошт багацейшай гісторыі. Кніжных выданняў ва ўстанове валаснога цэнтра было ледзь не ў чатыры разы болей. А частка кніг прызначалася для выкарыстання не толькі настаўнікамі ці вучнямі, але і насельніцтвам. Любашаўская школа такога аддзела не паспела ўтварыць зусім. Таму пра знаходжанне на парозе ўтварэння грамадскай бібліятэкі можна казаць толькі датычна Вялікіх Круговічаў.

Разам з тым паняцце *публічная бібліятэка* ў пачатку XX ст. ужо сустракаецца ў архіўных дакументах Слуцкага павета (аднак не стасоўна Круговіч). У 1915 г. ва ўсіх бібліятэках павета налічвалася 18 117 асобнікаў кніг. Яшчэ 4705 экзэмпляраў мелі так званыя склады народных кніг [3, спр. 790, арк. 42 адв.]. У сярэднім на воласць прыходзілася 992,3 кнігі.

Нельга сказаць і пра высокую папулярнасць бібліятэк у Слуцкім павеце. За 1915 г. адзначана 2586 наведвальнікаў (або наведванняў, уключна з паўторнымі). Яны карысталіся 4890 кнігамі [3, спр. 790, арк. 42 адв.]. Нават пры ўмове ахопу розных людзей гэта не перавышае аднаго працэнта ад 260,5 тысяч насельніцтва павета. У той самы час колькасць выдадзеных для чытання кніг складае толькі чвэрць (дакладней – 27,0%) ад усіх бібліятэчных запасаў.

Тым не менш пачатак бібліятэчнай справы ў беларускай сельскай мясцовасці быў пакладзены. Кніжныя фонды ўзніклі пры храмах і школах. Кнігазбор Круговіцкай школы пачаў выконваць функцыі бібліятэкі ўжо ў канцы XIX ст., хоць пра ўстанову як такую тады гаварыць было рана. Разам з тым фонды выглядалі няблага для свайго часу. Каля 2000 кніг бібліятэкі Круговіцкага вучылішча – гэта значная колькасць.

Спіс літаратуры

1. **Вабішчэвіч, А. М.** Вёска Рубель на Століншчыне : гісторыка-краязнаўчы нарыс / А. М. Вабішчэвіч. – Брэст : БрДУ, 2021. – 281 с.
2. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ).** – Ф. 136. Воп. 14. Спр. 95.
3. **НГАБ.** – Ф. 458. Воп. 1.
4. **Трафімчык, А.** Гісторыя Круговіцкае школы. Сшытак I : У часы Расійскай імперыі / А. Трафімчык. – М. : Навука, 2019. – 123 с.

Вікторыя ДУДЗІНСКАЯ,

загадчык сектара інфармавання карыстальнікаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

ПАНЯЦЦІ КАДЫФІКАЦЫЯ І КУЛЬТУРНЫ КОД У МІЖДЫСЦЫПЛІНАРНЫМ ДЫСКУРСЕ

УДК: 008+003

Міждысцыплінарны падыход да вывучэння практыкі ўжывання навуковых паняццяў у дыскурсах розных галін навукі дазваляе шматаспектна прааналізаваць іх сэнсавае напаяненне, якое ўзбагачаецца ў выніку іх прымянення ў новых дысцыплінарных палях. Кадыфікацыя ў міждысцыплінарным кантэксце разглядаецца ў артыкуле як неабходная ўмова набывання імпліцытнай каштоўнаснай парадыгмай статусу культурнага кода і як інструмент яго трансфармацыі.

Ключавыя словы: код культуры, кадыфікацыя, міждысцыплінарны падыход, культуралогія, агульнае права, традыцыйныя каштоўнасці.

An interdisciplinary approach to the study of the practice of applying scientific concepts in the discourses of various branches of science allows us to multifacetedly analyze their semantic content, which is enriched as a result of their application in new disciplinary fields. Codification in an interdisciplinary context is considered in the article as a necessary condition for the acquisition of the implicit value paradigm of the status of the cultural code and as a tool for its transformation.

Паняцці кадыфікацыі і культурнага кода маюць міждысцыплінарны статус у сучасным навуковым дыскурсе і, будучы актуалізаваныя ў розных галінах ведаў, атрымліваюць новыя сэнсавыя акцэнтны ў адпаведнасці з адметнасцю кожнага дысцыплінарнага семантычнага поля.

Этымалагічна ўзыходзячы да лацінскага слова *codex* ‘кніга’, сучасныя паняцці кадыфікацыі і кода паведамляюць не проста пра розныя, але і, на першы погляд, непасрэдна не ўзаемазвязаныя з’явы. Паняцце код асацыюецца, у першую чаргу, з даследаваннямі ў галіне тэорыі інфармацыі, генетыкі, культурны код – прадмет вывучэння філосафаў, сацыёлагаў, філолагаў, культурологаў, а кадыфікацыя, у сваю чаргу, традыцыйна разумеецца як тэрмін юрыспрудэнцыі, што не адпавядае сённяшнім практыкам розных дысцыплінарных дыскурсаў. У многіх энцыклапедычных слоўніках розных краін кадыфікацыя па-ранейшаму разглядаецца пераважна ў юрыдычным аспекце. Па сведчанні французскага даследчыка гісторыі права Р. Кабрыяка, ужываны ў розных галінах навукі тэрмін кадыфікацыя з’яўляецца дэфармацыяй, якія “...мабыць, прывялі да разрыву канцэптualaнага адзінства, схаванага за знешнім выглядам адзінства тэрміналогіі”, і таму «...выкарыстанне іншымі навукамі тэрмінаў “код”, “кодэкс” і “кадыфікацыя” нічога нам не дае ў пошуку іх юрыдычнага вызначэння» [4, с. 97]. І усё ж міждысцыплінарны падыход у культуралагічных даследаваннях дазваляе выявіць універсальныя і вузкасפעцыяльныя аспекты зместу гэтых паняццяў праз вывучэнне практыкі іх ужывання і гісторыі іх трансфармацыі ў розных навуковых кантэкстах.

Агульныя для паняццяў аспекты значэння назіраюцца ў іх этымалагічнай роднасці. Тэрмін код запазычаны ў пачатку XX ст. з французскай мовы, дзе *code* – ‘код, шыфр’ і ‘збор праваў, законаў’ – узыходзіць да лацінскага

слова *codex* – ‘дошка, таблічка, кніга’. Рымляне пісалі на навошчаных дошчачках. Пазней пергаментныя кнігі, у адрозненне ад папірусных скруткі (volume), складаліся з асобных кавалкаў скуры, а ў якасці вокладкі выкарыстоўваліся драўляныя дошчачкі. Тэрмін кодэкс замацаваўся ў абазначэнні кнігі як новага носьбіта пісьмовай інфармацыі, паколькі слова кодэкс дазваляла адрозніваць кнігі (асобныя лісты папірусу ці пергаменту, складзеныя, замацаваныя і заключаныя ў вокладку з драўляных дошчачках) і скруткі. “Па сваім унёску ў распаўсюджванне чытання пераход ад volumen да codex амаль супастаўны са з’яўленнем, праз некалькі стагоддзяў, кнігадрукавання. У палітычным аспекце развіццё codex, якія выцеснілі volumen, адпавядала тэндэнцыі ўмацавання цэнтральнай улады, якая імкнулася да паляпшэння спосабаў як распаўсюджвання, так і захавання прававых актаў, што яна распрацоўвала. Таму рымская адміністрацыя пачынае шырока выкарыстоўваць ізноў узніклы носьбіт інфармацыі для выдання і захоўвання сваіх прававых крыніц” [4, с. 99].

Такім чынам, да полісемантычнага характару паняццяў кодэкс, кадыфікацыя, код спрычынілася прымяненне этымалагічна звязанага з імі лацінскага тэрміна *codex* у шырокім кантэкставым спектры.

Акцэнт на шматзначнасці слова *codex* назіраем у артыкуле “Кадыфікацыя” энцыклапедычнага слоўніка Ф. Бракагаза і І. Ефрона: «Лацінскі выраз *codex* або *caudex* меў яшчэ больш значэнняў [чым рускі эквівалент]. Кодэксам называліся: ствол дрэва; цурбан або калодка, што прымацоўваецца да ног злачынца, якую апошні валачыў за сабою і на якую садзіўся; бярэны, што служылі асновай плыўнага моста або перавознага парома; нарэшце, драўляныя дошчачкі, намазаныя воскам, якія прызначаліся для пісьма і ў сваім

злучэнні складалі кнігу, у адрозненне ад скруткі (volumen). Адсюль, між іншым, *codices* называліся касавыя кнігі рымлян (гл. *Codices asserpti ac depensi*). Выданне Грэгарыянам імператарскіх канстытуцый пад назвай *Кодэкс*, што мела вялікі поспех, умацавала за словам значэнне заканадаўчага зборніка. За Грэгарыянавым рушылі кодэкс Гермагеніяна, Феадосія і Юстыніяна. У сярэдня вякі выраз “кодэкс” згубіўся (зборы законаў тым часам завуць проста *leges*) і аднаўляецца толькі з XVI ст., упершыню ў выданні так званага Кодэкса Генрыха III, складзенага Брысоніем, які ўтрымліваў арданансы французскіх каралёў. З гэтага часу ён становіцца вельмі ўжывальным. Шэраг зборнікаў законаў, асабліва з канца XVIII ст., атрымлівае назву кодэкс» [6, с. 535]. Такім чынам, развіццё кадыфікацыі адбываецца ва ўзаемасувязі з развіццём пісьменства: ад вынаходства пісьма, алфавіта як “візуальнага кода маўлення” (М. Маклюэн) да з’яўлення друкаванай кнігі і потым да электронных сродкаў камунікацыі.

Як справядліва адзначае А. Мітрафанаў, “ужо ў Старажытнасці найстарэйшыя захаваныя да нашых дзён прававыя кодэксы: Законы Хамурапі, Дэкалог і Закон Майсея ў цэлым, Пастановы Драконта, Лікурга і Салону, Законы Дванаццаці Табліц – утрымлівалі ў сабе надзвычай важную рэлігійна-этычную матывацыю, якая надзяляла гэтыя законы аўтарытэтам” [5, с. 3]. У аснове рэлігійна-этычных па інтэнцыі тэкстаў – імпліцытная іерархічная сістэма каштоўнасцей і звязаных з імі культурных архетыпаў, што характарызуюць ідэнтычнасць кадыфікатара адпаведна ягонаму гісторыка-культурнаму тыпу. Відавочная мэта тэкстаў – апісанне патэрнаў паводзін, якія ўяўляюцца паспяховымі.

Тэрмін *культурны код* для абазначэння ідэнтыфікацыйнай структуры-шыфру ўзнік пазней, у XX ст. Паняцце *код* прыйшло ў культуралогію з навукова-тэхнічнага асяроддзя (код Морзэ, генетычны код).

Натуральна, было б памылкай атаясамліваць *кадыфікацыю* і *кадаванне* інфармацыі. Тэрмін *кадаванне* ў агульным сэнсе мае значэнне падачы інфармацыі ў альтэрнатыўным выглядзе (пераўтварэнне звестак у адпаведнасці з кодам) і з пункту гледжання ягонага зместу можа разглядацца як абазначэнне відавочнага паняцця. А кадыфікацыя традыцыйна разумеецца як перагляд і ўпарадкаванне, сістэматызацыя і аб’ектывізацыя (шляхам рукапісаў або публікацый) законаў, звычаяў, нормаў – як паняцце родавае. Такім чынам, да кадыфікацыі можа прыкладацца больш шырокае вызначэнне кадавання. А менавіта: як працэсу “пераўтварэння тэкставых і іншых матэрыялаў з адной сістэмы ў іншую” [3, с. 83], як канвертацыя імпліцытных

альбо не актуалізаваных прававых нормаў у легітымныя кодэксы са статусам асноўнага закону. Аднак і такое вызначэнне карэляцыі паняццяў бачыцца недастатковым, паколькі сучаснае даследаванне навуковых паняццяў не можа не ўлічваць вялікага спектра іх канкрэтнага выкарыстання: яно спараджае новыя, спецыфічныя для розных абласцей навукі семантычныя адценні. Паняцці *кадыфікацыі* і *культурнага кода* маюць судачыненні не толькі на ўзроўні этымалагічна і семантычна роднасных паняццяў.

Застаючыся, падобна да кадыфікацыі, рэлігійна-этычным, паняцце *культурнага кода* ахоплівае сабой не толькі юрыдычную, але і ўсе сферы чалавечай дзейнасці, што знаходзіць адлюстраванне ў выкарыстанні яго ў іншых гуманітарных навуковых дысцыплінах.

Прысутны ў падсвядомым, культурны код “праяўляе сябе не толькі ў моўных тэкстах (гэта значыць на ўзроўні мовы), але і ў іншых тэкстах культуры, якія ўяўляюць сабой вынікі розных форм чалавечых паводзін у сацыяльных інстытутах, помніках матэрыяльнай культуры” [1, с. 93]. У якасці прадметнага кода могуць выступаць створаныя чалавекам рэчы, акцыянальнага кода – дзеянні; ментальны, жывёльны ці раслінны код можа быць выяўлены рознымі прыроднымі аб’ектамі. Пры гэтым “культурная з’ява, вербалізуючыся ў мове, атрымлівае статус нацыянальна-культурнага кода толькі ў тым выпадку, калі яна пакідае рамкі моўнай або маўленчай рэчаіснасці аднаго індывіда і становіцца агульнанацыянальным здабыткам” [1, с. 93]. Такім чынам, калі пад культурным кодам разумець “знакавую рэалізацыю архетыпаў свядомасці” [1, с. 93], кадыфікацыя сістэмы каштоўнасцей у тэкстах розных сфер культуры выступае неабходнай умовай яго аб’ектывізацыі і рэтрансляцыі.

Адметнасць кадыфікацыйных працэсаў цесна звязаная як з гістарычнымі рэаліямі, так і з асаблівасцямі нацыянальных культур: пачынаючы з першых кадыфікацый назіраюцца адрозненні на ўзроўні нацыянальных спецыфік успрымання свету і спантаннага свядомых спроб фармалізацыі паспяховых паводніцкіх практык.

Розніцу паміж грэчаскай і рымскай гісторыяй кадыфікацый ужо на этапе першых кодэксаў на берагах Міжземнага мора адзначае французскі гісторык права Э. Гадэмэ: “Арыгінальнасць Грэцыі, прынамсі з часоў гамераўскіх паданняў і да росквіту яе філосафаў у IV ст., выявілася ў тым, што яна даручыла разважаць аб праве, аб яго сутнасці і вырашальнай ролі ва ўсім грамадскім жыцці паэтам і мудрацам, пакінуўшы Рыму прывілей першым падарыць свету канструкцыю права, створаную спецыялістамі”. Такім чынам, функцыю рэпрэзентацыі першых кады-

фікацый грэчаскага права выконваюць не кодэсы, як у выпадку рымскага *Corpus juris civilis* (529–534), а працы такіх паэтаў і філосафаў, як Гамер, Сафокл, Платон і Арыстоцель.

Антраполаг і гісторык права Г. Дж. С. Мэн сцвярджаў: “Старажытныя кодэскі, несумненна, першапачаткова былі інспіраваныя адкрыццём і распаўсюджваннем майстэрства пісьма. Іх каштоўнасць заключалася не ў сіметрычнай класіфікацыі ці сцісласці і яснасці выказвання, а ў іх публічнасці. Яны змешвалі рэлігійныя, грамадзянскія і проста маральныя прадпісанні, ігнаруючы адрозненні ў іх сутнасці” [7, р. 912]. Публічнасць як апрабацыя і легітымацыя сінкрэтычных па змесце старажытных тэкстаў з’яўляюцца, такім чынам, праэдэнтам кадыфікацыі прававых норм.

Гэта значыць, у розныя гістарычныя перыяды і на рознай нацыянальнай глебе функцыі рэпрэзентацыі прававых норм выконвалі розныя віды тэкстаў: рэлігійныя, філасофскія, літаратурныя, юрыдычныя, нарматыўна-прававыя, навуковыя. Гэтыя формы паказваюць як на час стварэння кадыфікацый, так і на месца іх узнікнення.

З распаўсюджваннем пісьменства і ўсведамленнем асаблівай ролі права ў грамадскіх зносінах кодэскі аддзяляюцца ў асобную катэгорыю пісьмовых тэкстаў. Аднак і сёння стварэнне літаратурных тэкстаў у вусным (фальклор) і пісьмовым (рукапісы ці друкаваныя выданні) выглядзе ды іншыя аб’ектаваныя віды мастацтва выконваюць функцыю кадыфікацыі імпліцытнай каштоўнаскай парадэгмы як неартыкуляванай асновы звычайнага права.

Кадыфікацыя не толькі фіксуе, аб’ектывуе культурны код, але і ўдзельнічае ў яго фармаванні і магчымай трансфармацыі: культурны код, які існуе на ўзроўні мовы, патэрнаў паводзін, “практычных схем” (П. Бурдзье), дзякуючы кадыфікацыі набывае ўсеагульны канвенцыйны характар, і ўжо ў аб’ектываванага выглядзе зноў уздзеінічае на імпліцытную форму свайго бытавання. Як і ў гісторыі юрыспрудэнцыі, калі толькі што выдадзены збор законаў адразу ж патрабаваў далейшага ўдакладнення, а часам і кардынальных змен, кадыфікаваныя традыцыйныя каштоўнасці ў рознай ступені і з рознай інтэнсіўнасцю трансфармаваліся ў выніку рэакцыі на іх аб’ектывацыю.

Гісторыю такіх змен можна прасачыць у кодэсах розных эпох. Згадаем Статут Вялікага Княства Літоўскага, дзе зафіксаваны магутны пасіянарны штуршок да ўсведамлення культурнага кода асобнага славянскага народа.

Узнікненне ў XIX ст. “рынку сімвалічнай прадукцыі” (П. Бурдзье), усталяванне сувязі паміж штодзённай перыёдыкай і літаратурай, што вы-

явілася ў “серыйным вырабе твораў амаль індустрыяльнымі метадамі” [2, с. 50], і апісанае Я. Уотам “хуткае, празмернае і незапамінальнае чытанне” [2, с. 60] вызначальна паўплывалі на сучасныя кадыфікацыйныя працэсы. На сёння відавочная магчымасць выкарыстання кадыфікацыі як сродку эканамічнага актара ўзмацнення культурнага прызнання, як спосабу штучнай легітымацыі, што не мае апоры на сапраўдную каштоўнасць кадыфікаванага. Аднак кадыфікацыя, як і іншыя спосабы трансляцыі і легітымацыі ведаў, – толькі спосаб, эфектыўнасць якога наўпрост залежыць ад якасці кадыфікаванага сэнсу. Не кожны тэкст, які публікуецца сёння, адлюстроўвае культурны код, і не кожны ўплывае на яго трансфармацыю. Становяцца праблемай тэксты, свядома і несвядома скіраваныя на разбурэнне базавых культурных кодаў.

Такім чынам, у аснове абодвух паняццяў *кадыфікацыя* і *культурны код* – базавыя рэлігійныя, этычныя каштоўнасці, якія ўяўляюцца як неабходны падмуркі паспяховых паводніцкіх практык. Кадыфікацыя традыцыйных каштоўнасцей, што адбываецца ў розных відах тэкстаў, – важная крыніца ведаў пра культурны код, а таксама фактар уплыву на неперапыўны працэс яго фармавання.

Праявы ўласцівасцей культурных кодаў (і ў нацыянальным, і ў цывілізацыйным аспекце) у кадыфікаваных крыніцах рознага кшталту павінны і далей быць прадметам спецыялізаваных даследаванняў, у метадалогіі іх мэтазгодна выкарыстоўваць комплексны падыход, што ўлічвае карэляцыю названых паняццяў.

Спіс літаратуры

1. Буевич, А. А. Код: понятие и его варианты в гуманитарных дисциплинах / А. А. Буевич // *Вестник Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна*. – 2014. – № 2 (43). – С. 90–95.
2. Бурдье, П. Рынок символической продукции / П. Бурдье // *Вопросы социологии*. – 1993. – № 1/2. – С. 49–62.
3. Воройский, Ф. С. Код // *Информатика : энциклопедический словарь-справочник: введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах* / Ф. С. Воройский. – М. : Физматлит, 2006. – С. 83–86.
4. Кабрияк, Р. Кодификации / Р. Кабрияк. – М. : Статут, 2007. – 475 с.
5. Митрофанов, А. Ю. Кодификация канонического права в период раннего средневековья: (IV–XI вв.) : автореф. дисс. ... докт. ист. наук: 07.00.03 / А. Ю. Митрофанов. – СПб., 2011. – 36 с.
6. Яновский, А. Е. Кодификация / А. Е. Яновский // *Энциклопедический словарь* / под ред. проф. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; изд. Ф. А. Брокгауз [Лейпциг], И. А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб. : Семёновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890–1907. – Т. 15а : Коала – Конкордия. – 1895. – С. 535–551.
7. Cod // *Encyclopedia Britannica*. – 14 Ed. – Chicago, London, Toronto, 1962. – V. 5. – P. 912–915.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22 сакавіка 2022 г.

Лу Ся,
аспірант кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

САНЬСІНДУЙ – УНІКАЛЬНАЯ СТАРОНКА КІТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

УДК 903'1+903.2(513.1)

У артыкуле ідзе гаворка пра ўнікальную культуру Саньсіндуі (правінцыя Сычуань, Кітай). Археалагічныя знаходкі Саньсіндуі змянілі ўяўленні навукоўцаў розных краін пра паходжанне сучаснай кітайскай цывілізацыі.

Ключавыя словы: *Кітай, Саньсіндуі, культура, бронзавы век, кітайская цывілізацыя, ранняя дзяржаўнасць, старажытная цывілізацыя Шу.*

The article reports on the unique culture of Sanxingdui (Sichuan Province, China). The archaeological finds of Sanxingdui changed the ideas of scientists from different countries about the origin of modern Chinese civilization.

Ва ўнутранай частцы паўднёва-заходняга Кітая, у вярхоўях ракі Янцзы, знаходзіцца правінцыя Сычуань, вядомая як “краіна дастатку” [3, с. 54]. Тут у архаічныя часы зарадзілася старажытная цывілізацыя Шу. У ходзе працяглага культурна-гістарычнага працэсу развіцця этнасы гэтага рэгіёна стварылі непаўторную традыцыйную культуру. Гэта засведчылі археалагічныя даследаванні культуры Саньсіндуі ранняга бронзавага веку ў павеце Гуанхань правінцыі Сычуань.

Руіны былі выпадкова знойдзены ў 1929 г., калі мясцовы селянін, апрацоўваючы сваё поле непадалёк ад Месяцовай бухты, адкапаў незвычайную яму з нефрытам. Пра знаходку ён паведаміў супрацоўнікам музея Заходне-Кітайскага ўніверсітэта. Першае знаёмства музеязнаўцаў з гэтай ямай выклікала вялікую цікавасць. Было вырашана распачаць больш дэталёвае вывучэнне незвычайнага аб’екта. На наступны год пачаліся першыя даследаванні помніка, а ў 1930-я гг. іх прадоўжылі англічанін В. Г. Даніторн і амерыканец Д. К. Грэм (ён узначальваў музей пры Заходне-Кітайскім універсітэце ў 1930-я гг.). Вялікую цікавасць ужо да першых знаходак, адкрытых тут археолагамі, праявіў вядомы кітайскі спецыяліст па эпиграфіцы і старажытнай гісторыі Го Мажо. Ён выказаў меркаванне, што артэфакты культуры Саньсіндуі належаць да цывілізацыі Шу [9, с. 20]. Сапраўды, акрамя нефрытавай ямы ў раёне Месяцовай бухты выявілі вялікую колькасць іншых археалагічных аб’ектаў, якія займаюць плошчу памерам 12 кв. км. Першыя даследаванні знойдзеных артэфактаў паказалі, што гэта самы вялікі і багаты на культурныя знаходкі рэгіён Паўднёва-Заходняга Кітая, дзе прыкладна пяць тысяч гадоў таму існавала старажытная цывілізацыя Шу. Археологі выявілі добра захаваныя ўсходнія, заходнія і паўднёвыя гарадскія сцены, а таксама ўнутраныя сцены старажытнага горада краіны Шу. Усходняя

сцяна складае прыблізна 1090 м, паўднёвая – 1090 м, а заходняя – каля 650 м. Даследаванні сведчаць, што цэнтральнае месца на гэтай тэрыторыі займаў старажытны горад Саньсіндуі, які меў трапецыяпадобную форму, плошча яго была прыблізна 2,6 кв. км. Горад, абнесены высокімі сценамі з трох бакоў, выходзіў на раку Дак на поўначы і меў тры плошчы: ахвярную, палацавую і рамесніцкую [5, с. 14].

Такім чынам, навукоўцы прыйшлі да наступнай высновы: Саньсіндуі – адно з найбольш значных археалагічных адкрыццяў чалавецтва, якое сведчыць, што басейн ракі Янцзы, як і басейн ракі Хуанхэ, належыць матрыцы кітайскай цывілізацыі, вядомы як “Выток Цывілізацыі ракі Янцзы”. На жаль, барацьба з японскай агрэсіяй, а потым грамадзянская вайна прыпынілі на працяглы час даследаванні старажытнага гарадзішча бронзавага веку. Толькі ў пачатку 1950-х гг. археолагі аднавілі вывучэнне гэтага ўнікальнага помніка культуры архаічнага грамадства. Пошукі былі плённымі – багатая калекцыя керамікі, шматлікія вырабы з нефрыту і бронзы, якія ў асноўным дазволілі вызначыць месца размяшчэння галоўнага помніка Саньсіндуі. У 1963 г. даследаванні праводзіліся групай навукоўцаў гістарычнага факультэта Сычуаньскага ўніверсітэта на чале з Фэн Ханьцзы. У выніку археолагі пацвердзілі, што тэрыторыя Саньсіндуі шчыльна запоўнена руінамі сталічнага горада старажытнай цывілізацыі Шу.

Падчас раскопак у 1980–1984 гг. даследаваліся ўчасткі жылля эпохі неаліту і апошнія стаянкі насельнікаў Саньсіндуі, знойдзены дзясяткі тысяч артэфактаў і рэліквій, на падставе чаго ўстаноўлена ўзаемасувязь наслаенняў з паэтапнай паслядоўнасцю. У 1986 г. былі адкрыты дзве прамавугольныя ямы, запоўненыя вялікай колькасцю металічнага посуду і іншымі прадметамі. Археологі таксама раскапалі дзве ямы, дзе адбыліся ахвярапрынашэнні, там знойдзены рыту-

альнае бронзавае дрэва, статуя чалавека ў поўны рост, вырабы са слановай косці і нефрыту, а таксама спецыфічныя бронзавыя маскі. Акрамя гэтага, на тэрыторыі гарадзішча выяўлена яшчэ каля 1720 розных артэфактаў [7, с. 36].

Сярод бронзавых знаходак трэба назваць фігуру чалавека вялікіх памераў у поўны рост (дапускаюць, што гэта статуя валадара дзяржавы Шу або жраца), антрапа- і зааморфныя галовы і твары-маскі, так званы рэлігійны алтар, ахвярныя прадметы: посуд, званочки, фігуркі жывёл, упрыгожанні і інш. На галаве “валадара” ўзорысты галаўны ўбор; адзенне доўгае, без пояса, таксама ўпрыгожанае арнамантам, захінаецца справа налева (традыцыйны кітайскі халат, наадварот, прынята захінаць злева направа); шматслойнае адзенне прамалёвана вельмі выразна; ступні статуі босыя, на нагах відаць бранзалеты. Рукі быццам трымаюць нейкі прадмет, які не захаваўся. Сама фігура замацавана на двайным пастаменце, верхняя частка якога ўяўляе сабой разны табурэт з ножкамі ў выглядзе стылізаваных слановых галоў, ніжняя частка (без малюнкаў) служыць асновай усёй статуі. Вышыня статуі з пастаментам – 2,6 м, рост фігуры – 1,72 м, агульная вага – 180 кг [1, с. 183].

Бронзавыя галовы (іх 54) з рознымі галаўнымі ўборамі і прычоскамі ў сярэдзіне пустыя, шыі маюць выступы з вострымі краямі (вышыня галавы разам з шыяй даходзіць да 40 см). Кожная галава мае індывідуальныя асаблівасці, аднак ва ўсіх вялікія насы і вялікія міндалепадобныя вочы, вонкавы вугал якіх моцна падняты ўверх. Большасць галоў – з загадкавай усмешкай, што неўласціва стылістыцы шанскіх выяў Цэнтральнай раўніны. Вушы ва ўсіх праколаты, у адтуліны ўстаўляліся завушніцы. На некаторых галовах захаваліся залатыя маскі. Для ўпрыгожвання ўжывалася фарба: чорная – для валасоў, чырвоная – для вуснаў. Такі спосаб расфарбоўкі рытуальных статуй у больш познія часы быў выкарыстаны пры стварэнні тэракотавай арміі Цынь Шыхуандзі і каменных “баб” памінальных комплексаў цюркскай эпохі [5, с. 17]. Бронзавыя маскі можна назваць маскамі толькі ўмоўна, бо яны не прызначаліся для нашэння людзьмі: вышыня самай вялікай – 138 см, дзве па 80 см, кожная ваżyць блізу 20 кг. Большасць масак мае вышыню ад 20 да 50 см. Рысы твару масак і бронзавых галоў вельмі падобныя. У некаторых масак вочы зроблены ў выглядзе цыліндрычных выступаў.

Па-майстэрску выкананае бронзавае дрэва стаіць на спецыяльнай падстаўцы (вышыня ўсёй канструкцыі каля 4 м). На кожнай з дзевяці галін сядзіць птушка. Магчыма, бронзавы пеньнік, знойдзены ў той самай яме, размяшчаўся

на верхавіне дрэва. Падстаўка ўпрыгожана выявай фантастычнай жывёлы. Даследчыкі мяркуюць, што ў ахвярнай яме былі чатыры бронзавыя дрэвы, але рэканструяваць удалося толькі адно.

Так званы алтар уяўляе сабой канструкцыю вышынёй прыблізна паўметра. Унізе – скульптуры фантастычных жывёл. На сярэднім ярусе размешчаны чатыры чалавечыя фігуры, на іх галовы абапіраецца ўпрыгожанае арнамантам паўсфера. На ёй знаходзіцца куб з рэльефнымі выявамі людзей. Завяршаюць канструкцыю рагатыя драпежныя птушкі.

Артэфакты, адкрытыя навукоўцамі, пацвярджаюць думку, што на тэрыторыі Саньсіндуя працяглы час існавала найбуйнейшая і найбагацейшая культура старажытных этнасаў Паднябеснай. Археалагічныя адкрыцці прыцягнулі ўвагу да старажытнай цывілізацыі Шу як акадэмічных колаў Кітая, так і замежных вучоных. З таго часу на тэрыторыі Саньсіндуя пачаліся шырокамашабныя і бесперапынныя археалагічныя даследаванні, якія працягваюцца да нашых дзён.

Археалагічныя працы ў першай чвэрці ХХІ ст. прынеслі шмат сенсацыйных адкрыццяў, напрыклад шэсць новых ахвярных ям. У іх захоўваліся фрагменты залатых масак, расфарбаваныя бронзавыя маскі, дрэвы з бронзы. Знойдзеныя на гэты раз артэфакты чарговы раз здзівілі свет прыгажосцю і самабытнасцю. Найбольш цікавым было адкрыццё ў 2001 г. помніка Цзыньша, дзе таксама выяўлены шматлікія бронзавыя і нефрытавыя прадметы [6]. На думку Ван Вэя, старшыні Кітайскага археалагічнага таварыства і кіраўніка кансультацыйнай групы экспертаў па археалагічных раскопках у Саньсіндуі, “гэтыя знаходкі сведчаць, што прыкладна ў 1600–1046 гг. да н. э. за межамі тэрыторыі дынастыі Шан таксама існавала ўнікальная цывілізацыя” [4, с. 50]. Новыя адкрыцці і вынікі даследаванняў паказваюць, што няма відавочнай розніцы ў тыпах, формах і ўзросце артэфактаў, знойдзеных на месцы гарадзішча Саньсіндуі. Па выніках радыевугляроднага аналізу навукоўцы прыйшлі да высновы, што артэфакты з ахвярных ям належаць да позняга перыяду дынастыі Шан, г. зн. яны былі створаны прыблізна 3000–3200 гадоў таму.

Знаходкі, вырабленыя з розных матэрыялаў, маглі належаць як уплывовым асобам, так і іх падданым. Так, напрыклад, ёсць унікальныя прадметы ў форме сонца, сакральныя дрэвы і іншыя рэчы, якія выкарыстоўваліся падчас ахвярапрынашэнняў. Сярод апошніх знаходак асаблівую каштоўнасць маюць фрагменты шоўку і тэкстыльных вырабаў, а таксама залаты

скіпетр, які, магчыма, быў сімвалам вярхоўнай свецкай улады, што дазваляе гаварыць пра існаванне ў той час на тэрыторыі правінцыі Сычуань протадзяржавы. Навукоўцы Сычуаньскага інстытута археалогіі і даследчыкі помнікаў матэрыяльнай культуры сцвярджаюць, што толькі дзяржаўнае аб'яднанне мела патрэбу ў вырабах з бронзы і валодала арганізацыйнымі і ўладнымі механізмамі для іх вытворчасці. У археалагічнай зоне Саньсіндуі знойдзены культурныя рэліквіі з паўсядзённага жыцця, якія, прайшоўшы мастацкую апрацоўку, набывалі рэлігійны сэнс. Артэфекты Саньсіндуя, на наш погляд, выразна дэманструюць, што рэлігійныя ўяўленні суб'ектаў гэтай культуры адрозніваліся ад культу першапрадкаў, які існаваў у правінцыях Цэнтральнай раўніны.

Дзякуючы намаганням некалькіх пакаленняў кітайскіх археолагаў удалося рэканструяваць “Дзяржаву Саньсіндуі”. Па іх меркаванні, гэтае дзяржаўнае ўтварэнне мела дакладную тэрыторыю, на якой размяшчаліся населеныя пункты з жылымі пабудовамі і агульнымі могілкамі. Тэрыторыя Саньсіндуя мела форму выцягнутай трапецыі, утворанай абарончымі збудаваннямі складанай канструкцыі (сцены, знешнія і ўнутраныя насыпы і знешні роў). Да сёння часткова захаваліся ўсходняя, заходняя і паўднёвая сцены, шырыня якіх унізе каля 40 м, на версе прыкладна 20 м. Збудова ўнутры гарадзішча даволі шчыльная. Усяго на тэрыторыі помніка выяўлена каля 50 аб'ектаў, якія адносяцца да розных гарызонтаў, што сведчыць пра яго працяглае выкарыстанне. Жылыя будынкi ў асноўным прамавугольнай або квадратнай формы, плошча іх складала 10–25 кв. м. Самае вялікае збудаванне памерам да 200 кв. м, магчыма, выкарыстоўвалася ў грамадскіх мэтах [8, с. 495]. Акрамя жылля, археолагамі даследавана 18 пабудоў каркасна-слупавага тыпу: апорныя слупы ўмацоўваліся ў адтулінах, паміж якімі дадаткова замацоўваліся жэрдкі і ствалы бамбуку, прасатора паміж імі запаўнялася глінай, змешанай з травой. Магчыма, гэта былі часовыя ці дапаможныя памяшканні.

Такім чынам, археалагічныя знаходкі дазваляюць меркаваць, што як сама культура Саньсіндуя, так і ранняя дзяржаўнасць, якая там існавала, маюць выразныя рэгіянальныя рысы. Адкрыцці ў Саньсіндуі разам з іншымі знаходкамі (Лянчжу, Учэн) карэнным чынам змянілі сістэму поглядаў, якая да апошняга часу пераважала ў кітайскай гістарыяграфіі. Да 1980-х гг. кітайскія гісторыкі былі ўпэўнены, што кітайская цывілізацыя зарадзілася на Цэнтральнай раўніне. З гэтай прычыны правінцыя Сычуань і геаграфічна, і культурна адсоўвалася на перы-

ферыю культурна-гістарычных працэсаў. Аднак унікальнае багацце археалагічных знаходак, асабліва выяўленых на руінах Саньсіндуя, сведчыць, што на Чэндунскай раўніне таксама існавала невядомая раней дзяржава. Адкрытыя тут артэфекты, у тым ліку маленькія статуі людзей з квадратнымі тварамі, керамічныя сасуды з плоскім дном і посуд у форме цзун (тып кітайскага рытуальнага бронзавага або керамічнага сасуда для віна круглай ці квадратнай вазпадобнай формы, часам у форме жывёлы; цзун, які выкарыстоўваецца ў рэлігійных цырымоніях для захоўвання віна, мае шырокі выступ, каб палегчыць наліванне), маюць яскрава выражаны мясцовы каларыт. Дарэчы, квадратная форма твару характэрна для многіх сучасных сычуаньцаў. Адсюль вынікае, што культура, лакалізаваная ў Чэндунскай катлавіне, уяўляе сабой самастойны цэнтр старажытнай цывілізацыі, якая існавала практычна сінхронна з шанскай цывілізацыяй. У яе ўтварэнні ўдзельнічалі як мясцовыя неалітычныя плямёны, так і мігранты з поўначы, носьбіты сіна-тыбета-бірманскіх моў і традыцый Усходу. Адышоўшы ад канцэпцыі адзінага (шанскага) цэнтра цывілізацыйнага развіцця ў рэгіёне, звязанага з басейнам сярэдняга цячэння ракі Хуанхэ, навукоўцы прыйшлі да высновы аб мностве арэалаў розных цывілізацый, на аснове якіх фарміраваліся розныя этнасы, што жылі на тэрыторыі Старажытнага Кітая.

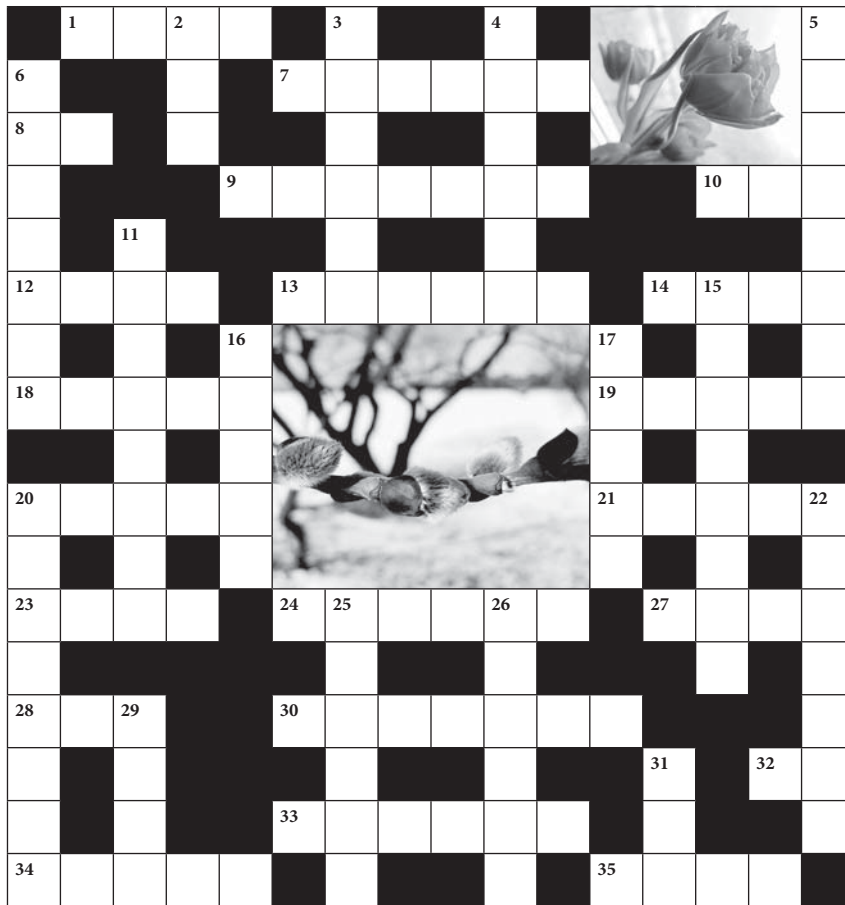
Спіс літаратуры

1. Кароткая справаздача пра раскопкі другой ахвярнай ямы помніка Саньсіндуі павета Гуанхань // Саньсіндуі яньцзю. – Чэнду : Сычуань чубань цытуань, 2006. – С. 180–210 (на кітайскай мове).
2. Комиссаров, С. А. Бронзовые шаманы из провинции Сычуань / С. А. Комиссарова // Природа. – 1989. – № 3. – С. 112–122.
3. Кравцова, М. Е. История культуры Китая / М. Е. Кравцова. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб. : Лань, 2003. – 416 с.
4. Саньсіндуі – унікальная культура древности // Кітай. – 2021. – № 5. – С. 50–53.
5. Ли Сюэцинь. О новых открытиях археологии Башу и ее академическом статусе / Ли Сюэцинь // Форум китайской культуры. – 2002. – Вып. 3. – С. 12–19.
6. Хуан Цзяньхуа. Помнік Цзыньша : Новае адкрыццё ў археалогіі культуры Старажытнага Шу / Хуан Цзяньхуа. – Чэнду : Сычуань жэньмінь чубаньшэ, 2004 (на кітайскай мове).
7. Цюй Сяоцян. Культура Саньсіндуі / Цюй Сяоцян. – Чэнду : Народное изд-во провинции Сычуань, 1993. – С. 34–37.
8. Археалогія Кітая : Эпоха Ся – Шан / гал. рэд. Ян Січжан, Гаа Вэй. – Пекін : Чжунга шэхуй кэсюэ чубаньшэ, 2003. – 668 с. (на кітайскай мове).
9. Graham, D. C. A Preliminary Report of the Hanchow Excavation / D. C. Graham // Саньсіндуі яньцзю [Даследаванні Саньсіндуя]. – Чэнду : Сычуань чубань цытуань, 2006. – С. 58–80. (на кітайскай мове).

Арткул паступіў у рэдакцыю 7 снежня 2021 г.

САКАВІЦКІ ВЕРНІСАЖ

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. Музычны інструмент, сімвал паэтычнай творчасці (21 сакавіка – Сусветны дзень паэзіі). 7. ..., або сіні кіт, – самае буйное на Зямлі млекакормнае (3 сакавіка – Сусветны дзень дзікай прыроды). 8. Слова, якое выражае здзіўленне, палёжку. 9. “Апошнія ...” – аповесць Элізы Ажэшкі, у якой яна выступіла за раўнапраўе жанчын (8 сакавіка – Міжнародны жаночы дзень). 10. “Адзавецца з зам’яці / Змрочнай небежыця / Голас вострай памяці, / Гулкі ...

жыцця” – слова з верша Аркадзя Куляшова. 12. Абаяльнасць, замілаванне. 13. “Толькі з табою мне хочацца быць, / Толькі з табою, / Радасць і ... з табою дзяліць, / Толькі з табою” – слова з верша Адама Русака (20 сакавіка – Міжнародны дзень ...). 14. Прадукт працы мастака, літаратара. 18. Шоўкавая бліскавая тканіна. 19. “Гэта ... вясны – / крыгаходы Дняпра і Дзвіны... / Сакавік на зыходзе” – слова з верша Алеся Звонака. 20. “...-жартаўніца” – верш Алеся Бачылы (2 сакавіка – 105 гадоў з дня яго нараджэння). 21. “Водар ... ў лясах, / Адступаецца снег” – слова з верша Яўгеніі Янішчыц. 23. ... і грак – птушкі, першыя вестуны вясны. 24. Страфа з дзесяці радкоў. 27. Страва з вельмі дробна пасечанай агародніны. 28. *Сакавік марозам на ... садзіцца* (прыказка). 30. “Вясновая ...” – назва верша Генадзя Пашкова (23 сакавіка – 75 гадоў з дня яго нараджэння). 32. Вялікі майстар сваёй справы. 33. “Прамакуюць ..., / Расцвітаюць коцікі” – слова з верша Сяргея Грахоўскага. 34. Моцнае захапленне. 35. Народнае эпічнае апавяданне.

Па вертыкалі: 2. Граматычны клас слоў. 3. Навучэнец якіх-небудзь курсаў. 4. Старая мера сыпучых рэчываў. 5. Паэтычнае іншасказанне. 6. “Зосіна ...” – кніга для дзяцей Ядвігі Бяганскай. 11. “Белыя бярозы спалі на ўзлеску, / Як сваю галоўку / Узняла ...” – слова з верша Веры Вярбы. 15. Абрадавая

веснавая песня. 16. Тып пісьма старажытных рукапісаў. 17. Прагал у верхняй частцы старонкі перад пачаткам раздзела кнігі. 20. “А ў мамачкі дачушка была, / Як ... ў садочку цвіла” – слова з прыпеўкі. 22. Адзін з метраў антычнай сістэмы вершавання. 25. Узор, стандарт. 26. Ручная земляробчая прылада. 29. Старажытнаскандынаўскае эпічнае сказанне пра багоў і герояў. 31. “У вяснушках вясна / ... бярозавы п’е” – слова з верша Язэпа Пушчы.

Адказы

шанька. 22. Апанест. 25. Эталон. 26. Матыка. 29. Сага. 31. Сок.
Па вертыкалі: 2. Род. 3. Спучыч. 4. Іарнец. 5. Алеторыя. 6. Зорачка. 11. Працэс. 15. Вяснянка. 16. Устаў. 17. Спук. 20. Вн.
Па гарызанталі: 1. Ліра. 7. Вьювал. 8. Охі. 9. Каханне. 10. Вер. 12. Чары. 13. Пшэсце. 14. Твор. 18. Атыс. 19. Песня. 20. Вясна.

Склаў Лявон ЦЕЛЕШ.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
 E-mail: mail@rod-slova.by
 rod-slova.by

Падпісана да друку 14.03.2023. Фармат 60×84 1/8. Папера афсетная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 541 экз. Зак. 237.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2023

Роднае слова 2023/3

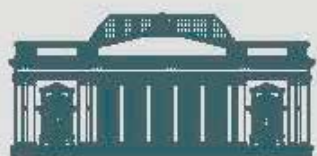

ФАРБЫ.
ПОСТАЦІ.
НАТХНЕННЕ

ДА 85-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА САЮЗА МАСТАКОЎ

*Уладзімір Кожух.
Сон Скарыны.
1990 г. Палатно, алей.*

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Кастусь Качан.
Вясна ў Міры.
2006 г. Палатно, алей.*

АРХІТЭКТУРНАЯ СПАДЧЫНА

ISSN 0234-1360

Індэкс часопіса: індывідуальны – 74823, ведамасны – 748232. Цана свабодная.